MUHAMMED NİYÂZ NİŞÂTÎ DİVANI'NDAKİ GAZELLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI VE DİL ÖZELLİKLERİ (SES VE ŞEKİL BİLGİSİ)

KAAN ORHAN

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

2023

Tüm Hakkı Saklıdır

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

Kaan ORHAN

MUHAMMED NİYÂZ NİŞÂTÎ DÎVÂNI'NDAKİ GAZELLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI VE DİL ÖZELLİKLERİ

(SES VE ŞEKİL BİLGİSİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Erzurum-2023

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Turkish Research

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum ***"Muhammed Niyâz Nişâtî Divanı'ndaki Gazellerin Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Dil Özellikleri (Ses ve Şekil Bilgisi)"*** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ..... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ..... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

22.06.2023
Kaan ORHAN
Aslı Islak İmzalıdır.

** İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.*

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Turkish Research

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ danışmanlığında Kaan ORHAN tarafından hazırlanan "Muhammed Niyâz Nişâtî Divanı'ndaki Gazellerin Türkiye Türkçesine Aktarımı" başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 22.06.2023

		Kabul / Ret – İmza
Jüri Başkanı	Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ	Aslı Islak İmzalıdır.
(Ad-Soyad-Unvan)	*Atatürk Üniversitesi*	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI	Aslı Islak İmzalıdır.
(Ad-Soyad-Unvan)	*Atatürk. Üniversitesi*	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA	Aslı Islak İmzalıdır.
(Ad-Soyad-Unvan)	*Erzurum Teknik Üniversitesi*	

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET VI

ABSTRACT VII

ÖN SÖZ VIII

KISALTMALAR IX

İŞARETLER X

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ XI

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

NİŞÂTÎ DİVANI'NDAKİ GAZELLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

İKİNCİ BÖLÜM

GAZELLERİN DİL ÖZELLİKLERİ (SES VE ŞEKİL BİLGİSİ)

2.1. ÜNLÜLER 48

2.1.1. Vokal Uyumu (Ünlü uyumu) 49

2.1.2.1. Kalınlık-incelik (önlük-artlık/dil) uyumu 49

2.1.2.2. Düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu 50

2.1.2.3.Ünlü Düşmesi 51

2.1.2.4.Ünlü Düzleşmesi 51

2.2. ÜNSÜZLER VE ÜNSÜZ UYUMU 51

2.2.1. Dudaksıllaşma 52

2.2.2. Göçüşme (yer değiştirme) 52

2.2.3. Genizsilleşme 53
2.2.4. Sızıcılaşma 53
2.2.5. Ünsüz Düşmesi 54
2.2.6. Ünsüz İkizleşmesi 55
2.2.7. Ünsüz Yumuşaması (tonlulaşma) 56
2.2.8. Tonsuzlaşma 56

2.3. ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ) 57
2.3.1. Yapım Ekleri 57
2.3.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri 58
2.3.1.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri 60
2.3.1.3. Fiilden Fiil Yapım Ekleri 61
2.3.1.4. Fiilden İsim Yapım Ekleri 63
2.3.2. Fiilimsiler 65
2.3.2.1. Ad-fiil (mastar) 65
2.3.2.2. Sıfat-fiil (partisip/ortaç) 66
2.3.2.3. Zarf-fiil (gerindium) 67
2.3.4. Çekim Ekleri 70
2.3.4.1. Çokluk eki 70
2.3.4.2. Hal/Durum Ekleri 71
2.3.4.2.1. Yalın Hal 71
2.3.4.2.2. İlgi Durumu (Genitif) 71
2.2.4.2.3. Yükleme/Belirtme Durumu Eki (Akuzatif) 72
2.2.4.2.4. Yönelme/Yaklaşma Durumu Eki (Datif) 72
2.3.4.2.5. Bulunma Durumu Eki (Lokatif) 73
2.3.4.2.6. Ayrılma/Uzaklaşma Durumu Eki (Ablatif) 73
2.3.4.2.7. Vasıta Durumu Eki (İnstrumental) 74
2.3.4.2.8. Eşitlik Durumu Eki 74
2.3.4.2.9. Yön Gösterme Durumu Eki (Direktif) 75
2.3.4.3. İyelik (Aitlik) Ekleri 75
2.3.4.3.1. İyelik Ekinin İşlevleri 77
2.3.4.3.1.1. İsim Tamlaması Yapma 77
2.2.4.3.1.2. Tamlayanı Zamir Olan İsim Tamlaması Yapma 77

2.3.4.4. Soru Eki 77
2.3.4.5. İsimlerde Bildirme Eki 78
2.3.4.6. İsimlerde Olumsuzluk Eki 78
2.3.4.7. Haber Kipleri (Bildirme Kipleri) 79
2.3.4.7.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi: 79
2.3.4.7.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi 80
2.3.4.7.3. Geniş Zaman Kipi 80
2.3.4.7.4. Şimdiki Zaman Kipi 80
2.3.4.7.5. Gelecek zaman Kipi 81
2.3.4.8. Tasarlama (Dilek) Kipleri 81
2.3.4.8.1. Emir Kipi 81
2.3.4.8.2. Şart Kipi 83
2.3.4.8.3. Gereklilik Kipi 84
2.3.4.8.4. İstek Kipi 84
2.3.4.9. Ek-Fiil 84
2.3.4.9.1. Ek-Fiilin Kipleri 84
2.3.4.9.1.1. é- ér Ek-fiili 84
2.2.4.9.1.1.1. é- ~ ér- + Zarf-fiil Ekleri 84
2.3.4.9.1.1.2. é- ~ ér- + Sıfat-fiil Ekleri 85
2.3.4.9.1.1.3. Ek-Fiil + Şart Kipi 86
2.3.4.9.1.2. Durur ~ Turur, -DUr Ek-Fiili 86
2.3.4.10. Fiillerde Birleşik Çekim 86
2.3.4.10.1. Hikâye Birleşik Çekimi 86
2.3.4.10.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi 86
2.3.4.10.1.2. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi 87
2.3.4.10.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi 87
2.3.4.10.1.4. Geniş Zamanın Hikâyesi 87
2.3.4.10.1.5. Şimdiki Zamanın Hikâyesi 87
2.3.4.10.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi 88
2.3.4.10.2. Rivayet Birleşik Çekimi 88
2.3.4.10.2.1. Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayeti 88
2.3.4.10.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti 88

2.3.4.10.3. Şart Kipinin Birleşik Çekimi 88
2.3.4.10.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı 89
2.3.4.10.3.2. Geniş Zamanın Şartı 89
2.3.4.10.4. Birleşik Fiiller 89
2.3.4.10.4.1. İsim + Yardımcı Fiillerden Oluşan Birleşik Fiiller 89
2.3.5. Kelime Türleri 91
2.3.5.1. Adlar (İsimler) 91
2.3.5.1.1. Özel Adlar 91
2.3.5.1.2. Cins Adlar 92
2.3.5.1.3. Somut Adlar 93
2.3.5.1.4. Soyut Adlar 93
2.3.5.2. Zamirler 93
2.3.5.2.1. Kişi (Şahıs) Zamirleri 93
2.3.5.2.2. Dönüşlülük Zamirleri 98
2.3.5.2.3. İşaret Zamirleri 98
2.3.5.2.4. Bağlama Zamirleri 100
2.3.5.2.5. Belirsizlik Zamirleri 100
2.3.5.2.6. Soru Zamirleri 101
2.3.5.3. Sıfatlar 102
2.3.5.3.1. Niteleme Sıfatları 102
2.3.5.3.2. Belirtme Sıfatları 102
2.3.5.3.3. İşaret Sıfatları 102
2.3.5.3.4. Belirsizlik Sıfatları 103
2.3.5.3.5. Soru Sıfatları 103
2.3.5.3.6. Sayı Sıfatları 104
2.3.5.3.6.1. Asıl Sayı Sıfatları 104
2.3.5.3.6.2. Sıra Sayı Sıfatları 104
2.3.5.3.6.3. Üleştirme Sayı Sıfatları 104
2.3.5.4. Zarflar 104
2.3.5.4.1. Zaman Zarfları 105
2.3.5.4.2. Yer-Yön Zarfları 106
2.3.5.4.3. Durum Zarfları 108

2.3.5.4.4. Azlık-Çokluk Zarfları 108
2.3.5.4.5. Soru Zarfları 109
2.3.5.5. Edatlar 110
2.3.5.5.1. Benzerlik Bildiren Edatlar 110
2.3.5.5.2. Sebep Bildiren Edat 111
2.3.5.5.3. Süreç Bildiren Edatlar 111
2.3.5.6. Bağlaçlar 111
2.3.5.6.1. Başa Gelen Bağlaçlar 112
2.3.5.6.2. Sona Gelen Bağlaçlar 113
2.3.5.6.3. Karşılaştırma-Denkleştirme Bağlaçları 113
2.3.5.7. Ünlemler 114

DİZİN 116

SONUÇ 144

KAYNAKÇA 147

ÖZGEÇMİŞ 150

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Niyâz Nişâtî Divanı'ndaki Gazellerin Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Dil Özellikleri (Ses ve Şekil Bilgisi)

Kaan ORHAN

Danışman: Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

2023, 150 sayfa

Juri: Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Dr. Öğr. Üyesi Nursan ASLAN ILDIRI

Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA

Çağatay edebiyatı Türk edebiyatının üç büyük sahasından biridir. Kendi içerisinde de bölümlere ayrılan bu edebiyat dönemi en parlak zamanlarını, 15. yüzyılda Ali Şîr Nevâî ile yaşamıştır ancak Nevâî'nin teşvik ettiği şekilde Türkçenin edebî eserlerde hak ettiği gibi işlendiği dönemler de olmuştur. 18. yüzyıl bu özellikte şiir yazan şairlerin yoğun olduğu bir asırdır. Bu asırda Nevâî tarzı şiir yazan şairlerden biri de Nişâtî'dir. Adını yazmış olduğu gazelleri ile duyuran Nişâtî, şiirlerinde Nişâtî mahlasını kullanmış yetenekli ve aydın bir şairdir. Şair, Nevâî ve Fuzûlî'ye yazdığı muhammes ve müseddesleriyle de bilinmektedir. Muhammed Niyâz Nişâtî'nin eserleri, dönemin sosyokültürel yapısını ve klasik Türk şiirinin özelliklerini yansıtması açısından önemlidir.

Bu çalışma, Doç Dr. Recai KIZlLTUNÇ'un *"Muhammed Niyāz Nişātī Dīvān"* adlı çalışmasından alınan 37 gazelin, Türkiye Türkçesine aktarımını ve dil bilgisel özelliklerinin ses ve şekil bilgisi bağlamında incelenmesini içermektedir. Nişâtî'nin gazelleri hem Türkçenin evrimi ve gelişimi hem de 18. yüzyıl Çağatay Türkçesinin estetik anlayışı hakkında bilgi vermesi bakımından önemli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Nişâtî Divânı, Özbek Türkçesi, Gazel, Dil İncelemesi

ABSTRACT

MASTER THESİS

Translation of gazals Muhammed Niyaz Nişati's Divan to Turkey Turkish and Language Characteristics (Phonology and Morphology)

Kaan ORHAN

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ

2023, Pages: 150

Jury: Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Assist. Prof. Dr. Öğr. Üyesi Nursan ASLAN ILDIRI

Assoc. Prof. Dr. Uğur UZUNKAYA

Chagatai literature is one of the three major fields of Turkish literature. This literary period, which was also divided into sections within itself, lived its brightest times with Ali Şîr Nevâî in the 15th century, but there were also periods when Turkish was treated as it deserved in literary works, as Nevâî encouraged. The 18th century was a century in which poets who wrote poetry with this characteristic were intense. One of the poets who wrote Nevâî style poetry in this century is Nişâtî. Announcing his name with his ghazals, Nişâtî is a talented and enlightened poet who used the pseudonym of Nişâtî in his poems. The poet is also known for his muhammes and musaddes written to Nevâî and Fuzuli. The works of Muhammed Niyâz Nişâtî are important in terms of reflecting the socio-cultural structure of the period and the characteristics of classical Turkish poetry.

This study was carried out by Assoc. It includes the transfer of 37 ghazals taken from Recai KIZlLTUNÇ's work named "Muhammed Niyâz Nişâtμ Dμvân" into Turkey Turkish and the examination of their grammatical features in the context of phonetics and morphology. Nişâtî's ghazals are an important source in terms of providing information about both the evolution and development of Turkish and the aesthetic understanding of 18th century Chagatai Turkish.

Keywords: Nişâtî Divan, Uzbek Turkish, Gazel, Language Analysis

ÖN SÖZ

Çağatay Türkçesi temelinde gelişen klasik Özbek edebiyatı, yaklaşık olarak 15. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüş, Hanlıklar Döneminde önemli bir ivme kazanmıştır. Hive, Buhara ve Hokand'dan oluşan Hanlıklar, yukarıda verilen yüzyıllar arasında Orta Asya'nın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını oluşturan ve yürüten bölgesel hükümranlıklardır. Bu dönem, Hanlıkların hem kendi içlerindeki çekişmeleri, taht mücadeleleri hem de Şii Safeviler ve Çarlık Rusya'sının baskısı altında geçmiş mücadeleci bir dönemdir. Ancak her üç hanlık da bu dönemde hükümranlık mücadelelerini sürdürürken kültürel faaliyetlerden geri durmamışlardır. Bu bağlamda şiir ve edebiyat, belirgin bir kesintiye uğramadan gelişmesine devam etmiştir.

Geleneksel yapı içerisinde gelişmesine devam eden klasik Özbek edebiyatı, 18. asra gelindiğinde gerek dil gerek şekil ve muhteva açısından daha milli ve mahalli bir görünüm kazanmış, Nevâî'nin yaklaşık üç asır önce tavsiye ettiği noktaya yaklaşmıştır. Bu yüzyılın önemli şairlerinden biri Muhammed Niyâz Nişâti'dir. Ali Şir Nevaî, Fuzûlî gibi şairlerin izinden giden Nişâtî, sade Türkçeyle yazdığı gazelleri yanında adı geçen ünlü şairlere yazdığı tahmisleriyle de tanınmıştır.

Bu çalışmadaki gazeller, Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ'un *Muhammed Niyāz Nişāti Dīvān* adlı eserinden alınmıştır. Çalışmamızda, adı geçen eserdeki 37 gazelin Türkiye Türkçesine aktarımı yapıldıktan sonra ses ve şekil bilgisi üzerinde durulmuştur. Aktarım sürecinde Türkçenin, Çağatay Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki yapısı dikkate alınarak aktarım yapılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise gazellerin dil bilgisel özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, büyük oranda Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ ve Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH'ın eserleriyle Dr. Öğr. Üyesi Nursan ASLAN ILDIRI'nın *Mücrim Abid Dîvânı* (inceleme-metin-dizin) adlı doktora tezinden istifade edilmiştir.

Bu tezi hazırlarken bilgi birikimini ve sabrını benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ'a, maddi ve manevi olarak beni her zaman destekleyen aileme teşekkür ederim. Çalışmamızın, Türkoloji'nin zengin kültürel birikimine ve gelecekteki araştırmacılara yardımcı olması temennisiyle.

Erzurum, 2023 **Kaan ORHAN**

KISALTMALAR

Ar:	Arapça
bağ:	bağlaç
bs.:	Baskı
C.:	Cilt
Ç.T.:	Çağatay Türkçesi
E.T.:	Eski Türkçe
Far:	Farsça
İA:	İslam Ansiklopedisi
İs:	İsim
N.D.G.:	Nişâtî Divan'ındaki Gazeller
Ör:	Örnek
s.:	Sayfa
say.:	Sayı
Sıf.:	sıfat
T.:	Türkçe
T.T.:	Türkiye Türkçesi
TDAY:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK:	Türk Dil Kurumu
TDVİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İŞARETLER

A:	a,e
G:	g, ġ
I:	ı, i
K:	k, ķ
U:	u, ü
-:	Fiile bağlanmayı gösterir
+:	İsime bağlanmayı gösterir
>:	okun içi ilk biçimi gösterir

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

آ	**Ā, A; ā, a**	ش	**Ş, ş**
ا	**Ā, A, E; ā, a, e**	ص	**Ṣ, ṣ**
ێ	**É, é**	ض	**Ż, ż**
ب	**B, b, P, p**	طş	**Ṭ, ṭ**
پ	**P, p**	ظ	**Ẓ, ẓ**
ت	**T, t**	ع	**ʿ**
ث	**s̲**	غ	**Ġ, ġ**
ج	**C, c**	ف	**F, f**
چ	**Ç, ç**	ق	**Ḳ, ḳ**
ح	**Ḥ, ḥ**	ك	**K, k, G, gȟ**
خ	**Ḫ, ḫ**	نك	**nĝ**
د	**D, d**	ل	**L, l**
ذ	**Z̲, z̲**	م	**M, m**
ر	**R, r**	ن	**N, n**
ز	**Z, z**	و	**O, Ö, U, Ü, o, ö, u, ü**
ژ	**J, j**	ه	**H, h**
س	**S, s**	ي,ى	**Y, I, İ, Ī, y, ı, i, ī, ǐ, é**
		ء	**’, y**

GİRİŞ

Çağatayca, Karahanlı ve Harezm (Hakaniye) Türkçelerinin devamı olarak 16. yüzyılın başına kadar Çağatay Türkçesi; 19 yüzyılın sonuna kadar da Özbek Türkçesi veya Özbekçe adıyla bütün Orta Asya'nın müşterek dili olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi günümüzde Özbekistan başta olmak üzere Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın tamamında; Afganistan ve Hindistan'ın da belirli bölgelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra Arapça ve Farsça unsurlardan etkilenerek gelişmesini sürdüren Çağatay Türkçesi, aynı zamanda aruz vezni ile yazılan klasik bir şiir dili hâline gelmiştir.

Bu dönemde sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün klasik Türk edebiyatının en büyük şairi Ali Şîr Nevâî, kendi döneminden başlayarak sonraki devirlere de örnek gösterilebilecek eşsiz eserlerini vermiştir.

15. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Klasik Dönem, Şeybânî Han tarafından Timurilerin ortadan kaldırılmasıyla başlayan klasik Özbek edebiyatına da zemin hazırlamıştır. Geniş bir zaman dilimini içine alan Klasik Özbek edebiyatı terimi, "Hanlıklar Dönemi" diye de adlandırılan ve 19. yüzyılın sonuna kadar devam eden siyasal, sosyal ve iktisadî bir dönemi de içine almaktadır. Bu devrin karışık atmosferinden doğan siyasal, sosyal ve ekonomik değişimler, dil ve edebiyatın yeniden şekillenmesine etki etmiştir. Bu bağlamda klasik Özbek edebiyatı, bir yandan klasik edebiyatın geleneksel çizgilerini korumaya çalışırken bir yandan da mahalli kültür ögelerini bünyesine katmıştır.

Çalışmamıza konu olan Nişâtî gazelleri, yukarıda bahsedilen bir atmosferde ortaya çıkmış olup geleneksel çizgiyi de aşmamaya dikkat ederek devrin sosyo-kültürel iklimini de aksettirir niteliktedir.

Nişâtî hakkında Orta Asya Kütüphanelerinde birden fazla kaynak bulunmakla birlikte Türkiye'de tek eser vardır; adı geçen kaynak *Muhammed Niyāz Nişāti Divān* adlı eserin girişinde yer alan hayat hikâyesidir. Burada anlatıldığına göre şair, Harezm'de dünyaya gelmiş ve yaşamının büyük bir dönemini burada geçirmiştir. Şairin doğum tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Hive'de birçok alanda eğitim gören şairin, şiir ile

ilgili konulara çok ilgili olduğu, özellikle de Özbek ve Fars-Tacik klasik edebiyatlarını ayrıntılı olarak öğrendiği bilgisi yer almaktadır. Bu çalışmada Nişâtî'nin etkilendiği sanatkârlar; Ali Şîr Nevâî, Abdurrahman Cami, Hüsrev Dihlevi, Nizami Gencevi, Firdevsi gibi Türk ve Farsî şairler olduğu belirtilmiştir. Nişâtî'nin yaşadığı 18. yüzyıl, hanlıklar arasında çetin mücadelelerin olduğu karışık bir dönemdir. Dolayısıyla hanlıklar otoritelerini sağlamak için halk üzerinde baskıcı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu durum karşısında sanatkâr ve aydınlar çoğunlukla halktan yana durarak tavırlarını ortaya koymuşlardır. Bu sebeple de yöneticilerin sert yaklaşımlarından şair ve sanatkârlar da nasibini almıştır. Bu yaklaşımlara maruz kalan sanatkârlardan biri de Nişâtî'dir. Şair, bunun üzerine Buhara'ya gitmiş ancak buradaki ortamın da Harezm'den pek farklı olmadığını anlamış, daha sonra manzum şekilde kaleme aldığı *Hüsn ü Dil Destanı*'nda yaşadıklarını anlatmıştır. Bu tarihten sonra Nişâtî'nin ne kadar yaşayıp nerede öldüğü hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Nişâtî'nin kaleme aldığı şiirlerin, genel olarak antolojik eserlerde yer alması kendisinin düzenli bir şair olmadığını göstermektedir. Bu eserlerin bir bölümü, Özbekistan SSR Fenler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El Yazmaları Bölümü'nde, Semerkant Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde ve Ali Şîr Nevâî Devlet Edebiyat Müzesi'nde bulunmaktadır. *Muhammed Niyāz Nīşâtī Divān* adlı eserde şairin iki eserinden bahsedilmiştir bunlardan biri *Dīvān* diğeri de *Hüsn ü Dil Destanı*'dır. Muhammed Resul adlı müstensihin istinsah ettiği ve 62 bölümden oluşan *Hüsn ü Dil Destanı*, şairin başından geçenleri ve dönemin önemli olaylarını, sosyal yaşamın problemlerini gerçekçi bir bakış açısıyla anlatmıştır.

Çalışmamızda, yer verdiğimiz gazel metinlerini içerisinde barındıran, Ali Şîr Nevâî Devlet Müzesi, 156/II numarada kayıtlı olan *Dīvān,* biri Farsça olmak üzere toplamda 38 gazel, 14 musammat (1 müseddes 13 muhammes) ve 1 kasideden oluşur. Eserde yer alan şiirlerin toplam sayısı 3500 beyittir ve bu eser Nişâtî'nin Divân'ı olarak kabul edilir.

Çalışmamız, Muhammed Niyâz Nişâtî Divânı'ndaki 37 tane Türkçe gazelin Türkiye Türkçesine aktarımı ve dil incelemesinden oluşmaktadır.

Çalışmamız, giriş, sonuç ve dizin dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gazeller, Çağatay Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. İki sütun

halindeki bu kısımın sol tarafında gazellerin transkripsiyonlu şekilleri sağ tarafında ise Türkiye Türkçesine aktarılmış şekilleri bulunmaktadır. Kaynak eserde olduğu gibi her bir gazelin üst kısmında gazel numaraları ve vezni verilmiştir. İkinci bölümde ise ses bilgisi ve şekil bilgisi bağlamında dil bilgisel inceleme yapılmıştır. Ses bilgisi bölümünde Türkçenin ünlü ve ünsüzlerinin tarih boyunca uğramış olduğu değişimler dikkate alınarak bir inceleme yapılmıştır. Bu bölümde ünlülerin; ünlü uyumu, dil uyumu, dudak uyumu, ünlü daralması, ünlü düşmesi ve ünlü düzleşmesi ses hâdiselerinin, gazellerdeki durumları incelenerek ilgili ses olaylarının geçtiği beyitler gazel numaralarıyla birlikte gösterilmiş olup ses olayının bulunduğu kelime siyah renk ile belirtilmiştir. Bu beyitlerin altına da ilgili ses hadisesinin nasıl oluştuğuna dair eski Türkçe ile karşılaştırmasının örneği verilmiştir. Bu bölümde ilgili konuya verilecek olan beyit örnekleri, ilk olarak gazel numarası verilip araya taksim işareti koyularak daha sonra beyit numarası verilerek (ör: 7/5) gösterilmiştir. İkinci bölümün ikinci başlığı olan şekil bilgisi başlığı altında Türkçenin; yapım ekleri, çekim ekleri, haber kipleri, tasarlama kipleri, ek fiil yapısı ve kelime türleri incelenmiştir. Bu incelemede de ses bilgisi bölümünde olduğu gibi ilgili beyit örnekleri, gazel numarası ve beyit numarası ile gösterilerek ilgili şekil bilgisi olayının gerçekleştiği kelime siyah renk ile gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİŞÂTÎ DİVANI'NDAKİ GAZELLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

Gazeliyât

Bismillâhirrahmânirrahîm

-1-

Mefūlü / fāilātün / mefūlü / fāilātün (Müstefilün / feūlün / müstefilün / feūlün)

Közümni étti mesken ol nāzenīn perī-zād Könglümni ḳıldı gülşen yā Kaʿbe ḳıldı bünyād	O çok güzel olan nazlı, gözümü mesken tuttu, gönlümü de sanki gül bahçesine veya Kâ'be'ye çevirdi.
Ḫāk-i ḳudūm anıng başımnı kökke çekti Reyḥān ḫaṭṭ-ı ġubārı ḳayġūdın étti āzād	Onun ayağının tozu, başımı göğe ulaştırdı (erdirdi), onun reyhan gibi kokulu çehresi beni üzüntüden kurtardı.
Ol éki zülf ü ḳāmet dād érdi vü né ḳıldı Dād olsa ol üçevlen kim désün anı bīdād	O boy ve iki zülfü dümdüz olsalar ne olur ki; o üçlü (iki zülüf ve boy) adil olsa da kim onlara zalim diyebilir.
Ol köz ü ḳaş u ḳamet ol zülf-i sünbül-āsā Olar könglni éldin bardur nédin ki ṣayyād	O göz, kaş ve boy, sümbül gibi zülüfler... Avcıya gerek yok; onlar gönlü avlar.
Bar éki zülf-ara yüz māh-ı tamām yanglıġ Kāmet elif misālī teng yoḳ bu érse cellād	Onun aya benzeyen yüzünü tamamlayan iki zülfü var; cellatta bile olmayan elif gibi boyu var.
Şimşād taptı şem né ol zülf-i ʾanberīndin Şād oldı derler andın il içre atı şimşād	Şimşad (şimşir) ağacı, o kokulu zülüften kokusunu aldı; bu sebeple halk arasında, mutluluktan dolayı adının şimşad olduğunu söylerler.
Furḳat-ara né ḳalġum dédim dedi gülümsep Kaş u ḳadimni dağı zülfimni éylegil yād	Ayrılığında ne yapacağım dedim; gülümseyerek kaşımı, uzun boyumu ve zülfümü yad et dedi.

Otluġ demim küdāzı mūm étti éy Nişātī
Ger köñgli érdi anıñg ḳattıġ misā-i fūlād

Ey Nişâtî! Eğer onun gönlü çelik gibi sertse ateşten nefesim onu mum gibi eritir.

-2-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Cevher-i cān lehçe-i gevher-feşānıñg ṣadḳası
Bülbül-i dil ġonçe-i gülşen-beyānıñg ṣadḳası

Can cevheri, inci saçan dilinin sadakasıdır. Gönül bülbülü gül bahçesindeki goncanın sadakasıdır.

Gerçi öltürdiñg meni nāvekleriñgdin cānġa hem
Luṭf ḳıl bir oḳ yaşıl tuzlıġ kemānıñg ṣadḳası

Gerçi ok gibi kirpiklerinle beni öldürdün; (bari) yay gibi kaşının sadakası olarak da yeni pürüzsüz bir ok da canıma lütfet!

Ḫaste köñglüm nergīs-i bīmārıñga éylep fedā
Éyleben rūḫ-ı revān serv-i revānıñg ṣadḳası

Baygın bakışlı nergis gözüne feda olan hasta gönlüm, salınarak yürüyen servi boylu güzelin sadakasıdır.

Tūtiyā ger köz üçündür yetse ḫāk-i maḳdemiñg
Étgemen köz nūrın ile tūtiyānıñg ṣadḳası

Ey Tûtî kuşu, eğer ayağının tozu gözüme değerse gözümün nurunu tûtîyanın sadakası ederim.

Lām-ı zülfiñgni ki almış ortaġa anı belā
Émdi kılgumdur özümni ol belānıñg ṣadḳası

Sevgili lam harfine benzeyen zülfünü bir bela gibi ortasına almış; şimdi ben, kendimi o belanın sadakası kılmaktayım.

Ḳāmet ü ḳaşı elif nūnı érür cāndın ziyād
Bardur ol ān birle cānān cānım anıñg ṣadḳası

(Sevgilinin) elif ve nuna benzeyen boyu ve kaşı candan ziyadedir. Böyle bir durumda benim canım, sevgilinin sadakasıdır.

Raḥm étüp sudrap alıp barġıl dağı étkil refīḳ
Mén ḳara basḳannı ol ḳaşı ḳaranıñg ṣadḳası

Bana acıyıp yanına al, öyle git! Benim kara talihim sevgilinin karakaşının sadakasıdır.

Cān u köñglüm derd ü miḥnet otıġa küydi né ġam

Bolsa yüz cān u köñgül ol dil-rübānıñg ṣadḳası

Gönlümün özü, dert ve sıkıntı ateşinde dağlandı, varsın olsun; yüz tane canım olsa o gönül alan sevgilinin sadakasıdır.

Köz ü kad u éki zülfidin ṣabā bérdi peyām

Éy Nişātī éyleyin başım ṣabānıñg ṣadḳası

Ey Nişâtî! Başım sevgilinin göz, boy ve iki zülfünden haber getiren sabah yelinin sadakası olsun.

-3-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Ṭūṭī-yi cānım leb-i şekker maḳālıñg ṣadḳası

Bülbül-i rūḥım gül-i bāġ-ı cemāliñg ṣadḳası

Can papağanım senin şeker gibi dudağından çıkan sözünün sadakasıdır. Ruhumun bülbülü, senin gül bahçesine benzeyen yüzünün sadakasıdır.

Kilk-i ḳudretdin yazılġan leb kibi astıda ḫal

Ġarḳ-ı ḳan köz merdümi ol lebde ḫalıñg ṣadḳası

Dudağının kenarında Allah'ın kalemiyle çizilmiş gibi beni var. Kana bulanmış gözlerim o dudaktaki benin sadakasıdır.

Bérmegil gül-güne ol yüzge reng kim éyleyin

Eşkiñg gül-günesin ruḫsār-ı alıñg ṣadḳası

Aşkının gül rengi, sevgilinin yüzünün kırmızılığının sadakasıdır; o yüzüne kırmızı allığa gerek yok ki; kendi kırmızılığı ona yeter.

Közlerimdin turmayın yād éyleben şehlā lebiñg

Şūr-i deryā kim akar şīrīn zülāliñg ṣadḳası

Gözlerimle yâd ettiğim o güzel kıvrımlı dudağın, derya gibi akan tatlı suyun sadakasıdır.

Otluġ āhım kim felek saḳfıġa bolmıştur sütūn

Rāst çıḳġan serv-dék raʾnā nihāliñg ṣadḳası

Ateşten ahım, feleğin çatısına sütun olmuştur; bu ahım, güzel vücut ve servi gibi boy ile dünyaya gelen sevgilinin sadakasıdır.

Ḳamet ü zülfüñ elif-lāmı ki mekr ü āl érür

Bolsun éy gül ḥüsn éli bu mekr u ālıñ ṣadḳası

Elif ile lâma benzeyen boyun ve zülfün beni aldatır; ey sevgili! Güzellik diyarı bu hile ve desisenin sadakası olsun.

Cān u köñglüm tuttılar rāh-ı beyābān-ı cünun

Tā ki bolġaylar séniñ vaḥşī ġazālıñ ṣadḳası

Canımın ve gönlüm, senin vahşi ahu gözlerinin sadakası olmak için deliler çölünün yolunu tuttular.

Cān-ı maḫmūrum leb-i mey-gūnige éy gül fidā

Devr-i ḫam ḳılġan ḳadīm müşgīn hilāliñ ṣadḳası

Ey sevgili! Sarhoş canım, şarap renkli dudağına feda olsun! Kadim Devr-i ham (Kamer Devri), misk kokulu hilal kaşının sadakasıdır.

Noḳṭa-i aġzıñ tevehhümdür béliñ tār-ı ḫayāl

Yoḳ u bārım éy perī vehm ü ḫayāliñ ṣadḳası

Ey peri! Noktaya benzeyen ağzın bir yanılsama, belin ise muhayyel bir saç telidir; varım yoğum her şeyim, senin hayalinin sadakasıdır.

Her nuḫūset kim manga Devr-i Ḳamerdin bérdi yüz

Saʿd-ı Aḫter ʾārıż-ı ferḫunde-fālıñ ṣadḳası

Ayın devir zamanında her uğursuzluktan nasibimi yüzlerce kez aldım. Bahtı açık olan uğurlu yıldız, yüzünün nurunun sadakasıdır.

Éy Nişātī né şimāl ol zülfdin yétkürse şem

Al bu cānım eyle ol ḫoş-bū şimāliñ ṣadḳası

Ey Nişātī! Sevgilinin zülfünden buraya kokusu gelse; bu canımı al o güzel kokunun sadakası yap!

-4-

Fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün

Éy perī tā ki ḫarāb-ı çeşm-i fettānıñ bolay

Yüzdin al burḳaʿnı bir dem maḥv u hayrānıñ bolay

Ey peri! İnsanı harap eden gözlerinde bir bakışın olayım, bir kere yüzünden o örtüyü al senin hayranın olayım.

Évrüley başıñġa her dem tār-ı zülfiñ-dék bolup

Kim ayaġıñġa tüşüp pāmāl-ı cevlāniñg bol ay

Zülfünün bir teli gibi her zaman başına düşeyim, perişan bir halde ayağının altına düşüp ayağının altında gezinen biri olayım.

Perde-i şeb-günnı taşlap éylegil bir dem ḫalāṣ

Şām-ı ġamdın ṣadḳa vü mihr-i dıraḫşānıñg bolay

Gecenin perdesini çekip bir anda kurtul! Akşamın kederinden bir sadaka ve güneş gibi parlayanın (seni aydınlatanın) olayım.

Cemʾ éterge ḫāṭırım açġıl müselsel sünbülüñg

ʾĀrıżıñgdın zülf-dék tā ki perīşānıñg bolay

Hatırım için zincir gibi bir araya toplanmış olan sümbülünü (zülfünü) aç; yanağından dökülen o zülfün gibi senin perişanın olayım.

Başımızdın sāye-i luṭf u keremni ḳılma kem

Éy fidā-yı sāye-i serv-i ḫırāmānıñg bolay

İyilik gölgesinin, cömertliği değersiz kılmasına izin verme; salınarak yürüyen servinin gölgesinin fedaisi olayım.

Laʾl-i mey-günıñg mesidin bir demi mest ét meni

Tā ḳaçan maḫmūr-ı zār-ı çeşm-i fettānıñg bolay

O şarap renkli lāl dudağının bir damlasıyla mest et beni! Kendine hayran bırakan yaşlı gözünün sarhoşu olayım.

Aç niḳābıñg ġamze-tīġi birle tā ḳaşıñg körüp

Aylanıp gāhī taṣsadduḳ gāh ḳurbānıñg bolay

Yüzündeki peçeni aç da kılıç gibi olan gamzeni, kaşını göreyim; etrafında dolaşarak bazen kurbanın bazen de sadakan olayım.

Ḳāmet ü ḳaşıñg elif nūnige andındur nişān

Körgüz ol kad birle ḳaşıñg bendesi anıñg bolay

Boyun ve kaşın elif ve nûn harflerine işaret ediyor (benziyor); o uzun boyunu ve kaşını göster de onların kölesi olayım.

Zülfiñg ü ḳaddiñg ḳaşıñg ḥarfi émiş cān ü cihān

Ḳıl Nişātīġa teraḥḥum ṣadḳa-i cānıñg bolay

Zülfün, uzun boyun ve kaşın, kâinat ve yaşamın bir belirtisi imiş, Nişâtî'ye merhamet et senin canına sadaka olayım.

-5-

Mefūlü / mefāilün / feūlün

Éy meh sanĝa yüz cihān taṣadduḳ
Cān-laʿlinĝe rāyegān taṣadduḳ

Ey gökteki ay! Senin canına yüz cihan karşılıksız sadaka olsun.

Bīmār ése nergīs-i siyeh mest
Mén ʿāciz ü nātüvān taṣadduḳ

Aciz ve güçsüz olan ben, kara gözünün baygınlığına ve sarhoşluğuna sadaka olayım.

Pür sāʿat olay başınĝġa ḳurbān
Ḳaşınĝġa zamān zamān taṣadduḳ

Kaşına zaman zaman sadaka, sana her zaman kurban olayım.

Gül-güneġa gül kibi yüz üzre
Giryān közüm içre ḳan taṣadduḳ

Ağlayan gözümün içindeki kan, güle benzeyen gül renkli yüzüne sadaka olsun.

Bolsun sanĝa ṣadḳa nāzenīnler
Ger yaḫşi vü ger yaman taṣadduḳ

İster iyi isterse kötü bütün nazlı, cilveli kadınlar sana sadaka olsun.

Ger körse yüzinĝni ḥūr-i cennet
Bolġay édi bī-gümān taṣadduḳ

Eğer cennetteki huri, senin yüzünü görse şüphesiz ki sana sadaka olacaktır.

Nāzik ḳademinĝ ki rence ḳıldınĝ
Bolsun anĝa revān taṣadduḳ

Nazik ayağın ki o ayağınla zahmet ettin, bu hasta gönlüm ona sadakadır.

Ḳaddinĝ ki revān yarutı közni
Köz nūrı anĝa revān taṣadduḳ

Uzun boyun, gözüme ışık saçar; gözümün nuru, ona hemen sadaka olsun.

Ḳıldım sanĝa éyle kim Nişātī
Yolınĝ üze ḫānümān taṣadduḳ

Sana Nişâtî kimdir anlattım. Yolunun üzerindeki ev, sana sadaka olsun.

-6-

Mefūlü / mefāīlü / mefāīlü / feūlün

Cānım ménin̂g ol lehçe-i güftāra taṣadduḳ
Kön̂glim dağı ol gonçe vü gül-zāra taṣadduk

Benim canım, onun sözüne sadakadır. Gönlümdeki yara, o goncaya ve gül bahçesine sadakadır.

Cāmı ġam-ı hecrin̂gde tola zehr-i helāhil
Nūş éylegenim laʾl-i şeker-bāra taṣadduḳ

Öldürücü ve zehir dolu olan ayrılık kederinin kadehini içeyim; lâl harfine benzeyen dudağına sadaka olsun.

Tan̂g atġuçe şebnem düri kim köz töker éy gül
Her yan ḳulaġın̂gda dürr-i şehvāra taṣadduḳ

Ey gül! Tan ağarana kadar inci tanesi gibi göz yaşı döken kim? Şahlara lâyık olan büyük inci sana sadaka olsun.

Āşüfte kön̂gül miḥneti ol zülf fidāsı
Cān ḫastalıġı nergīs-i bimāra taṣadduḳ

Perişan gönlümün çektiği sıkıntı, o zülfe fedadır. Canımın hastalığı o yorgun gözlerine sadakadır.

Désen̂g ki saçım yaḫşı mu yār rişte-i cānın̂g
Yüz rişte-i cān baş dağı her tāra taṣadduḳ

Desen ki saçım güzel mi ey canımın içi? Yüz tane canım olsa en iyisi, saçının her siyahına sadaka olsun.

Çék tīg-i dil-āvāznın̂g ü vehm étme günehdin
Ḳanım ménin̂g ol ġamze-i ḫūn-ḫˇāra taṣadduḳ

Tatlı dilinin keskinliğini günahtan sakın ve şüpheye düşme, benim kanım, o kan içici gamzene sadaka olsun.

Sīmīn bedenin̂g ṣadḳası altun kibi çehrem
Ḳanlıġ közüm ol ġamze-i ruḫsāra taṣadduḳ

Altın gibi çehrem, gümüş gibi bedenin sadakasıdır, kanlı gözüm, yüzündeki gamzenin sadakasıdır.

ʾAḳl u ḫıred u cān u dil ü rūḥ-ı revānum
Bolsun barı ol ḳamet ü reftāra taṣadduḳ

Aklım, canım, dilim (gönlüm) ve ruhum; bunların hepsi de boyuna ve yürüyüşüne sadaka olsun.

Ārām u ḳarārın̂g ḳanı dép sürmen̂giz aḥbāb
Aytım barısın kélgenide yāra taṣadduḳ

Ey dost! kanlı göz yaşını akıtmaya devam mı edeceksin yoksa durduracak mısın? Geldiğinde (bunu) sevgiliye söylersin.

Cānāna başıdın ayırup cān ḳılıp āzād
Ḳıldım dilimi dün keçe dil-dāra taṣadduḳ

Başından ayırarak sevgiliye canımı âzât ettim. Dün gece dilimi sevgilinin dudağına sadaka verdim.

Furkat tüni tārıda Nişātī kibi çekken
Āşüftelıġım ṭurra-i ṭarrāra taṣadduḳ

Ayrılık gecesinde Nişâtî gibi karanlıkta çektiğim perişanlığım, sevgilinin alnına düşen saçına sadaka olsun.

-7-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Éy perī-veş başıñga mén ḫaste-i zār évrüley
Nātüvān bolsa közinğ mén zār-ı bīmār évrüley

Ey peri gibi güzel! Ben senin için inlemekten hasta olayım; (eğer) gözünün takatsiz olursa ben inleyen bir hasta olayım.

Ger cefā vü cevr körgüz ger vefā vü mihr ḳıl
Ṣadḳa-i luṭfıñg bolay yā yite āzār évrüley

Sevgili eziyet edip zulmederse ister bana vefa ve sevgi göster; ben o lütfun sadakası olayım ister yiterek incineyim.

Yoḳ devā-yı derdim illā başıñga aylanmaġım
Başıñg üçün ḳavī gül-endāmım min zār évrüley

Derdimin bir dermanı yok; illa başında dolanmam (aklında olmam) lazım. Güzel ve güçlü olan endamım, senin için inlesin.

Zülfinğe tüşmiş küre üzre küre çīn üzre çīn
Açġıl ol çīn ü küreni mén giriftār évrüley

Zülfüne kır üstüne kır, kıvrım üstüne kıvrım düşmüş; aç o kır renkli saçını ve kıvrımları müptela olayım.

Leblerinğdin merḥemi yetkür ki ġām-nīşi bile
Cān manğa mecrūḥ érür daġı dil inkār évrüley

Dudaklarından merhem ile gam zehrini ulaştır bana. Yürek bana bir yara gibidir dil ise inkâr.

Tār-ı zülfüñg aylanur başıñgġa ʾayn-ı żaʿfdın
Mundaġı bolmış mén andaḳ bir ḳara tār évrüley

Ben gibi kapkara olan zülfünün siyahlığı, gözünün pınarına zaafımdan dolayı işte böyle parlıyor.

Noḳṭa-i aġzın̂g bile reyḥān ḫaṭın̂gṣṣ etrāfıdın
Sīm-i eşkim akızıp mānend-i pergār évrüley

Göz yaşım, nokta gibi olan ağzın ile reyhan kokan çizginin etrafından akıp yay çizen pergele benziyor.

Gamze-nīşidin ki ḳanım yérge tökdin̂g başın̂ga
Ḳoyġıl éy bī-raḥm kāfir kīş-i ḫūn-ḫˇār évrüley

Ey merhametsiz kafir! Gamzenin ucundan kanımı yere döktün şimdi o kanı iç!

Ḳadd u reftārın̂g körüp Ṭūbā érür közdin nihān
Bir icāzet kim bu érse ḳadd u reftār évrüley

Uzun boyun ve yürüyüşün, gözden saklı baktığım Tuba'dır; izin ver ki uzun boyunu ve yürüyüşünü göreyim.

Ay u kün kirdi ḳara tofraḳġa ḫaclet tartıban
Kim démes yā Rab mūyun̂g-dék bolsa ruḫsār évrüley

Ay ve gün ümitsizlik salarak kara toprağa girdi. Ya Rab! kim demez ki sevgilinin yüzü de bunun gibi olsa.

ʿÖmrlerdür kim érür cānımġā laʿlin̂gdin ümīd
Éyleġil gāhī Nişātī birle güftār évrüley

Ne olursun ara sıra Nişâtî'den bahset! Ömrüm boyunca canıma ümit veren, dudağındı.

-8-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Zülfin étmiş ol perī cān boynıġa ḳullāb-ı nāz
Cān selāmet kim ḳotarsun ger budur esbāb-ı nāz

Zülfün, o peri gibi boynuna naz çengelini takmış; eğer ben selamete kavuşacaksam bunun sebepleri senin nazlarındır.

Secdege başımnı ḳoymas ḳaşı istiġnāsıdın
Allah Allah kim körüptür bile bir miḥrāb-ı nāz

Allah Allah! Bu naz mihrabını görür görmez sevgilinin kaşı bana yetti (bundan dolayı) başımı secdeye götürmez.

Zülfini yub kim yüz üzre körsetür çīn ü şiken
Ḥüsn élige örgetür gūyā ki āb u tāb-ı nāz

Zülfünü yüzünün üstünde kıvrım kıvrım gösterir, sanki güzellere naz sıcaklığını ve ölümsüzlüğü öğretir.

Körgen érmes mén kibi tā boldı ehl-i baḥr u ber

Teşne-i deşt-i teġāfül ġarḳa-i girdāb-ı nāz

Susuz ve terkedilmiş çölün naz girdabında boğulmayı, karanın ve denizin ehli olan ben gibi gören (yaşayan) olmaz.

Perde vü ṣabrım kiten-dék çāk-i ḥāk olsa né ʿayb

Tīre hicrān şāmıda körgüzdi yüz mehtāb-ı nāz

Nazının aydınlığı, karanlık hicran gecesinde yüzünü gösterdi; perde ve sabrım hakkın bir parçası olsa ona bakmak ayıp değildir.

Iżṭırābım sākin olsun cān-sitān tīġiñgni sür

Nīm-bismil eylemiş veh kim meni ḳaṣṣāb-ı nāz

Vah ki nazın kasabı (satıcısı) sevgili, yarım besmele çekmiş, ızdırabım sakin olsun. Can alan kılıcını çıkar!

Yazmış iki ḳaşıdın kilk-i Ḳażā fihrist étip

Muṣḥāf-ı ruḫsārınıñg ṭuġrāsıda ebvāb-ı nāz

Kaza kalemi nazın bölümlerini, yüzündeki sayfaların tuğrasına, iki kaşından not ederek yazmış.

Lüṭf dersin nüktedān yārıñg deme ḫūb añglamas

Anı ḫatm éylebdürür ḥālā oḳur ādāb-ı nāz

Sevgili naz adabını okumaya devam edip onu hatim eder. Güzel söz söyleyen yâre güzel dersin, deme! (çünkü) o güzellikten anlamaz.

Nāz u istiġnā çekerge mén kibi tapmas kişi

Şükru'l-lāh bar mén uş bu vech ile nāyāb-ı nāz

Sevgilinin benzersiz olan nazına ve onun yüzüne işte böyle şükrederim; onun nazına ve umursamazlığına benim gibi hiç kimse tapmaz.

Gamze-nīşidin lebiñg hecride közdin kim aḳar

Ḳaṭre ḳanlar her biridür ṭurfe laʿl-i nāb-ı nāz

Gamzenin çukurundan, dudağının kenarından ve gözünden damlayarak kanlar akar; onların her biri, pembe dudağının nazıdır.

Ger yaman ḥāliñg sarı luṭf éyleben salmas naẓar

Uyḳudın érmes Nişātī ol köz étmiş ḫˇāb-ı nāz

Eğer sevgili, Nişâtî'nin bu kötü ve bezgin hâline lütfedip bakmazsa; (onun bu halinin sebebi) uykudan değil de sevgilinin naz uykusunun göz etmiş olmasındandır.

-9-

Mefūlü / fāilātün / mefulü / fāilātün

Yā Rab niçük belādur başımġa şām-ı hicrān
Né derdiġa nihāyet né miḥnetiġa pāyān

Ya Rab! Bu ayrılık gecesi başıma nasıl bir beladır böyle? Ne derde bir son var ne de bu eziyete.

Né sabr u né ḳarārım né hūş u iḫtiyārım
Né yār u né diyārım né cān manġa né cānān

Sevgili bana ne yâr ne bir yuva, ne can ne de canan oldu... Artık ne sabrım kaldı ne bir kararım ne aklım kaldı ne de iradem.

Her künde başġa ġavġa her tünde özge sevdā
Né menzil ü né mé'vā yoḳtur mekānım imkān

Bana mekân olarak ne bir soluklanacak yer var ne de sığınacak bir yuva... Her gün başımda başka kavgalar her gece başka sevdalar var.

Miḥnetġa devr-i pür-fen könġlümni ḳıldı me'men
Başımnı étti mesken ġam leşkeriġa devrān

Sıkıntıya çok meyilli olduğum bir zamanda sevgili gönlüme sığındı, başımı mesken tutup keder ordusuna çevirdi.

Közimde eşk-i ḥasret könġlümde ḫār-ı ġurbet
Başımġa gerd-i külfet andaḳ yaġār ki bārān

Gözümde hasret gözyaşı, gönlümde gurbet ateşi var. Sevgili, başıma bir sıkıntı tozu misali yağmur gibi yağıyor.

Tā saldı ol semen-ber cān u dilimġa aḫker
Āhımnı ḳıldı ṣarṣar elkimni étti ṭūfān

O beyaz gül, canıma ve yüreğime ateş saldı. Acımı rüzgâr etti gözyaşımı tufan.

Pinhān naẓardın ol māh né mūnis ü né hem-rāh
Dil-sūzım āteşīn āh hem-ṣoḥbetimdür efgān

Saklı bakışından ateşinle (aşkınla) acı çekip feryat edip inlemek, benim sohbetim oldu. O ay (ay gibi güzel sevgili) bana ne arkadaş ne yoldaş oldu.

Artıp belā vü şiddet yüz munçe bolsa miḥnet
Né ġām yétürse Nükhet ol zülf-i ʿanber-efşān

Bela artsa, sıkıntının şiddeti yüz kat olsa da kaygı getiren şey, sevgilinin amber kokulu zülfü olsun yeter ki.

Tartıp fiġān ġulġul hecriñde misl-i bülbül
Sénsiz közümge éy gül müjgānı nîş ü peykān

Ey gül kirpikleri, sivri ve ok gibi olan sevgili! Izdırapla haykırmalar, bülbüle benzeyen sestir benim nazarımda.

Laʿliñ şehîdi éy dil bolmas kefenġa māyil
Bes cism üzre ḥāyil (haîl) rengîn kefen ḳızıl ḳan

Parlak kan kırmızısı rengindeki kefen, vücudunun üzerinde korku verir. Kırmızı dudağının şehidi olan bu gönül, kefene mail olmaz.

Açġanda dal-ı zülfiñ yétkeç şimāl-i zülfiñ
Ḳıldı ḫayāl-i zülfiñ tārāc-ı dîn ü îmān

Zülfünün hayali, din ve iman yağması yaptı. Zülfünün bir kısmı açıldığında sadece sol tarafı (birazı) bana yetecek.

Ẓulm étti çoḫ ẓālim ḳıldı füzūn-i melālim
Köp müşkül oldı ḥālim yā Rab sen éyle āsān

O bana çok zulmetti ve benim kederimi çoğalttı. Ya Rab! Benim halim çok çetin oldu sen bana kolaylık ver.

Luṭf éyleben bir anı baḳġıl bu yan nihānı
Bolsun Nişātî cānı başıñġa ṣadḳa éy cān

Ey sevgili! Bana lütfederek bu tarafa doğru gizli gizli biraz bak. Nişâtî, asana sadaka olsun.

-10-

Mefūlü / fāilātün / mefulü / fāilātün

Kirsün ḳara yér içre yā Rab bu şām-ı hicrān
Tā ṣubḥ-ı vaṣl nūrın körmeklik olġay imkān

Ya Rab! Bu hicran gecesinde yer yarılsın dünya içine girsin. Ta kavuşma sabahında sevgilinin nurunu görmeye imkân olacak.

Seyl-i sirişkim oldu eflāk üyin yaḳar-dék
Köz nūrı yañlıġ ol ḥūr tā közdin oldı pinhān

O huri gibi güzel sevgili artık göze görünmüyor; (bu yüzden) felek evim yandı tutuştu, gözyaşım sel oldu.

Bir tilbe ét kibi mén saçıp başımġa tofraḳ
Né ʿaḳl u hūş u idrāk né ser mañga né sāmān

Ben, bir çılgın gibi başıma toprak saçıp; bende ne akıl ne irade ne de huzur kaldı.

Deşt-i cünun ġubārın köklerge çekti āhım
Néteñ melāyik olsa ol gerddin girîzān

Acım, çılgın gibi dolaştığım çölün toprağını göklere çıkardı; nitekim o tozdan kaçan bir melek (sevgili) olsa da...

Tā üzdi ol dil-ārām ser-rişte-i viṣālin

Dil-sūzım āh-ı cān-gāh hem-rāzım eşk ü efġan

O gönlü süsleyen güzel ile kavuşmamızın zamanı geçti, (bu yüzden) çok üzgünüm; can evim feryat eder, feryat figan etmek ve gözyaşı dökmek, artık benim sırdaşım oldu.

Ger bolsa mende yüz cān bolsun fidāsı anıñg

Cāndın érür ziyāde cān cada yā birer ān

Daha fazla yaşamak ve zaman (ömür) sevgili içindir; eğer bende yüz can olsa yüzü de sevgiliye feda olsun.

Eṭfāl-i derdiñg éy gül taş atsa başım üzre

Ser-sebz étkelidir başımġa seng-i bārān

Ey gül! Taze (yeni) hastalığın (aşkın) bana taş atsa da başım üstüne; başıma taş yağmuru da yağsa ben hep diri ve bahtiyarım.

Laʿling şehīdi ḳanı yer kökni yaḳsa né ʿayb

Otdur ki şuʿle tār tār érmestür ol ḳızıl ḳan

Dudağının kıpkırmızı kanının yeri ve göğü yakması ne kadar ayıptır! Ateştir (sevgilinin çektirdiği aşk acısı) ki alevi kapkara çıkar, onun rengi kan kızılı değildir.

Şīrīn lebiñgdin istep söz gevherini bardı

Deryā-yı şūr-ı közdin her sarı dürr-i ġalṭan

Tatlı dudağından istiyorum çünkü ondan güzel sözler çıkar. Gözden akan yaş, acı bir gözyaşı denizidir ve her biri, benzeri olmayan bir incidir.

Genc-i cemāliñg üzre efsūn-ger éki ejder

Ol ṭurra-i müselsel gīsū-yı ʿanber-efşān

Yüzünün hazinesinin üzerinde iki tane büyülü ejder var, o birbirine bağlı ve alnına düşmüş saç bağın (kakülün) mis gibi kokar.

Zāl-ı felek ki érdi meşşāṭā dedi körgeç

Közgü érür münāsib ol yüzge māh-ı tābān

Bezekçi, dedi ki; feleğin ihtiyarlığını görecek olan, o ayın tamamlanmış haline benzeyen yüze, münasip olan şey bir aynadır.

Miḥrāb-ı ḳaşıñg içre ol éki kāfir-i mest

Andın ḳarār tutmuş tā éldin alġay īmān

Kaşının mihrabı içinde, birbirinden habersiz iki kafir var, onun için karar vermiş senin elinden imanını alacak.

Raḥm ét ki bar Nişātī zülfiñg kibi müşevveş

Tār-ı żaʿfīf ü tīre pāmāl ü hem perīşān

Nişâtî'ye acı! O zülfün gibi karmakarışık; onun her yanı güçsüz ve karanlık, o ayaklar altına alınmış ve perişan bir halde.

-11-

Mefūlü / fāilātün / mefūlü / fāilātün

Yā Rab né ḫoş kün érdi sormaḳġa ʿarż-ı ḥālim
Yüz ʿişve birle keldi ol müşg-bū ġazālım

O güzel kokulu ceylanım, yüz işve ile geldi; Ya Rab! o gün hâlimi anlatmak için ne güzel bir gündü.

Aldı niḳab-ı gül-gün yüzdin ol perī-zād
Körgüzdi çehre-i al defʿ éyledi melālim

O peri gibi olan güzel, gül rengindeki peçesini gül yüzünden aldı; sevgilinin kırmızı çehresini (yüzünü) görmek, sıkıntılarımı defetti.

Her bir künim édi ay her ayım érdi bir yıl
Ol zülf ü yüzni körgeç ḫoş boldı māh u sālim

O zülfü ve yüzü görünceye kadar her bir günüm bir ay, her bir ayım bir yıl gibiydi; sevgilinin zülfünü ve yüzünü görünce her şey tamam oldu.

Dédim ki şām-ı hicrān ṭūl érdi hem ḳarangu
Dédi ki közin̂g aydın taptın̂g bütün viṣālim

Dedim ki; bu ayrılık gecesi, karanlık ve bir perde gibi, (sevgili) dedi ki; gözün aydın! Kavuşma vakti geldi!

Körsetti yüz nezāket ol bil ile aġızdın
Bar u yoḳum fedāsı hem ṣadḳa ḳīl ü ḳālim

(Sevgili) O ağzı ile, yüz nezaket gösterdi; varım yoğum ona feda olsun ve dedikodum ona sadaka olsun.

Ol ḳaş u köz ḳad u zülf érmiş nihāl-i raʿnā
Derk éyle yaḫşi éy ʿaḳl desem anı nihālim

Fidan boylu sevgilinin; kaşı, gözü, uzun boyu ve zülfü çok güzel imiş. Desem ona - ey fidan boylu sevgilim! Terk et şu güzel aklımı.

Yantaşturup camālin mihr-i felekke dedi
İnsāf ḳıl Nişātī ol mihr-i rū-cemālim

O yüzümün güneşi, yüzünü feleğin güneşine yakınlaştırarak dedi ki; Ey Nişâtî! İnsaf et!

-12-

Mefūlü / fāilātün / mefulü / fāilātün

Né sāʿat érdi bu kim defʿ étkeli melālim
Kéldi sorarġa ḥālim pür-ḥam-ı şūḫ u ẓālim

Ne zamandır sıkıntımı başımdan defetmiştim, o kıvrım kıvrım olan cilveli ve zalim sevgili, halimi sormak için geldi.

Ẓāhir ḳılıp leṭāfet körgüzdi yüz ḳıyāmet
Ol éki zülf ü ḳāmet lāl eyledi maḳālim

O iki zülfü ve boyu, lafımı susturdu, incelik gösterip yüz kıyamet yaşattı.

Ḳadı nihāi mevzun ékeni libās-ı gülgün
Kéldi bolup diğer kün tā sorġāy ʿarż-ı ḥālim

Ölçülü ve boyuna göre olan gül renkli elbisesi ile başka gün gelip halim nasıl diye sorar.

Külbemġa kirdi cānān andaḳ ki māh-ı tābān
Laʿlidin istedim cān red ḳılmadı sevālim

Parlak aydan daha güzel olan sevgili, benim sevgilimmiş gibi evime girdi; dudağından istedim, (sevgili) sorumu (isteğimi) reddetmedi.

Bolmaḳġa yār-i hem-dem rāz-ı dilimġa maḥrem
Vaḥşetdin éyleben rem rām oldı ol ġazālim

O ceylanım beni, korkudan ürkek ve itaatkār eyledi; yüreğime gizli bir dost gibi sevgili oldu.

Yétti şemīm-i zülfi feyż-i ʿamīm-i zülfi
Kéldi nesīm-i zülfi oñgsa nétenğ şimalim

Önündeki zülfünün tatlı rüzgârı sol yanıma doğru geldi (esti), zülfünün yaygınlığı ve güzel kokusu bana yetti.

Ḳadd birle éki gīsū körgüzdi ol perī-rū
Dédi ki dāl érür bu körgil bu būy-ı dālim

O yüzü periye benzeyen güzel, uzun boyu ile iki omuzundan sarkan saçlarını gösterdi ve dedi ki; bu iki büklümün kokusu sana yol gösterir.

Salmaḳġa nūr-ı cāvīd külbemġa keldi ḫūrşīd
Késmen şemerdin ümīd gül bérdi ol nihālim

Sonsuzluğun nuru, evime güneş saçmaya geldi, o fidanım bana gül verdi; nimetten ümidini kesme!

Mihr-i felekke yüzni yantaştur de özni
Dédi Nişāṭi közni açġıl budur cemālim

Feleğin güneşine kendi yüzünün yaklaştırıp dedi ki; Nişâtî! Gözünü aç, yüzüm işte budur!

-13-

Feilātün / feilātün / feilātün / feilātün (fāilātün)

Éy perī ġamze-i ġammāzıñga ḳurbān olayın
Çeşm-i bīmār-ı füsūn nāzıñga ḳurbān olayın

Ey peri! Fitne çıkartacak gamzene kurban olayım. Baygın bakan gözünün sihirli nazına kurban olayım.

Mümkin érmes dil u cān ṣayd ḳutulmaḳ andın

Nāḫun-i çengül-i şehbāzıñga ḳurbān olayın

Gönlümü ve canımı avladı, ondan kurtulmak mümkün değil. Şahin tırnaklarının çengeline kurban olayım.

Közgüsü boldı ḫacālet bile körgeç yüziñgi

Çehre-i āyine-perdāzıñga ḳurbān olayın

Yüzünü gördüğünde aynası utandı, yüzünü gösterene kurban olayım

ʿİzzetiñg başımızı çerḫ-i berīn-sā étti

Évrüley başıñga aʿzāzıñga ḳurbān olayın

İkramın başımızı göğe erdirdi. Başında dolaşan matemine kurban olayım.

Çākerī Ṭūbā érür bendesi serv-i āzād

Ḳāmet-i serv-i ser-efrāzıñga ḳurbān olayın

Sevgilinin kölesi olmak mutluluktur, onun kulu olmak, kış ayından azat olan servi gibidir; servi gibi başının dik oluşuna kurban olayım.

Ḳıldı āfāḳ élini başdın ayaḳ sevdāyī

Zülf-i müşkīn-i ser-endāzıñga ḳurbān olayın

Her şeyden elimi eteğimi çekerek baştan ayağa sevdaya düştüm; misk kokulu zülfünün pervasına kurban olayım.

Ḳay sarı ġamze oḳın atsa batar cānımıza

Nükte-i ceyb ġalaṭ-endāzıñga ḳurbān olayın

(Sevgili) gamze okunu ne tarafa doğru atsa canımıza batar; nüktelerle dolu cebinden (okunu) yanlış atışına kurban olayım.

Söz tenide yoḳ édi cān lebiñg bérdi ḥayāt

Sözge cān bérgüçi āvāzıñga ḳurbān olayın

Sözde hayat yoktu, (sevgilinin) canı ve dudağı ona hayat verdi; söze can veren sesine kurban olayım.

Ḫˇāh-ı cān bérgil ü ḫāh al ki Nişāṭī yañglıġ

Lüṭfiñge ṣadḳa bolup nāzıñga ḳurbān olayın

Nişâtî gibi can isteyene can ver ve istediğini al! Lütfuna sadaka olup nazına kurban olayım.

-14-

Feilātün / feilātün / feilātün / feilün

Nāzenīnim ḳād u reftārıñga ḳurban olayın

Sözlegil nāz ile güftārıñga ḳurbān olayın

Nazlım! Uzun boyuna ve yürüyüşüne kurban olayım. Söyle, (konuş) bir şey söylemene kurban olayım.

Rūḥ-perver sözinŋge başdın ayaḳ ṣadḳa bolup
Cān-fezā laʿl-i şeker-bārınŋga ḳurbān olayın

Ruhu besleyen sözüne, baştan ayağa sana sadaka olup; can arttıran (ömür uzatan), şeker dudağının varlığına kurban olayım.

Éti ḳanımnı ḥelāl éyledi uyḳumnı ḥarām
Ġamze-i ḳātil-i ḫūn-ḫˇārınŋga ḳurbān olayın

Kanımı helal edip uykumu haram eden; katil ve kan içici yan bakışına kurban olayım.

Şām-ı hicrān ḳara ḳayġusından étti āzād
Mihr-i envār kibi ruḫsārınŋga ḳurbān olayın

Ayrılık gecesinde beni karanlık kaygısından kurtaran güneş gibi yüzüne kurban olayım.

Saçlarınŋ tārıġa cān riştesin éylep peyvend
Sünbül-i ṭurra-i ṭarrārınŋga ḳurbān olayın

Canımın ipi (canımın bağı) saçlarının düğümüne ulaştı; o gönül çalan saçının kıvrımına kurban olayım.

Luṭf éṭip tı̄r ü köz ü yā ḳahr ḳılıp öltürgil
Raḥmınŋga ṣadḳa vü āzārınŋga ḳurbān olayın

Kaşını gözünü bana lütfet ya da beni kahredip öldür. Merhametine sadaka, kötü söz söyleyip beni incitmene kurban olayım.

Ḥüsn gülzārıda kim güller açıp sén yüzdin
Évrüley güllere gülzārınŋga ḳurbān olayın

Güzel gül bahçesinde senin yüzünden güller açılır; Güllerle çevrili gül bahçene (yüzüne) kurban olayım.

Tı̄r-i müjgānınŋga éy şūḫ taṣadduḳ boluban
Nükte-, nergis-i bı̄mārınŋga ḳurbān olayın

Ey cilveli kadın! Kirpiğinin okuna sadaka olup baygın bakan gözünün inceliğine kurban olayım.

Raḥmı yoḫ ẓulmı çoḫ érgen dağı taşdın ḳattıġ
Éy Nişāṭı̄ dil-i dildārınŋga ḳurbān olayın

Ey Nişâtî! Onun merhameti yok zulmü ise çok; Gönlümü çalan diline kurban olayım.

-15-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

ʿĀrıżınŋ otrusıġa éy gül nétenŋ ay kelse kem
Ḥüsninŋ efzūndur dem-ā-dem ol bolup kem dem-be-dem

Ey gül! Yanağının parlaklığının yanında ay gelse eksik kalır; güzelliğin hep daha fazladır o hep eksik.

Kim ki körse cīm zülf ü mīm aġzıñg hey’etin Hey’etin

Ḥüsn mülki taḫtıda dikey séni elbette Cem

Cim gibi zülfünü ve mim gibi ağzını eğer halk görürse, elbette seni güzellikler tahtında hükümdar yaparlar.

Mehliḳālar ḥalḳasıda érdi bes zīb-i nigīn

Altınġı āġūşıġa almaḳġa ḫātem boldı ḫam

Mührün süslü olanı, yüzü ay gibi güzel olan kadınlar arasında yetişir. Altını kucağa alarak yapılan mühür eğri olur.

Köz ü kaş u aġzıdın deynimġa yetmiş yüz fütur

Éy refīḳ étkil te’amül ger desem anı ṣanem

Ey arkadaş! Eğer ona put dersem onu adet edin! (ona tap) Onun gözü, kaşı ve ağzından borcuma yüz keder gelsin. (borcum yüz kat artsın).

Lām zülfi mīm aġzı öz miṯāli yoḳlıġın

Cezm bildürdi manġa cāzim érür niçük ki lem

Bana kararını bildirdi; kesin kararı niçin beni terk etmektir? Lâm gibi zülfü mim gibi ağzı, yokluğun ta kendisidir.

Ol köz ü ol zülf istep yoḳ aġızını aḫtarıp

Āteşīn āhım érür ġam şāhıġā zerrīn ʿalem

O gözü ve zülfü isterim fakat ağzını bana çevirmesi hiç yok. Aşkının yakıcı etkisi feryadımdır, keder ise hükümdarlığına altından bir işaret.

Gerçi kimdür mén étinġninġ ḫāk-i pāyidin yüz aç

Kemligimge éy perī ḳıl ékki yüz birle kerem

Ey peri! Benim kötülüğüme iki yüz ile cömertlik yap, gerçi ayağının toprağından (ayağının bastığı topraktan) bedenini açmanı isteyen ben kimim ki?

Tapmaġunġ maṭlūb köz ü zülf ü aġızıdın nişān

Özliginġ tā ḳılmasanġ deşt-i fenā içre ʿadem

Fanilik ovasının içinde benliğimi hiç etmesen; gözün, zülfün ve ağzından bir iz alacağım (onları göreceğim).

Ékki zülfi dāl u lāmıdın belā-yı dil bolup

Zülf ü ḳadd ü ḳaşıdın yüzlendi miḥnet cānġa hem

(Sevgilinin) iki tane büklüm büklüm olmuş zülfü ve dudağı, gönüle bela olup; zülfü, uzun boyu ve kaşından dolayı cana çokça sıkıntı geldi.)

Ḳaş u ḳadd u zülfini istep tenim mānend-i nāl

Ġamze-tīġi birle cismim ḳıldı tā ḳaşı ḳalem

Kamış gibi olan bedenim; kaşını, uzun boyunu ve zülfünü isteyerek, cismim gamzeni kılıç ile kaşını kalem ile yaptı. (gamzeni kılıç gibi, kaşını kalem ile çizilmiş gibi gördü).

Bolmasun efġan u āhın̂gdın müşevveş ḫātırı
Tapsan̂g ol zülf ü ağızını éy Nişāṭī asra dem

Ey Nişâtî! Asra nefes veren o zülüf ve ağza tapsan; ızdıraplı iniltiden ve acından dolayı duygular(ın) karışık olmaz.

-16-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Éy ḫoş ol sāᶜatge yār esrārıġa maḥrem édim
Aġzı remzin an̂glaġu-dék laᶜliġa hem-dem édim

Ey gerçek güzel! zamanına dost, gizliliğine mahremdim, ağzınla üstü kapalı şeyler anlatan dudağına arkadaştım.

Köz ü ḳadd ü zülfidin ağzıġa dağı yol tapıp
Yoḳ ḫayāl anda tapılġan özgece ᶜālem édim

Gözü, uzun boyu ve zülfünden ağzına bir yol bulup yok olan ve orada bir hayali gören ben, kendimce bir hiçtim.

İttiḥād-ı özlügim āṣārıdın ḳoymay nişān
Éki ḥarf bir ḫüsn yan̂glıġ yār ile hem-dem édim

Benliğimin toparlanmasından bir iz bile bırakmayıp, iki çift güzel söz söyleyen yâr ile birlikteydim.

Cennet-āyīn bāġ-ı ᶜıyş içre körüp ḫandān u şād
Āteşīn gül ġonçesi-dék laᶜlidin ḫurrem édim

Seni, yaşadığın cennet bahçesinin içinde mutlu-mesut olarak görüp, ateş gibi gül goncasına benzeyen dudağın ile gönlüm açılsın (sevineyim).

Cām-ārāmı közgüsi içre yüzi ᶜaksin körüp
Uşbu yüzdin geh Sikender érdim ü geh Cem édim

Huzur penceresinin aynası içinde yüzünün yansımasını gördüm, işte bu yüzden ben, İskender ve Cem gibiydim.

Ol perī atı vücūdımġa bérip zīb-nigīn
Ḥalḳa érdi ᶜışḳ éli ol ḥalḳaġa ḫātem édim

O peri atı, bedenime (parmağım için) süslü bir yüzük verdi; aşk eli bir halkaydı ben de o halkaya mühür idim.

Ḳadd-i şavḳı birle gāhī rāst-nālem-dék büyük
Zülf-i zencīri bile geh tolġanıp ḫam Cem édim

Zülfünün zincirine bazen dolanıp bazen de Cem idim (gibiydim). Sevgilinin o uzun boyunun ışığı ile (ışığından dolayı) inlemem (acım) büyük.

Bāġı ʿömrim ṣaḥnıġa ʿişret gülidin zīb ü zeyn
Ança érdi kim ḫazān tārācıdın bī-ġam édim

Ömrümün bahçesinin avlusunu içki ve gülden (gül ile) süsledi. O kadar ki ben hüzün yağmasından gamsız idim.

Serv sünbül ġonçe bütken meskenim Firdevs édi
Ḳadd u zülf ü aġzıdın yaʿni ki bir ādem édim

Servi, sümbül ve goncadan yani; (sevgilinin) uzun boyu, zülfü ve ağzından bütün meskenim Cennetti ben de bir hiçtim.

Ṣarṣar-ı devrān ḳara tofraḳġa saldı nāgehān
Yoḳsa ol gül-şāḫsārı üzre bir şebnem édim

Birdenbire şiddetli esen bir rüzgâr, kara toprağı sardı; yoksa ben o gül ağacının üzerinde bir çiğ tanesiydim.

Ṭāyır-ı Ḳudsī-dék érdi āşiyānım ʿarş üze
Étlerinin̂g gerçi ḫāk-i pāyidin köp kem édim

Kutsal bir kuşçasına evim arş üzerindeydi; filvaki sevgilinin ayağının toprağından çok eksiktim.

Pāk mey içmekke ḥükm éylep daġı fetvā bérip
Dehr élige gāh érdim ḳāżı geh aʿlem édim

Saf şarap içmeye karar verip fetva vererek; bazen dünya eline bazen de kâinata hakimdim.

Émdi hecr eyyāmıda z̲ikrim Nişāṭī bu érür
Éy ḫōş ol sāʿatge yār esrārıġa maḥrem édim

Şimdi ayrılık gününde Nişâtî'nin zikri budur; Ey gerçek güzel! zamanına arkadaş gizine merhemdim.

-17-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Āh kim boldı viṣāl eyyāmı andak pür-ḫayāl
ʿĀlem-i imkān-arā mümkinlıġı olġay muhāl

Kâinatın yaratılmasının mümkünlüğü imkansızdır (Allah'tan başka kimse yaratamaz); ah ki vuslat (kavuşma) günü işte böyle hayal oldu.

Çerh-i ʿaḳreb-nīşidin oydı közüm ol ḳaşı yā
Sūd émes bir ay başıda körsetür ékki hilāl

Akrebin iğnesiyle yaralaması gibi (sevgilinin) o kaşı gözümü oydu; (artık) bir ay gibi başındaki iki kaşını göstermesi fayda etmez.

Éy kön̂gül ḫū éylegil hicrān ḳāra şāmı bile
Tīre sén ḫuffāş yan̂glıġ sén kim ü mihr-i viṣāl

Ey gönül! Ayrılığın kara keçesinde Allah'ı an! Sen yarasa gibi karanlıksın; sen kim vuslatın (kavuşmanın) güneşi olmak kim?

Ékki lām ü zülf-ara körgeç elif-dék ḳaddini

Tan̂g émes éy ehl-i derk olsa tilimnin̂g nutḳı lāl

(Sevgilinin) iki tane lâm gibi zülfünü ve elif gibi uzun boyunu görünce; tan değil, o halde ehl-i derk olsa dilimin nutku tutulur.

Ḫal-i müşkīn noḳṭasıdın közlerimde ḫāl olup

Ḳaş ü ḳadd ü zülfi hecridin tenim mānend-i nāl

Misk kokulu benin noktasından gözlerime bir hal olup; kaşı, uzun boyu ve zülfünden ayrıldıktan sonra bedenim kamışa benzedi.

Né ʿaceb ʿālem dimāġıdın çıḳarmaḳ dūd kim

Āteşīn gül-dék yüz üzre müşg-i terdin tüşti ḫāl

Acaba kâinatın beyninden duman tüttüren nedir? Sevgilinin ateş gibi yanan, gülden güzel yüzünün misk kokusundan ben bile düştü.

Ḳaş u köz ü ḳadd ü zülfidin nihālidür daḳīḳ

Mundın érmiş kim dér érkenle an̂ga nāzik nihāl

(Sevgilinin) kaşı, gözü, uzun boyu ve zülfü fidan gibi ince; ona nazik bir fidan denmesinin sebebi buymuş.

Sünbül-i pertābı ʿanber-sā érür pür-pīç-tāb

Tan̂g émes anın̂g sarıdın kelse müşk-āsā şimāl

Onun tarafından misk gibi koku gelse; (gelen koku), kıvrım kıvrım zülfünün saçaklarından yayılan anber kokusudur.

Cān tapar her dem şemīmidin nesīm-i ṣubḥ-dem

Kim dedi yā Rab şimāl ehliġa zülfidin şemm āl

(İnsan), sabah rüzgârı esince gelen güzel kokudan her an can bulur. Ya Rab! kim dedi şimal ehline zülüften koku ver (diye)?

Cedd ü cehd étmey yétüşmek zülfiġa mümkin émes

Remz-i bevāyihge nigehdirler anın̂g atın cīm ü dāl

Zülfe ulaşmak için uğraşıp gayret etme, bu mümkün değil! Onun adı, cim ve dâl harfine işaret eden bir parıltıdan gelir.

Kayda bilsün firḳatimnin̂g şāmı müşkül érgenim

Mén yanıp hecr otıġa ol gülge gül-gündur niḫāl

Sevgili nereden bilsin ayrılık akşamının bu kadar çetin olduğunu? O gül için ben ayrılık ateşinde yanarken, o fidan gibi taze, gül renkli bir şaraptır.

Ger bahārın̂gnı ḫazān-ı hecr tārāc éylemiş
Ṣabr ét éy dil şāyed olġay dağı nevrūz-i viṣāl

Ey gönül! Ayrılık günü, baharını yağmalamış! Eğer vuslatın (kavuşmanın) bayramı olacaksa sabret!

Ḫōşe çîn̄dür kemāl-i mezraʿıda ay ü kün
Künġa ol bérdi kemāl ü ayġa ol dedi kem āl

Ay ve gün sevgilinin tarlasının ve kemalinin hoş bir bakışıdır; güne mükemmelliği veren ve aya azlık (noksanlık) veren odur.

Dūzaḫ otı-dék yaḳar yaḳmas Nişāṭî cānıġā
Yā Rab olsun hecr eyyāmı ḳuyaşıġā zevāl

Nişâtî, ayrılık günü cehennem ateşi gibi canımı yakar yakmaz; Ya Rab! güneş yok olsun der.

-18-

Mefā̄îlün / mefā̄îlün / mefā̄îlün / mefā̄îlün

Bi-ḥamdi'l-lāh ki cānānım meni mest-i nigāh étti
Közim bāġın nihāl-i ḳāmetiġa cilve-gāh étti

Allah'a şükürler olsun ki sevgilim beni bakışının sarhoşu yaptı. Gözümün bağı, fidan gibi upuzun boyuna cilve yer yaptı.

Otup her yanġa yüz min̂g ʿişve vü nāz u edā birle
Gehî̄ körgüzdi ruḫsārın gehî̄ élgin penāh étti

Her yana yüz bin işve, naz ve eda ile bakıp bazen yüzünü gösterdi bazen beni yabancı bir sığınak yaptı.

Yüz üzre daʿne-i ḫālin nümūdār éyleben ḳuş-dék
Kön̂glni mübtelā-yı ḫalḳa vü zülf-i siyāh étti

Yüzünün üzerindeki görünen benin küçüklüğü, gönlümü kuş gibi yaptı, (sevgili) beni, siyah saçına ve benine müptela yaptı.

Ḳuyaş-dék ʿārıżı üzre çü tökti zülf-i müşkî̄nin
Ḳarartıp rüzgārım ḥāl-i zārımnı tebāh étti

Rüzgârım, ağlayıp inleyen halimi karartıp beni mahvetti çünkü sevgilinin mis kokulu zülfü, güneş gibi yüzünün üzerine döküldü.

Perî̄-zād-ı İrem yā ḥūr dep tavṣî̄f-i ruḫsārın
Cünūndın tilbe kön̂glüm dedi hezyān iştibāh étti

Çılgın gönlüm, deli divane olan aşkından; periden doğmuş kadar güzel olan ya Cennet kızı! Diyerek (sevgilinin) yüzünün güzelliklerini sayıklayıp şüpheye düştü.

ʿAceb érmes dem-ā-dem bolsa ẕevk-i secde kön̂glümge
Ezel naḳḳāşı ol ay ḳaşı yāsīn secde-gāh étti

Herkesi ve her şeyi bir nakış halinde yaratan yüce Allah, sevgilinin o ay gibi olan kaşına Yasin'e secde ettirdi; gönlüm ona her an secde etmekten zevk alsa şaşırılmaz.

Gedā-yı ḫāk-sār ḫūblar ger bolsa tan̂g érmes
Ol aynı luṭf-ı īzed ḥüsn élige ḳıble-gāh étti

Perişan haldeki dilenciyi huriler tanımasa bile o izzetinin lütfu olan gözü, güzel eline kıble yaptı.

Gülüp yüz nāz ile her dem çıḳıp ḳaṣrıdın ol Mehveş
Hemīşe kār u bārım nāle vü efġān ü āh étti

Yüzü aya benzeyen ay gibi güzel kadın, her an o küçük sarayından gülerek yüz naz ile çıkar; (bu yüzden) her zaman benim işim gücüm inleyip ızdırap çekerek ah etmek olur.

Dil-ārāmım ḥarīm-i nāzdın çıḳġaç edā birle
Nişātī kön̂glini ʿıyş u ṭarabdın ʿıyd-gāh étti

Gönlümü hoş edenim, naz ile hareminden çıkınca Nişâtî'nin gönlünü eğlence ve bayram yeri etti.

-19-

Feilātün / feilātün / feilātün / feilün

(fāilātün) (fālün)

Évrüley ḫulḳ-ı ḫūş u ʿizzet ü iʿzāzın̂gdın
Nükte-i merḥamet-i çeşm-i füsūn-sāzın̂gdın

Akıllı, saygılı ve cömert tabiatının sebebi; ince merhametin ve sihir yapan gözlerindir.

Naẓarım servini ger tutmasa érmestür ʿaceb
Taptı taʿẓīm bu kün serv-i ser-efrāzın̂gdın

Eğer bakışımın boyunu görmediği gün olursa bunda şaşırılacak bir şey yoktur. Bugün (o gün) benzeri olmayan boyunun yüksekliğinden ululuk bulurum.

Ay (ü) kün yér yarılıp şām u seḥer yérge kirer
Uyalur bes ki ruḫ-ı āyīne-perdāzın̂gdın

Ayna, sevgilinin ruhunu gösterdiği için ay ve gün utanır; akşam ve sabah yerin dibine girer.

Ḳara basḳan köz (ü) kön̂glümni taṣadduḳ ḳılayın
Bāġ-zāġānın̂g ile zülf-i ser-endāzın̂gdın

Bahçenin tazeliği ile zülfünün pervasızlığından, ölüyü dirilten gözlerine gönlümü sadaka yapayım.

Közleriṅg ṣaydı érür kökde melāyik yér üze
Cān ḳuşı ḳayda ḳutulsun éki şeh-bāzıṅgdın

Gözlerin, yeryüzünde avcıdır gökte ise melek. Canımın kuşu, o iki cesur doğan kuşundan nasıl kurtulsun.

Gerçi laʿliṅg gülüben ölgen éli tirgüzedür
Āh kim ülkü m érür ġamze-i ġammāzıṅgdın

Gül gibi güzel dudağın, ölen birini diriltir. Ah ki o gamzenin fitnesine ulaşabilmek benim amacımdır.

Cān niçük ḳutḳar ayın veh ki ecel boldı şehīd
Tīġ-ı tīz-i nigeh ü ceyb-i ġalaṭ-endāzıṅgdın

Vah ki bakışının keskin kılıcı ve gömleğinin yakasının açıklığından ecel geldi şehit oldu can, (o canı) neden kurtarayım?

Firḳatiṅg zehri bile ölmüş édim cān taptım
Rūḥ-perver söz ü cān bérgüçi āvāzıṅgdın

Ayrılığın zehri ile ölmüştüm; (sevgilinin) ruhu besleyen ve can verici sözleri ile hayat buldum.

Déme ʿışkımda Nişāṭī tirik érken mü ölük
Geh tirik luṭfıṅg ile gāh ölük nāzıṅgdın

Aşkından Nişâtî diri mi ölü mü diye sorma; bazen lütfun ile diri bazen de nazından ölü.

-20-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Bezmimiz içre bu kün ol sözi şekker mü éken
Yā meğer encümen-ara şeh-i ḫāver mü éken

Galiba meclisi güzelleştiren doğunun sultanıdır. Bugün içki meclisimizin içinde sözü tatlı olan o mudur?

ʿAks-i ruḫsāre-i sāḳī mü ḳadeḥ közgüside
Cām-ı Cemşīd mü mirāt-i Sikender mü éken

Yüzünün yansıması, sakinin kadehinin camında mı, Cem'in kadehinde mi, İskender'in aynasında mıdır?

Āteşīn laʿliġa köṅglüm ḳuşı éyler pervāz
Otġa taşlar özini yoḳsa semender mü éken

Gönlümün kuşu, ateş gibi dudağına uçarak kendini ateşe atar; yoksa o ateşte yanmaz mıdır?

Bes ki tiktim közüm ol meh yüzige bilmen kim
Közlerim merdümi yā ḫāl-i mu ʿanber mü éken

O kadar ki gözümü o ay gibi yüzüne diktim; bilmem ki gözlerimin bebeği, senin amber saçan benin midir?

Dürr-feşān laʿl-i lebiñg şavḳı bile ḳaṭre-feşān
Közüminñg ḥalḳası yā çeşme-i Kevs̱er mü éken

Gözümün bebeği, inci saçan dudağının o ışığı ile damla saçan Kevser Çeşmesi midir?

Ḳaş-ı miḥrābıdın éyler közi kim menʿ-i sücūd
Kaʿbe ṭāḳıda siyeh-mest éki kāfir mü éken

Sevgilinin gözü, mihraba benzeyen kaşına beni secde ettirir. Sevgilinin o iki gözü, Kâbe'de siyah mest takan iki kafir midir?

Sünbüliñg ṭurrası mu gül kibi ʿārıż üzere
Genc-i ḥüsniñg üze yāḫūd éki ejder mü éken

Gül gibi yüzünün üzerindeki, alnına düşen sümbülünün teli midir yoksa güzellik hazinenin üzerindeki iki ejder midir?

Ḳadr ile farḳ-ı sipihrim çerḫ-i berīn-sā étken
Ḫāk-i pāyiñg mü éken baş üzre efser mü éken

Şerefin ile gökyüzümün yüksekliği (ferahlığı), feleğin yüksekliği gibidir (kadardır). Başımın üzerindeki ayağının toprağı mıdır yoksa taç mıdır?

Né ot érdi ki meni örtedi vü kül ḳıldı
Cānda laʿliñg ġamı yā ḫırmen-i aḫker mü éken

Canda olan dudağının aşkı mıdır yoksa kor harmanı mıdır? O nasıl bir ateştir ki beni kaplayıp kül etti.

Éy Nişāṭī ḳaleminñgdin saçılur dürr-i s̱emīn
Dürc-i kilkiñgde nihān maḫzen-i gevher mü éken

Ey Nişâtî! Kaleminden değerli inciler saçılır; mücevher kutusu gibi olan kalemin, gizli bir cevher mahzeni midir?

-21-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Bāġ seyriġā ḫırām étken fülān cān mu éken
Yā şafak kün çāder içre māh-ı tābān mu éken

Bahçeyi naz ile yürüyen herhangi biri midir yoksa gün doğarken çadır içindeki parlak aya benzeyen sevgili midir?

Yā ḳızıl ḫārā kéyüp cevlān ḳılur bir ḥūr-zād
Yā nihān gül-bergide serv-i ḫırāmān mu éken

Ya kırmızı menekşe desenli kumaş giyerek gezen bir cennet kızı ya da gizli bir gül bahçesinde salına salına yürüyen servi midir?

Ay mudur yā Zühre yāḫūd Müşterī yā Āfitāb
Yā perīzād-ı İrem yā ḥūr-i Rıżvān mu éken

Ay mıdır yoksa Çoban Yıldızı mı? Veyahut Müşterî Yıldızı (Jüpiter) ya da Güneş mi? Cennet kadar güzel olan bir Cennet kızı ya da Cennet'in kapısına bekçi olan huri midir?

Mihr-i raḫşān üzre yā ḳılmış kevākibler hücum
Yāḫūd ol ʿārıżda ḫūy yā dürr-i galṭān mu éken

Parlak bir güneşin üzerine yıldızlar hücum etmiş. Yanağında ter mi var yoksa o yuvarlanan bir inci midir?

Ḳanım ile lāle-gün bolmış ḥınābī barmaġı
Yā ḳızıl gül-rekleri yā şāḫ-ı mercān mu éken

Kanım, parmağına lale renginde kına olmuş. Yoksa o parmaklar, parlak kırmızı renginde bir gül müdür ya da mercan parçası mıdır?

Ḫāk-i pāyi sürmesidin boldı nūrānī közüm
Tūtiyā-yı nūr-baḫş çeşm-i giryān mu éken

Ayağının tozunun (tozuyla yapılan) sürmesinden gözüm aydınlandı. Sürme tozuna nur veren gözünün yaşı mıdır?

Éy Nişāṭī şevḳıdın ḳılġan cihān mülkin ḫarāb
Baḥr-i eşkim mevcidür yā seyl-i tūfān mu éken

Ey Nişâtî! Şiddetinden dünyadaki varını yoğunu harap eden aşk denizinin dalgası mıdır yoksa tufan seli midir?

-22-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Āh kim yandım cemāl iẓhārı vü iḫfāsıdın
Gāh köydüm nāzıdın geh öldüm istiġnāsıdın

Ah! Ben, o yüzünü gösterip saklanmandan yandım. Bazen nazından bazen de beni tenezzül etmenden öldüm.

Éki bismi'l-lāh érür kilk-i ḳażādın éki ḳaş
Ẓāhir oldı ṣafḥa-i ruḫsārının̆g ṭuġrāsıdın

Kaşlarının kazası, iki Bismillah'tır; o iki kaş, yüzünün sayfasının tuğrası olarak görünür.

Yüz ḳuyaşçe Pertev-efkendür ṣafā-yı ṣāʿidi
Munça köp faḫr étmesün Mūsā yed-i beyżāsıdın

Ahlakının temizliğinden, yüzün güneş kadar ışık saçar; Mûsa, Yed-i Beyzâ'dan (peygamberlik mucizesi) bu kadar çok övülmemiştir.

Kaʿbe tāḳı perdesin naʿşımga yapġıl éy refīḳ
Ölsem ol ḳaşı ḳaranın̆g nergis-i şehlāsıdın

Ey arkadaş! Eğer o sevgilinin kara kaşının zehirli şaşılığından ölürsem; mezarıma Kâbe gibi perde yaptır.

Kişver-i İslām-ı dīnim asramaḳ mümkin émes

Ol belā-engīz kāfir közleri yaġmasıdın

O belalı, kafir gözlerinin yağmasından, dinim İslam'ın beldelerini korumak mümkün değil.

Çıḳġaç ol yüz perde vü bolġay sehā yanĝlıg nihān

Ḳılmasun nāziş felek mihr-i cihān-ārāsıdın

Nazlı felek, o yüzündeki örtüyü çıkarınca cömert olup; benden, dünya güneşinin güzelliğini gizlemesin.

Asray alman ʿışḳ sırrın ayta hem alman ki bar

Vehm-i ḳatl iĥfāsıdın hem ḳan isi ifşāsıdın

Öldürülme sanrısını saklamaktan ve kan lekesinin ifşasından, aşk sırrını saklama! Söyle!

Ḳalmaġay devrān-ara sevdāyı olmay pür-dimāġ

Ol müselsel ʿanber-efşān zülfiniĝ sevdāsıdın

O zincir gibi birbirine bağlı olan amber kokulu zülfünün sevdasından; ömrü güzelleştiren sevda (sevgili), insanın başında akıl bırakmaz.

-23-

Mefāīlün / mefāīlün / mefāīlün / mefāīlün

Bi-ḥamdi'l-lāh yoluḳtum gül-cebīnlıġ mihribānımġa

Füzūn-raḳ nāzıdın elṭāf émiş ārām-ı cānımġa

Allah'a şükürler olsun ki gül alınlı, güler yüzlüme doğru yola çıktım. Sevgilinin çok fazla olan nazı, gönlüme huzur verir.

Ṭulūʿın yéryüzide taptım ol aynıĝ tilep kökdin

Felek güyā teraĥḥum éyledi āh u fiġānımġa

Gökte doğan ayı dileyip (onu) yeryüzünde buldum. Sanki gökyüzü haykırışıma merhamet etti.

Né nāz u né edā né gamze vü né ʿişve érgen bu

Ḳuyaş ṭalʿat ḳamer-sīmā perī-veş nev-civānımġa

Bu nasıl bir naz ve eda, bu nasıl gamze ve cilvedir böyle; peri gibi güzel olan o sevgilinin aya benzeyen yüzü, genç gönlüme doğdu.

Ezel naḳḳāşı köpler naḳş-ı zībā éyledi līkin

Birin oĥşatmadı ḥüsn içre hergiz dil-sitānımġa

Herkesi ve her şeyi bir nakış halinde yaratan yüce Allah, birçok güzel resmetti fakat bunca güzel içinde asla gönül alan sevgilime benzetmedi.

Ḫırām-ı ḳāmetidin Ṭūbā vü serv oldılar berbād

Taʿāla'l-lāh né ser érken teẕerv-i būsitānımġa

Yüce Allah, sülün bahçeme... sevgilinin salına salına yürüyen boyundan dolayı Tûba ağacı ve servi perişan oldu.

Atar da nāz oḳın her yan ḫatāsız oḳ manĝa yétkey

Niçük nāvek-fikenlik érgen érdi ol kemanım

Sevgili, naz okunu her yana atar, ok dümdüz bana gelir, o yayım niçin ok atıcısıdır? (Sevgilinin kaşları niçin yüreğime ok atar?)

Cihān bāġı-ara ay u ḳuyaş devrāniçe yā Rab

Zamān āsībidin yétkürmegil serv-i revānımġa

Dünya bahçesini süsleyen ay ve güneş dönerek; Ya Rab! zamanın felaketini servi boyluma yaşatma diye zikrederler.

Bolup gammāz cānım ḳaṣdın éyler dāne-i hāl érken

Kimi kim maḥrem étsem cān-arā rāz-ı nihānımġā

Sevgilinin beninin noktası, canımı gammazlayıp kasteder. Ömrü güzelleştiren ve gizli olan sırrımı nasıl gizlesem?

Gehī nāzik ḳulın éyler hınāyı relkidin dér mén

Nişāṭīge şeky bolġay ḫınādın ḳadd-i ḳanımġa

Uzun boylu sevgilinin kınası Nişâtî'yi şüpheye düşürür. Bazen o narin kulun, kınayı bile kıskanmaktan beni meneder.

-24-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilü

Yā Rab ol yüzüdür mü yāḫūd lāle-i ḥamrā mıdur

Ay mıdur yā Zühre yā Mihr-i cihān-ārā mıdur

Ya Rab! o yüz müdür yoksa kırmızı bir lale midir? Ay mıdır yoksa dünyayı güzelleştiren Güneş midir?

Élgin ol yüz üzre ḳoymış kim ḥayādın anĝlaman

Pençe-i Ḫūrşīd mu yāḫūd Yed-i Beyżā mıdur

O yüzünün üzerine konmuş olan utanmak bilmeyen şey, güneşin pençesi mi yoksa Musa Peygamberin beyaz eli midir?

Derd otı dūdın dimāġımdın çıḳarġan her nefes

Ḫāl-i müşkīndür mü yā zülf-i ʿabīr-āsā mıdur

Dert ateşi dumanından çıkan her nefes, beninin mis kokusu mudur ya da misk ağacına benzeyen zülfün müdür (zülfünün kokusu mudur)?

Éy ḫıred köñglüm alıp bérgen tenimġa tāze cān

Nuṭḳ-ı dil-cūyı mu yā laʿl-i lebi gūyā mıdur

Ey akıllı gönlüm! Bedenime taze can veren, ölümsüzlük suyuyla dirilecek olduğum ve gönlün arzu ettiği sevgili midir?

Rūzigārımnı ḳaranġu ʿārıż-ı baḫtım siyāh

Éylegen ḫāliñg mu āyā nergis-i şehlā mıdur

Ömrümü, bana musallat olan kara bir baht yapan, acaba benin mi yoksa baygın bakan güzel gözün müdür?

Cān u köñglüm ġamze oḳı birle mecrūḥ éylegen

Vesmelıġ ḳaşıñg mu yaşıl tüzlıġ éki yā mıdur

Canımı ve gönlümü, gamzesinin oku ile yaralayan, iki tane damga gibi ve dümdüz olan kaşın mıdır?

ʿİşve vü nāz u edā birle felek-veş ḳaṣrıdın

Cilve-ger bolġan Nişāṭī ol melek-sīmā mıdur

Nişâtî! Cilve, naz ve eda ile felek gibi köşkünden cilve yapan melek yüzlü güzel midir?

-25-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Éy kélip ʿālem éli cism ü añga cān kāmetiñg

Boldı cān rūḥ-ı revān bolmaḳġa bürhān ḳāmetiñg

Başka alemden gelip bedenime can veren, endamın oldu. Ruhumun huzurlu olmasına o boyun, bir delil oldu.

Ẕevḳ-i aʿzāzı üçün turmış ayaġı üstige

Baġ-ara kélgey mü dep serv-i ḫırāmān ḳāmetiñg

Bahçeyi güzelleştiren salınarak yürüyen servi gibi endamın, gelecek mi diyerek bir anlık zevk için ayağı üstüne durmuş.

Zülf-i pür pīçiñg kibi şimşād pāmāliñg bolur

Ger ḫıyābān ʿazm-i rāhın étse büryān ḳāmetiñg

Eğer endamın, zülfün gibi kıvrım kıvrım olan iki tarafı ağaçlı yolu yürürse; şimşad (şimâl ağacı) ayaklarının altına serilir.

Bolmaḳ ister özni bir dem ṭāḳ-ı ḳaṣrıñġa sütūn
Tā ki körmiş Ṭūbā vü Firdevs-i Rıżvān ḳāmetiñ

Ta ki endamın Tûba ve Cennet'in kapıcısı olan meleği görmüş; (gördükten sonra) kendisi köşkünün kubbesine sütun olmak ister.

Bende-i bāġı édi serv-i sehī ser-keş körüp
Rīşesin zencīr ü bāġın étti zindan ḳāmetiñ

Bağın kölesiydi, uzun boylu servinin inatçı olduğunu gördü. Onun birbirine bağlı zincir gibi saçakları ve endamı, bağı zindana çevirdi.

Secde ḳılġay Ṭūbā vü sūsen yér öpkey serv hem
Cilvesin bāġ içre ger ḳılsa nümāyān ḳāmetiñ

Eğer bahçe içinde bedenin cilve yaparsa; Tûba ve zambak, secde edip servi yeri öpecek.

Żaʿf yaşurġay Nişāṭīni ḥarīm-i nāz-ara
Éy perī-veş bir zamān ger bolsa pinhān ḳāmetiñ

Ey peri gibi güzel! Eğer endamın, bir gün saklanıp görünmez ise nazlı harem güzelinin zaafını Nişâtî örtecek.

-26-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Bolmışam éy gül esīr-i çeşm-i fettānıñ séniñ
Vālih ḳıldı ʿaḳılnı zülf-i perīşānıñ séniñ

Ey gül! Ben senin büyüleyici bakışlarının esiri olmuşum. Senin dağınık zülfün benim aklımı şaşırttı.

ʿİşve vü nāz u kirişme birle çıḳsañ bolġusı
Hem melāyik hem perī hem ḥūr ḥayrānıñ séniñ

Cilve, naz ve güzelliğin ile aşığı hayran bırakacak eda ile bir çıksan; hem melekler hem periler hem huriler endamına hayran kalacak, olacağı budur işte!

Körseler nāz ü edā vü cilve vü reftārıñı
Leylī vü Şīrīn bolur elbette ḳurbānıñ séniñ

Nazını, edanı, cilveni ve yürüyüşünü Leyla ve Şirin görse; senin kurbanın olurlar.

Ḳalmaġay şām-ı ġam içre ehl-i ʿālemdin birev
Çıḳsa burḳaʿdın be-nāgeh māh-ı tābānıñ séniñ

Aya benzeyen sevgilin, ansızın peçeden çıksa keder gecesinin içinde alemin ehli olan insanlardan biri kalmayacak.

Ḥāl-i zārımnı körüp gāhī gülersen nāz ile
Kim meni ḳan yıġlatur ol laʿl-i ḫandānıñ sénıñ

Ağlayıp inleyen halimi görüp naz ile gülersen; senin güle benzeyen dudağın bana kan ağlatır.

Ẓulmler köp éyledinñ kūyıñgda mén dīvāneġa
Éy perī bolmaz mu aya luṭfu iḥsānıñ sénıñ

Ey peri! Kendi semtinde ben divaneye çok zulümler ettin; senin iyiliğin ve bağışlaman olmaz mı hiç?

Kāse-i devriñgdin éy meh éylesenñ iḥsān manġa
Yā Rab āḫir bolmasun bu ḥüsn ü devrānıñ sénıñ

Ey ay gibi (güzel) olan sevgili! Devrinin toprağından ihsan etsen bana... Ya Rab! onun güzelliği ve onun devri lütfen son bulmasın.

Bāġ-ara -ara yér öpmeyin éllinñgde ḳalmış pür-nihāl
Barsa yüz miñg nāz ile serv-i ḫırāmānıñ sénıñ

Yüz bin naz ile salına salına yürüyen servin bahçeyi güzelleştirir; (senin) elinde kalmış olan, (sadece) kıvrım kıvrım olan fidanın yerini öpmektir.

Éy Nişāṭī munça köp efġān u āhıñgdın né sūd
Ḥālinñge raḥm éylemes boldı filān cānıñ sénıñ

Ey Nişâtî! Bu kadar çok haykırmandan ve ah etmenden ne fayda gelecek? İsmi lazım olmayan o sevgilin, sana rahmet etmez oldu.

-27-

Feilātün / feilātün / feilātün / feilün

(fāilātün) (fālün)

Āh kim bir göz-i şehlāġa giriftār oldum
Yüz tümen fitne vü āfetġa sezā-vār oldum

Ah ki bir şaşı göze müptela oldum. Yüz bin fesat ve afete yaraşır oldum.

Kirpikinñ oḳlarıdın raḥm ḳıl éy ḳaşı kemān
Sīne mecrūḥ u ciger rīş ü dil-efkār oldum

Ey keman gibi kaşı olan sevgili! Kirpiğinin oklarından bana merhamet et. Sana; sinesi ve ciğeri yaralı, gönlü muhtaç bir âşık oldum.

Veh ki sāḥir közinŋ ü ufġı zülfinŋni körüp
Tolġanıp mār kibi ḫaste vü bīmār oldum

Vah ki uykulu gözünü ve ufka paralel olan zülfünü görüp ona yılan gibi dolanarak yaralı ve hasta oldum.

Ḥaṭ-ı mevhumınŋ ile noḳṭa-i aġzınŋ ġamıdın
Sīm eşkim aḳızıp ceẕvel ü pergār oldum

Hayali çizgin ile nokta gibi ağzının kederinden, gümüş gibi gözyaşım akarak değer kazandı.

Körüp āyīne vü ruḫsārıda yüz naḳş u nigār
Maḥv (ü) ḥayrān anŋa çün ṣūret-i dīvār oldum

Sevgilinin yüzünün süslü halini ve yanağını aynada görerek ona hayran kalıp mahvoldum, tıpkı duvarın sureti gibi oldum.

Ḫār-ḫār-ı ġam-ı ʿışḳınŋ bile éy gülşen-i nāz
Ḫār-zār ile ayaḳ astıdağı ḫār oldum

Ey nazlı gül bahçesi! Sürekli dertli olan aşkın ve dikenli çalılık (hâristan) ile değersiz bir insan oldum.

Başıma tüşkeli saçınŋ ġamı éy mū-yı miyān
ʿĀḳibet ḫāk-i reh-i külbe vü ḫumār oldum

Ey ince belli sevgili! Saçının derdi başıma düşeli, nihayet o kulübenin yolunun tozu ile sersem oldum.

Uyġanursén ölüben ġaflet eger bū érse
Dūd-ı āhım bile żaʿf içre ḳara tār oldum

Eğer gaflete düşüp ölerek uyanır isen; ben, ahımın dumanı içinde kapkaranlık oldum.

Rindler curʿasınınŋ ḳaṭresi ümīdi bile
Éy Nişāṭī tirik olsanŋ deme bīdār oldum

Ey Nişâtî! Eğer rindlerin bir yudumunun ümidi ile canlanırsan; sakın ben uyandım deme!

-28-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Yā Rab olġay mu ki kélgey cānġa cānān müjdesi
Tofraḳ olġan tenġā yaʿnī cevher-i cān müjdesi

Ya Rab! Gönlüme o cananın müjdesi gelecek mi ki? Yani artık toprak olan bedenime can cevherinin müjdesi gelecek mi?

Veh né bolġay tīre şāmım içre rūşen éylegey
Kevkeb-efşān közlerim ol mihr-i raḫşān müjdesi

Vah ki kapkara akşamımın içine aydınlık versen ne olacak sanki. Bu yıldız saçan gözlerim, o parlak güneşe benzeyen sevgilinin müjdesidir.

Firḳat eyyāmıda kör olġan közüm yarutġalı
Beytü'l-aḥzānımġa yétkey māh-ı Kenʿān müjdesi

Kenan Ayı'nın müjdesi, ayrılık gününde kör olan gözümü parlatmaya ve keder, acı evine yeter.

Ol yüzi gül sünbül (ü) reyḥān kérek veh néyleyin
Gül nevīdi yetse yāḫūd kelse reyḥān müjdesi

Vah ben neyleyeyim? Bana o yüzü; güle, sümbüle benzeyen ve reyhan kokulu sevgili gerek. Keşke gül müjdesi ya da reyhan müjdesi gelse...

Éy né ḫoş bolġay özi kélmekdin étkey ḫōş-dimāġ
Müşk-sār aṭṭaresidin ʿanber-efşān müjdesi

Sevgilinin kendisinin gelmesindense misk gibi kokan aktariyesinden amber saçan müjdesi gelse aklımı bir hoş edecek; bu ne güzel olurdu.

Yétmes érse müjde-i vaṣl-ı bahār-ı ḥüsninińg
Seyl-i eşkimdin bolur ʿalemġa ṭūfān müjdesi

Kavuşma baharının güzelliğinin müjdesi gelmez ise gözyaşı selimden tüm aleme tufan müjdesi olur.

Kélmekidin éyleyin yā Rab niçük ḳaṭʿ-ı ümīd
Bizge müşkildür sénge bar līkin āsān müjdesi

Ya Rab! sevgilinin gelmesinden niçin ümit kestiniz? Bize onun müjdesi(nin) (gelmesi) zordur lakin sana kolay(dır).

Vādī-yi ḥırmende ḳalġan teşneġa faźlıńg bile
Ebr-i raḥmetdin yétürgil āb-ı ḥayvān müjdesi

Vadinin harmanında susayıp kalana, cömertliğin ile rahmet bulutundan ölümsüzlük suyunun müjdesini getir.

Ḥāl-i zārıġa Nişātīniń aytıp yā Rab kerem
Bér aṅga cān müjdesi ya bérgil īmān müjdesi

Ya Rab! Nişâtî'nin ağlayıp inleyen haline lütfedip ona ya sevgilinin müjdesini ya da iman müjdesini ver.

-29-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Saldı cānımġa kere éy şūḫ peçen kākülińg
Étti sevdāyı dimāġım ʿanber-efşān kākülińg

Ey işveli kadın! Amber saçan o kakülün, peçenden alnına düşen saçlarını canıma saldı ve sevdayı aklıma yerleştirdi.

Nége ʿālem ehlini mest ü perīşān étmegey
Devr-i āşūbi közińg āşūb-i devrān kākülińg

Devri karıştıran gözün ve dünyayı kargaşaya sürükleyen kakülün, alem ehlini nasıl mest edip perişan etmeyecek?

Berk evrāḳın üzüp savurdı yélge bāġ-ara
Gül yüziñg körgeç bolup ḫaclet de reyḥān kakülinñg

Gül bahçesi kitabının sert yaprakları beni üzerek rüzgâra savurdu. Reyhana benzeyen kakülün, gül yüzünü görünce utanır.

Serv üze sünbül urulġan-dék érür yüz ḳatla ḫūb
Naḫl-ı ḳaddinñg üzre éy serv-i ḫırāmān kākülinñg

Ey servi gibi salınarak yürüyen sevgili! Senin kakülün, hurma ağacının uzun boyunun üzerindedir ve servinin üzerinde sümbül gibi yüz kat daha güzeldir.

Her ṭaraf ḳılsañg ḫarām él cānı pāmālinñg bolur
Né üçün kim bardur éy gül rişte-i cān kākülinñg

Ey gül! İplik gibi incecik ipe benzeyen kakülün ne için vardır? Her tarafı haram edersen bana; canım ayaklar altına alınmış gibi olur.

Küfr taʿẓimġa tāz nār ḳoydıñg baş üze
Kāfir olmaḳlıḳġa ister ehl-i īmān kākülinñg

Kakülün, kafir olmak için bile ehl-i iman (Allah'a ve Allah'tan gelen her şeye iman etmeyi) ister. Saygının yerine süratle küfür ve ateş koydun; bu benim başımın üstüne.

Ger Nişāṭī mū dék incilgen tenin yaḳmas éseñg
Éyleme közdin demi éy şūḫ pinhān kākülinñg

Ey cilveli kadın! Eğer Nişâtî'nin incinen bedenini yakmak istemezsen kakülünü gözden gizleme.

-30-

Mefāilün / feilātün / mefāilün / feilün

Ġarīḳ-i baḥr-i elem bolġanımġa mén memnūn
Né şekve deşt-i ferāġatde éyle kim Mecnūn

Çölden vazgeçmeyip şikâyet etmeyen Mecnun gibi; ben de bu keder denizinde boğulmaktan memnunum.

Ḫaṭ u lebi yuḳarı vü ḳuyıdaġı ḫālī
Érür çü noḳta vü cān añglaġıl añga mażmūn

Sevgilinin yüz çizgisi, dudağı ve (yanak) çukurundaki o beni nokta gibidir; (ey) gönül! ondaki manayı anla!

Leb-i zülāli üze noḳṭa ḳoydı kilk-i ḳażā
Yoḳ érse laʿl üze yoḳ noḳṭa éylemek ḳānūn

Kaza kalemi, su gibi dudağının üzerine nokta (ben) koydu; dudağının üzerinde nokta (ben) yoksa oraya nokta (ben) koymak kanundur.

Yüzinġ aḳ éy ġam u miḥnet ki körgüzüp nīrenġ

Yüzimni gāhī étip eşkim éyledinġ gül-gün

Yüzünün beyazlığını gösterip hile yaparak bana gam ve sıkıntı verdin. Bazen de yüzümü, göz yaşımı akıtarak gül rengine çevirdin.

Firāk şāmıda gör ḥālim éy ḳamer-sīmā

Başımġa encümi taşını yaġdurur gerdūn

Ey ay yüzlü! Ayrılık akşamında benim hâlimi gör! (Ayrılık akşamında) felek benim başıma, yıldız taşı yağdırır.

Lebimġa rāz-ı dilim kélmegi émes mümkin

Semenderinġ yāresidin niçük ki aḳmadı ḫun

Dudağıma gönül sırrının gelmesi mümkün değildir. Semenderin yarasından niçin kan akmaz?

Ḳaşınġ ḫayāli başıda ger olmas érse müdām

Nédin Nişāṭī başı üzre cā tutuptur nūn

Eğer sevgilinin kaşının hayali devamlı aklında olmaz ise nûn harfi, Nişâtî'nin aklında nasıl yer tutacak?

-31-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün fāilün

Vesmedin ol mehliḳā ḳaşıġa mu tezyīn érür

Ḥüsn dīvānı üze yā maṭlaᶜ-ı rengīn érür

O yüzü ay gibi olan kadının kaşındaki, damgadan bir süs müdür yoksa o güzel meclisi üzerine doğan parıltısı mıdır?

Zülf-i pür-çīnin desem müşkīn ser-ā-serdür Ḫıṭā

Çīn émes bu hem desem ol köz gazāl-ı Çīn érür

Çin gibi kıvrım kıvrım olan zülfünün kokusu, baştan başa Çin'dir (miskin yetiştiği yer) mi desem yoksa Çin değil de sevgilinin o gözü, Çin'deki bir ceylandır mı desem.

Ḳaşı miḥrābıġa ḳoymas secde éylerge közi

Küfr élige yoḳsa özge resm ile ābın érür

Kaşını mihrabına değdirmeden secde eden gözü bir başka bakar; sevgilinin o gözü küfre layık değildir.

ᶜIşḳ-arā ḳanım ḥelāl étmiş velī uyḳum ḥarām

Ġamze-i ḫūn-ḫᵛārıġa bir ṭurfe mehebdin érür

Allah dostu, aşkı güzelleştiren kanımı helal etmiş fakat uykumu ise haram; o kanı içen gamzen nadir bir mezheptendir.

Tanġ émes Pervīz ile Ferhād dék bolsa ġamım

Hem tilinġ şekker durur hem lebleriġ şīrīn érür

Kederim, Perviz ile Ferhat gibi olsa da; hem dilin şeker hem dudağın şirindir bana.

Bolġan érmes şāhid-i evhāmdın hem behre-ver
Sāliki kim özlügi vehmi-ara taᶜyīn érür

Sevgili, beni sadece kuruntulardan nasibini almış bir insan yapmadı; onun bir yola girmiş olması ve bir yere aitliği, evhamları güzelleştirme belirtisidir.

Né ᶜaceb Ḥassān kibi bolsa Nişāṭī ser-firāz
Ḥüsn élinin̂g şāhidin iḥsan an̂ga taḥsīn érür

Hasan gibi Nişâtî'nin (de) başı yukarıda (dik) olsa hayret etmemeli; sevgilinin güzel elinin sahip olduğundan ona bağışlanan şey, bir övgüdür.

-32-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Tüşde laᶜlin kördim ol aynın̂g tola gül-gū bile
Tā ḳıyāmet ṣubḥı yā Rab ḳoy meni uyḳu bile

Rüyada çokça gül gibi söz söyleyen dudağını ve ayn harfine benzeyen gözünü gördüm; Ya Rab! Sen beni kıyamet sabahında bile uyut.

Şādlıġ eşkin aḳızġan közge sürtüp ᶜārıżın
Derd ü ġam gerdin arıtdı közlerimdin su bile

Yanağını, sevinç gözyaşı akan gözüme sürerek gözlerimdeki dert ve sıkıntı tozunu, su ile temizledi.

Āteşīn cennet güli dék açılıp körgüzdi yüz
Émdi hergiz yüz körüşgüm yoḳ ḳara ḳayġu bile

Aşkının yakıcı etkisi, cennet gülü gibi yüzünü açarak bana gösterdi; şimdi asla kara kaygı ile (tasa çekerek) yüz göresim yok.

Gevher-i eşkimni menᶜ éylerge laᶜlin tişledi
Zīnet-efzā boldı laᶜli cān-fezā incū bile

Benim inci gibi gözyaşımı akıtan, süsünü arttırıp cana can katan inci gibi dudağı ile sevgilinin (onu) dişlemesidir.

Aġzıma ruḫsārı közgüsin tutar żaᶜfım körüp
Tā ḥayātımdın nefes fehm eylegey közgü bile

Sevgili, benim zaafımı görerek yüzünün görüntüsünü ayna ile bana gösterir ki o ayna ile benim hayatımda nefes olduğu anlaşılacak (yaşadığım belli olur).

Tīre hicrān şāmı içre boldı nūrānī közim
Tā ḳara suyın süpürdi vesmelıġ ebrū bile

Sevgili, kaşına sürdüğü süs ile karanlık ayrılık akşamının içinde ışık saçan gözümün kara suyunu sildi.

Sīmyādın yā ki ẓāhir boldı yüz türlük ḫayāl
Yā ki hem-ḫˇāb oldum āḫir nergis-i cādū bile

Toprağı altın yapan maddeden (simya) yüz türlü hayal ortaya çıktı, öyle ki sonunda ben sevgilinin iri gözleri ile yatak arkadaşı oldum.

Ḳıldı ol közniñ ḳarası zehr-i hicrāndın ḫalās
Ḳayda pā zehr olġusı bu nevᶜ her āhū bile

Nereye ayak bassam bu zehir olgusu var; bu tür, ayrılığın zehridir. Sevgili, o güzel gözleri ile yani gözünün karasıyla, beni ayrılığın zehrinden kurtardı.

ᶜĀrıż-ı mīnūsıda gül-zār-ı ḫüsnin körgeli
Yoḳ Nişāṭī dék işim bu künbeẕ-i mīnū bile

Sevgilinin yanağının çukurunda gül bahçesinin güzelliğini göreli, bu kubbeli mezar ile Nişâtî'nin işi kalmadı.

-33-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Bu keçe érdi Nişāṭī ᶜıyşım ol meh-rū bile
Şādlıġdın gāh yıġlap geh édim gül -gū bile

Nişâtî'nin yaşam sevinci, ay yüzlü güzel ile mutluluktan bazen ağlayıp bazen güldüğü bu gecedir.

Veh né tün kim anda pinhān érdi yüz ḳadar berāt
Belki hem-reng érdi yeldā-dék éki gīsū bile

Vah ki o geceye; orada yüz kadar imtiyaz gizlidir. Hatta sevgilinin omuzlarından dökülen o uzun saçlarla o gecenin rengi aynıdır.

Şādlıġ eşkin aḳızdı māh-rūyım yüz açıp Közlerimdin derd-gerdin yudı andaḳ su bile

Ay yüzlü sevgili yüzünü açınca sevinç gözyaşım akıverdi öyle ki (sevgili) gözlerimdeki dert tozunu o su ile yıkadı.

Ḫayretim menᶜiġa gāhī tişleben laᶜl-i lebin
Zīnet-efzā éyler érdim laᶜlin ol īncū bile

Bazen o inci (diş) ile (sevgilinin) hayret edilecek kırmızı dudağını dişleyip süslüyordum.

Cennet-āyīn bezm-i ᶜıyşı içre hem-ülfet édim
Vesmelıġ ebrū bile hem-nergis-i cādū bile

Süslediğin o kaşın ve ikisi de aynı olan kocaman gözlerin ile cennete benzeyen içki meclisinin verdiği yaşama sevinci içinde beraberdim.

Ḫoş-dimāġ érdim bu aḳşam tañġaça ᶜişaret tutup
Sünbül-mişkīn bile ḫāl u ḫaṭ-ı ḫōş-bū bile

Misk gibi kokan zülfünün kokusu ve benin ile yüzünün güzel kokusu eşliğinde bu akşam(da), sabaha kadar içki içip sarhoş oldum

Dédim éy gül-ruḫ yüziñ neẕẕāre ḳıl ayġa baḳıp
Dédi körmén ᶜārıżım bu tīre-rū közgü bile

Sevgili, bu kara yüz aynası ile yüzümü görmüyorum dedi; ben de ona ey gül yanaklı güzel! Aya bakarak yüzünü seyret dedim.

Ṣāf-ı vaḥdetdin désenṉg bolsun leb-ā-leb pāk ḳıl

Gayr derdidin könṉgül cāmını illā hū bile

Eğer gönlünde sadece Allah'ın varlığı ve birliği olsun dersen; başkasının derdini gönlünden tamamen temizle!

Ṣubḥınıṉg envārı yaṉglıġ şām-ı gafletdin ḳotar

Ḳoymaġıl yā Rab Nişāṭī-dék meni uyḳu bile

Ya Rab! Sabahın nurunu bana bahşet, beni akşamın uyuşukluğundan kurtar. Nişâtî gibi beni uykuda bırakma.

-34-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Zülf-i pīç ü tābıġa kim şānedin tezyīn érür

Cānġā anıṉg reşki birle raḫneler çün sīn érür

Zülfünün kıvrımları ve parlaklığı taraktan (tarak ile) süslenmiştir; artık bu benim gönlüme, kıskançlık ile yaralar açtırmıştır ve o yarıklar mezar gibidir.

Ḳahr étip ʿuşşāḳıġa çīndür ḳapaġı üstide

Mundın érmiş derler ol közni ġazāl-ı Çīn érür

Aşıkları kahreden, sevgilinin gözünün kapağı üstündeki çukurdur; bundan dolayı o göze, Çin ceylanı gibidir derler.

Gerçi efzūndur niyāzım ança yüz miṉg nevʿ nāz

Nergis-i fettānıdın her laḥẓada taʿyin érür

Aslında sana olan duam çoktur; o kadar ki yüz bin türlü nazın var ve bu, fitneler saçan nergis gözünden her an bellidir.

Ser-mehlıġ sāḥir közinṉg üstide mīnā-yı ḳaşınṉg

Ġamze vü ḫūn-rīz şimşīriġa yaşıl ḳīn érür

Baş döndüren büyülü gözünün üstündeki kaşın ve çenendeki çukur, kan döken kılıcına kın gibidir.

Ḳılma red kim ʿömrlerdür būseyi éyler sevāl

Lebleriṉgdin cān-ı zārım sāyil-i şīrīn érür

Bu canımın inlemesi (inlemesinin sebebi), dudaklarından akan tatlı sudur. Bu inleyen canım, ömür boyunca dudaklarından öpmek için sorar, (bunu) reddetme!

Sünbüliṉg éylep libāsın ʿanber-i ter-dék ḳara

Ölmegen bolsam nédin āşüfte vü ġam-gīn érür

Zülfün, ter gibi güzel kokusunu siyah elbise yaparak beni öldürmese de perişan ve dertli bir hâle sokar.

Ḥüsn dīvānıġa ṭuġrā mu ḳaşınꞑg dédim dedi
Kātib-i taḳdīridin bu maṭlaᶜ-ı rengīn érür

O kaşın, güzel meclisine tuğra mıdır dedim; bana, kaderi yazan kātibin (kaleminden) doğan, parlak bir yıldızdır dedi.

Tofraġım ger tūtiyā bolsa közinꞑg salmas naẕar
Allāh Allāh bu éki meydinġa munça kīn érür

Eğer toprağım, gözüne sürdüğün sürmenin tozu olsa gözün nazar etmez (bana bakmaz); Allah Allah! Bu iki badeye bu kadar düşmanlık nedir?

Zārlarġa munça ẓulm étme dédim dedi külüp
Éy Nişāṭī bizge bu resm ile bu āyīn érür

Dermansız olana bu kadar zulmetme dedim, gülerek; ey Nişâtî! Bizde bu adet ve usuldür dedi.

-35-

Müfteilün / müfteilün / fāilün

Ol ki uruş ḳılġalı éyler şitāb
Canımdur reşk ile yüz minꞑg ᶜaẕāb

İşte o sevgili, beni vurduktan hemen sonra gönlüme kıskançlık ve yüz bin azap verdi.

Tīġi ḳuçup belini bağı bile
Rişte vü cānımġa tüşer pīç tāb

Sevgilinin kılıcı (saçı) ip gibi belini sarmış; işte o ip, kıvrım kıvrım benim gönlüme düşer.

Oḳıġa ḥāṣıl boluban dest-būs
Oḳ bileni dék manꞑga tāb üzre tāb

Atılan bir ok gibi bana dert üstüne dert veren kaşına el öpmek hâsıl olacak.

Oḳları çün tīr-i ḳażā bī-ḫatā
Nīzeside nīş-i ḳadr-i bī-ḥésāb

Sevgilinin kirpikleri, kaderin oku gibi hatasız olarak atılmış; o okların süngüsündeki zehrin derecesi bilinmez.

Tīġ-i demidin kesilip ḫod u terk
Nīzesi éllide seper çün ḥabāb

Kılıcının ucundan ayrılıp (onu) terk eden mızrağı, elli kez su damlacığı gibi serpilir.

Oḳı anınꞑg şeh-per-i Cibrīl érür
Kimge yéter anı ḳılur kām-yāb

Sevgilinin kirpiği, Cebrail'in kanadı gibidir; bu, onu mutlu etmeye yeter.

Raḫşını meydānda körüp muẓtarib
Cānım éter köksüm-ara ıẓṭırāb

Gösterişli hâlini meydanda görerek gönlüm acı çeker ama o ızdırap, gönlümü güzelleştiren bir ızdıraptır.

Düşmeniġa oḳ atarı reşkidin
Rūḥım érür éyle ki tīr-i şihāb

Kıskançlıktan düşmana ok atan ruhum, kirpiklerini ateş parçası gibi görendir.

Ḥamle étip éyle ki şīr-i garīn
Burc-i Eseddin çıḳıp ol āfitāb

O güzel yüzlü sevgili, Esed (aslan) burcundan çıkarak aslan gibi cesur hareket eder.

Su kibi tīġın çékiban tünd ü tīz
ᶜĀlem éli mülkini ḳıldı ḫarāb

Sevgili, hızlı ve sert bir şekilde su gibi keskin olan kılıcını çekerek yeryüzündeki tüm memleketleri harap etti

Deşt üze deryā-yı hüner körsetür
Tīr aḳızıp éyle ki düri ḫōş-āb

Sevgilinin kirpiğinden inci gibi hoş bir su akar ki (o su) çöl üzerindeki hüner denizini gösterir.

Rezm ṣalaṣın çıḳarıp ikindin
Saġ çıḳıban éylese bezm-i şarāb

Şarap meclisinin içinden sağ çıkacak olursa; ikindi vakti cenk çıkarıp savaş başlat!

Zar-ı Nişāṭīġa érür bu ümīd
Étse muḥabbet ayaġ al dép ḫıṭāb

Sevgili, onun ayağına gelip ona hitap ederek onunla muhabbet etse; bu, ağlayan Nişâtî için bir ümittir.

-36-

Fāilātün / fāilātün / fāilātün / fāilün

Tā ki közdin saldı fürḳat otıġa cānān meni
ᶜAḳl étti ḫūş ketti terk ḳıldı cān méni

Sevgili beni gözden silip ayrılık ateşine attı, (bunun üstüne) aklım gitti canım beni terk etti.

Bar mén andaḳ ġarḳa vü girdāb-ı deryā-yı fenā
İsteben tapmaḳlıḳı mümkin émes imkān méni

Sevgili beni suya yani denizin bu kötü girdabına attı. Artık beni bulmak isteyince bulabilmek mümkün değil.

Ol perī ʿışḳı bile dīvāne belkim déyü mén
Zühde ḳılmaya naṣīḥat sağınıp insān méni

İnsanlar bana, o peri gibi olan güzelin aşkı ile deli olmuş belki diyerek bana karşı ilgisiz davranıp nasihat vermeye çalışırlar.

Çāresiz derdiñ devāsıdur ölüm yürüv bigim
Ḳoymas ölmekke dağı bu derd-i bī-dermān méni

Ölüme yürümek, çaresiz derdin devasıdır deseler; bu dermanı olmayan dert beni ölüme bile götürmez.

Kān bile deryā metāʿı köz bile köñlümdedür
Éy ḫıred ehli sağınmañ bī-ser ü sāmān méni

Ey akıl sahibi! Beni başı boş bırakma; (çünkü) benim gönlümde ve gözümde daima kan elbisesi vardır.

Bil ü ağzınıñ ḫayālidin vücūdımdur ʿadem
Bolmağan yerdin tapar yā Rab niçük hicrān méni

Ağzından çıkacak bir tek sözün hayalinden ölen şey benim bedenimdir. Ya Rab! niçin ayrılık beni olmayacak yerden bulur.

Bil ü ağzı remzi her né yoḳ u barın añgladım
Munça dāniş birle āyā kim dégey nādān meni

Ağzından çıkacak olan sözün ne işaret ettiğini anladım; bu kadar bilginin içinde kim bana cahil diyebilir?

Çerḫ-i devridin vücūdım tār żaʿfı bu ise
Ġam yeme tapmas Nişāṭī aḫtarıp devrān meni

Eğer bedenimin karanlık düşkünlüğü, devrin çarkındansa; Nişâtî, devranı döndürerek gam yemez (dert bulmaz).

-37-

Mefūlü / fāilātün / mefāilü / fāilün

Ḳāṣıd sözige cevher-i cānım fedā dédim
Köz nūrı ḫāk-i pāyıġa kemraḳ bahā dédim

Canımın özü, kastetmiş olduğun sözüne feda olsun dedim; göz nuru (olan) ayağının toprağından (canımın özü), daha az değerli dedim.

Ḥāmil édi sūzıġa anıñ uşbu vech ile
Cibrīl rāz-ı bārgeh-i kibriyā dédim

Cebrail, işte onun bu sözü ile haber verdi; bereket kuşuna razı olduğumu söyledim.

Nūr étti ḫāk-i maḳdem-i közüñ ḳara suyın
Mundın ḳudūmı tofrağını tūtiyā dédim

Hak için gözünden akan göz yaşın ışık saçar; bundan dolayı toprağının tozuna ayak basayım dedim.

Kélsün bu sarı dégen émiş ol meh-i münīr
Cānımġa yaḳtı derdime bu söz devā dédim

O parlayan ay, -gelsin bu sararıp solan demiş; derdime derman olan bu söz, canımı yaktı dedim.

ʿAzm éyledim Cenābıġa anıñg mén-i gedā
Hürdi raḳībim ét dék añga mén belā dédim

Kararlılıkla Allah'a yönelerek varlığımı ona anımsattım; özgür olan rakibim kendime bela ettim.

Ḥālimni sordı luṭf-i ḥarīmīde baş urup
Zülf ü köz ü ḳaddiġa yér öptüm duʿā dédim

Kutsal lütfunun önünde başımı eğdim, halimi sordu; zülfüne, kaşına ve boyuna yer öperek dua ettim.

Şādāb ü sebz bolġasén éy nev-nihāl-i nāz
Sén şāh-ı evc-i ʿizzet ü mén bir gedā dédim

Ey taze nazlı! Sen baharda yeni açılmış bir tazesin. Ben senin yüceliğine ve izzetine dilenciyim.

Dédi külüp talṭif ile ol gül-i murād
Éy nā-murād kélgeniñge merḥabā dédim

O arzulu gül, alaycı bir tavır ile gülüp dedi ki; -ey muradına eremeyen! Senin gelmene merhaba dedim.

Laʿl-i lebini ḳıldı revān bérür ol Mesīḥ
Mén hem né söz ki érdi añga dil-küşā dédim

O Mesih, kırmızı dudağını akıtır ve ben (ona) öyle bir sözdür ki; gönül ferahlatan dedim.

Muʿciz niḳābı gül yüzi üzre tüşüp édi
Aç körsün anı cān u dil-i bī-nevā dédim

Mucize yüz örtüsü gül yüzünün üzerine düşmüştü; onu içten bir şekilde aç ki bu nasipsiz onu görsün.

Yüz ʿişve birle ʿārıżıdın aldı pençesi
Bu yüzdin anı Ḫamse-i Āl-i Abā dédim

(Sevgilinin) eli, onu yüz işve ile yanağından aldı; bu yüzden onu peygamberin yakınlarından biri olarak gördüm.

Ay pertevidin oldı keten-dék bölek bölek
Yalġan éken bu sözge anı mehliḳā dédim

Yalan olan bu söz için ona ay yüzlü dedim; ay ışığından keten gibi parça parça oldu.

Ol zülf müşk ḳadini elif yüzni ay dében
Ḳıldım ġalaṭ kéç añgladım ü köp ḫaṭā dédim

O misk kokan zülfü, elif gibi uzun boyu, ay gibi yüzüne dedim; yanlış yaptım, geç anladım ve çok hata ettim dedim.

Īmāsı sürdi kām-ı dilim ʿarż-ı ḥālini
Her maḳṣadım çü bar édi andın revā dédim

Gönlümün tasasının halini arz etmesinin iması devam etti; çünkü bütün amacım ona ulaşmaktı.

Sīm-āb-ı eşk taḥtıda sarġardı ʿārıżım
Altun kibi ġamıñ né ʿaceb kīmyā dédim

Göz yaşımdan dolayı yanağım sarardı; altın gibi derdin ne acayip ilaç dedim.

Dédi ki üyni ḫalvet étey ʿarż ḳılġalı
Derd-i dilińgni ḫıżmetime mén Ḫudā dédim

Yalnızlık evinde halimi arz edeli; gönlümün tasası için Allah dedim (Allah'a yalvardım).

Menşūr-i ḥükm bolġaç anıńg remzin añglaban
Térk éyledim adı né ḳılmay abā dédim

Onun hükmünün yayılacağını bir işaretinden anlayarak adı ne bilmeden (onu tanımadan) ondan uzaklaştım.

Reddimġa gāhī tişledi laʿlīn ḥayā bile
Cānımdın öte éyleme munça cefā dédim

Sevgili, bazen beni reddederek utanıp dudağını dişlerdi; canımdan öte olan sevgiliye, bana bu kadar cefa çektirme dedim.

Dest-i ḳabūl gāhī ḳoyup sīnesi üze
Her nükte kim işāretini cā-be-cā dedim

Bazen dua eden elimi göğsünün üzerine koyarak anlatmak istediğim en ufak şeyleri dahi söyledim.

Ḫulḳıńgġa mén taṣadduḳ olay éy bahār-ı ḥüsn
Bu né belālıġ ʿişve vü nāz ü edā dédim

Ey genç ve güzel olan sevgili! Senin huyunun sadakası olayım; bu ne belalı cilve. naz ve eda dedim.

Dédi ki baḫtıńg oldı meded-kār u yāveriñg
Her né ki mende bar ése muḫteṣṣ sañga dédim

Bana dedi ki; şansın ve yaverin bana yardımcı oldu. Bende ne varsa sana feda olsun dedim.

Firḳatni refʿ ḳıldı bérip niʿmet-i viṣāl
Téñgriġa şükr-i bī-ḥod u ḥamd ü s̱enā dédim

Kavuşma nimetini bahşederek ayrılığı ortadan kaldırdı; bunun için Tanrıya kendimden geçerek şükrettim ve ona teşekkür ettim.

Devrān belā vü miḥnetidin éyledi ḫalāṣ
Néteñg esās-ı ḳaṣrını dārü'ş-şifā dédim

Felek, (beni) bela ve sıkıntıdan kurtardı bu yüzden feleğin köşküne, şifa veren yer dedim.

Bilmén ol üyni tüş mü éken yā ḫayāl éken
Miʿmārını bu vech bile sīmyā dédim

Bilmem o evi düş müdür yoksa hayal midir? Bu sebeple mimarı, toprağı altın yapandır dedim.

Aḳ u ḳaranı bilmesem éy şeyḫ bes nédin
Destār ıñg aḳ u éki yüziñg ḳapḳara dédim

Ey şeyh! Neden beyaz ve siyahı bilmeyeyim? Sarığın beyaz iki yüzün kapkara dedim.

Andın durur namāz séniñg birle ḳılmasam
Bū-yı riyānı mescidiñge būriyā dédim

Namazı senin ile kılmazsam (kılmadığım için) ondandır ki iki yüzünün kokusu mescidine hasırdır dedim.

Ḥasret otıġa yanma inanıp sözümge kim
Köp herze éy Nişāṭī mén-i mübtelā dédim

(Sevgili), Ey Nişâtî! Hasret ateşinde yanma! Dedi ben de bu çok gereksiz, sen beni müptela ettin dedim.

İKİNCİ BÖLÜM
GAZELLERİN DİL ÖZELLİKLERİ (SES VE ŞEKİL BİLGİSİ)

SES BİLGİSİ (FONETİK)

Muharrem Ergin, sesi *"En küçük gramer birliklerinden en büyük birlik olan cümleye kadar dili meydana getiren bütün şekillerin bünyesinde ses adını verdiğimiz en küçük ve en basit dil unsurları bulunur"* (Ergin, 2021: 29). diye tanımlamaktadır.

Ses bilgisi ise Gülten Karaağaç'ın tanımıyla şu şekildedir; *"dilin her düzleminde görülen seslerin yapıları, ses kuralları kadar, bu seslerdeki değişmeleri de inceler. Ses bilgisi hem biçim bilgisiyle hem de cümle bilgisiyle ilişkilidir; çünkü sözlerde görülen biçim bilgisi ve söz dizimi özellik ve değişiklikleri, sözlerin ses yapılarıyla doğrudan ilişkilidir"* (Karaağaç, 2013: 645).

Nişâtî'nin gazellerinde bulunan kelimeler, ses bilgisi bağlamında incelenerek eserin yazılmış olduğu 18. yüzyıl Çağatay Türkçesi'nin N.D.G'de durumunu göstermeye çalışacağız.

2.1. ÜNLÜLER

Eckmann, Çağatay Türkçesinde: **a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü** şeklinde dokuz adet vokal olduğunu belirterek, vokalleri üç gruba ayırmış ve aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

a. Teşekkül noktalarına göre, kalın ve ince vokaller:

Kalın vokaller: a, ı, o, u

İnce vokaller: e, é, i, ö, ü

b. Telaffuzları sırasında dudaktaki şekline göre yuvarlak ve düz vokaller:

Düz vokaller: a, e, é, ı, i

Yuvarlak vokaller: o, ö, u, ü

c. Telaffuzlarında ağzın açıklığına göre geniş, yarı-geniş ve dar vokaller:

Geniş vokaller: a, e

Yarı-geniş vokaller: é, o, ö

Dar vokaller: ı, i, u, ü (Eckmann; Çev. Karaağaç, 2013: 26).

Çağatay Türkçesinde, öz Türkçe kelimelerde yan yana iki tane ünlünün kullanılamayacağını belirten Eckmann, Arapçadan dile girmiş olan kelimelerde iki ünlü arasına */y/* yardımcı sesinin getirilmesi koşuluyla dilde kullanılabileceğini söylemektedir (Eckmann; Çev. Karaağaç, 2013: 27).

Laʿlin̂g şehīdi éy dil bolmas kefenġa **māyil** (9/10) māʿil > mā(y)il

Çağatay Türkçesinde, eski Türkçede kelime başlarında kullanılan e- sesinin yerini tutan, e- sesi ile i- sesi arasında bir sese karşılık gelen kapalı e (é) kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesindeki ilk hecede bulunan *e* sesinin on dördüncü yüzyılın ortalarına gelene kadar Harezm Türkçesinde korunduğunu, sonraları ise 1360'lı yıllarda yazılan Nehcü'ül-Ferâdîs tarzındaki harekeli metinlerde *y* ile belirtilen bir sese dönüşmeye başladığını söyleyen Eckmann, bu işaretin tam olarak neyi ifade ettiğinin bir ispatının olmadığını ifade ederek *e* ile *i*'den farklı olarak yarı açık bir *é*'ye karşılık geldiğini belirtir (Eckmann, Çev. Karaağaç, 2013: 33).

Éyleben rūḫ-ı revān serv-i revānın̂g ṣadḳası (2/3)

Luṭf **éṭip** tīr ü köz ü yā ḳahr ḳılıp öltürgil (14/6)

2.1.1. Vokal Uyumu (Ünlü uyumu)

Muharrem Ergin, Türkçedeki kelimelerde bulunan ünlü seslerin farklı açılardan birbirleri ile uyum hâlinde olmasına ünlü uyumu demiştir (Ergin, 2021: 70).

Ünlü uyumu, Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliklerinin başında gelmektedir.

Çağatay Türkçesinde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık olmak üzere iki çeşit ünlü uyumu vardır.

2.1.2.1. Kalınlık-incelik (önlük-artlık/dil) uyumu

Bu ses hâdisesi, Türkçenin ilk zamanlarından başlayıp günümüze gelene kadarki tüm safhalarında korunmuştur. Kalınlık-incelik uyumunu basit bir şekilde açıklamak gerekirse; bir kelimede ilk olarak kalın bir ünlü kullanılmışsa o kelimedeki diğer ünlüler de kalın olmak durumundadır.

Çağatay Türkçesindeki Türkçe kelimelerde, kalınlık-incelik uyumu tam olarak korunmuştur. Kalın vokal barındıran kökler, kalın vokalli ekler alırken ince vokal barındıran kökler ince vokalli ekler almaktadır (Eckmann, Çev. Karaağaç, 2013: 28).

Tā ki **bolġaylar** sénin̂g vahş̄i ġazālın̂g ṣadḳası (3/7) bol-ġay-lar

İsteben **tapmaḳlıḳı** mümkin émes imkān meni (36/2) tap-maḳ+lıḳ+ı

2.1.2.2. Düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu

Türkçede bu uyum, Türkiye Türkçesine gelene kadar tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve yavaş ilerleyen bir ses hâdisesi olmuştur. Çağatay Türkçesinde ilk hecede bulunan düz ünlülü bazı kelimelerde ikinci hece yuvarlak ünlülü olabileceği gibi bu durumun tam tersi de görülebilir. Bu durum ekler için de geçerlidir. Bazı ekler sadece yuvarlak ünlülerle oluşurken bazıları ise sadece düz ünlülerle oluşmaktadır (Argunşah, 2021: 81).

N.D.G.'de bu durumu açıklayan örnekler aşağıdaki gibidir:

Ḫāk-i pāyi sürmesidin boldı nūrānī̄ **közüm** (19/6) köz+üm

Cennet-āyī̄n bāġ-ı ʿıyş içre **körüp** ḫandān u şād (16/3) kör-üp

Térk **éyledim** adı né ḳılmay abā dédim (37/17) éyle-di-m

Eckmann, düzlük-yuvarlaklık uyumu kuralına göre, o, ö, u, ü yuvarlak seslerinden birini içeren köklerin, ı, i, u, ü'lü eklerden u ve ü'lü olanlarını aldığını söyleyerek; Çağatay Türkçesindeki düzlük yuvarlaklık uyumunun tam gelişmiş olmadığını bildirir ve bundan dolayı bu eklerin ve yardımcı seslerin hepsinin bu uyumdan aynı derecede etkilenmediğini ifade eder (Eckmann; Çev. Karaağaç, 2013: 30).

Eckmann'ın yukarıdaki belirttiği durum, incelemiş olduğumuz 18. yüzyıl Çağatay Türkçesi devrinde yazılmış olan N.D.G'lerde görülmektedir.

Ol perī̄ ʿışḳı bile dī̄vāne belkim **déyü** mén (36/3) dé-y-ü

Mundın érmiş kim dér érkenle an̂ga nāzik nihāl (17/7) mu+n+dın

Bolmışam éy gül esī̄r-i çeşm-i fettānın̂g sénin̂g (26/1) bol-mış-(a)m

2.1.2.3.Ünlü Düşmesi

Bu ses olayı, kelime köküne gelen bazı eklerden dolayı kelimenin ikinci hecesinde meydana gelen vokal erimesi hâdisesidir. İncelemiş olduğumuz N.D.G'de görüldüğü gibi birçok Türk dilinde de karşımıza çıkmaktadır.

Eckmann, bu durumun genellikle ünlü ile başlayan eklerden önce bazı isimlerdeki ikinci ünlü sesin düşmesinden kaynaklandığını söyler aġız <<ağız>> - aġz-ı (Eckmann; Çev. Karaağaç, 2013: 35).

Yukarıdaki açıklamalara göre, N.D.G'de karşımıza çıkan ünlü düşmesi ses olayı örneği aşağıdaki gibidir:

Noḳṭa-i **aġzın̂g** tevehhümdür béliṉg tār-ı ḫayāl (3/9) aġ(ı)z > aġzın̂g

2.1.2.4.Ünlü Düzleşmesi

Vokalin dudaktaki durumuna göre yuvarlak olan bir vokalin düz bir vokale evrilmesine ünlü düzleşmesi adı verilmiştir. Bu ses hâdisesinin sebebi, kelime içindeki ünsüz seslerin birbirini etkilemesidir.

Çağatay Türkçesinde bu ses hâdisesine rastlamak mümkündür. N.D.G'de karşımıza çıkan ünlü düzleşmesi örneği aşağıdaki gibidir;

Ay pertevidin oldı keten-dék **bölek bölek** (37/12)

E.T. bölük > Ç.T. bölek

2.2. ÜNSÜZLER VE ÜNSÜZ UYUMU

"Ünsüzlerin oluşumu esnasında, hareketli boğumlanma organları, az hareketli veya hareketsiz boğumlanma yerlerine yaklaşır veya değerler. Bu yaklaşma veya değme esnasında akciğerlerden gelen az, normal veya çok basınçlı hava akımı az veya çok sıkıştırılır veya bir an engellenir. Ünsüzler; boğumlanma noktalarının, geniş, dar veya kapantılı olmalarına, ses tellerinden uzaklıklarına veya boğumlanma olayının gerçekleşmesini sağlayan organların özelliklerine göre niteliklerini kazanırlar" (Çoşkun, 2001: 10).

İncelemiş olduğumuz N.D.G'in dili olan Çağatay Türkçesinde 26 tane ünsüz harf vardır. Bu harfler; "b, c, ç, d, f, g, ġ, h, k, ḳ, l, m, n, n̂g, p, r, s, ş, t, v, w, y, z, ᶜ (ayın)'dır.

c, j, ᶜ,harflerinin Çağatay Türkçesinin asli kelimelerinde bulunmadığını, n̂g konsonantı hariç olmak üzere diğer bütün konsonantların yabancı kelimelerde de bulunabileceğini ifade eden Eckmann, f, ġ, g, ḫ, l, n̂g, r, ş, v, z, n ve c, j,ᶜ konsonantlarının Çağatayca asli kelimelerde kelime başında bulunamayacağını söyler. Aynı zamanda n sesinin sadece né soru kalıbında başta bulunabileceğini, kelime başında p sesinin bulunup bulunmadığının şüpheli olduğunu ve Türkçe kaynaklı kelimelerin sonunda b ve d sesinin olmadığını bildirir (Eckmann; Çev. Karaağaç, 2013: s.).

2.2.1. Dudaksıllaşma

Bazı kelimelerdeki ünsüzler, farklı nedenlerden dolayı dudak ünsüzlerine döner; bu ses hadisesine dudaksıllaşma denir (Hanifi Vural-Tuncay Böler, 2015: 119)

-g-/-ġ- > -v-

Dād olsa ol **üçevlen** kim désün anı bīdād (1/3)

E.T.üçegü > Ç.T.üçev > T.T. üçü birlikte

Ḳalmaġay şām-ı ġam içre ehl-i ᶜālemdin **birev** (26/4)

E.T. biregü > Ç.T. birev

-b- > -v-

Bu ses değişiminin N.D.G'de eski Türkçedeki hali korunmuştur. Verilen ses değişiminin, metinde korunduğuna dair örnek aşağıda verilmiştir:

Ḫ̌āh-ı cān **bér**gil ü ḫ̄āh al ki Nişāṭī̄ yan̂glıġ (13/9)

E.T. ber- > Ç.T. bér- > T.T. ver-

2.2.2. Göçüşme (yer değiştirme)

Karaağaç, bu ses hâdisesini düzensiz ses olaylarından birisi olarak nitelendirir ve oluşumunu, dillerin canlı yapıları gereği değil daha mekanik bir özellikten ötürü gerçekleştiğini ifade eder (Karaağaç, 2013: 436).

N.D.G'de karşımıza çıkan tek göçüşme örneği aşağıda verilmiştir:

Ḥüsn élige **örgetür** güyā ki āb u tāb-ı nāz

E.T. ögret- > Ç.T. örget- > T.T. öğret-

2.2.3. Genizsilleşme

Dudak ünsüzlerinin geniz ünsüzlerine dönüşmesi olayına genizsilleşme denmektedir. Eski Türkçede kelime başındaki -m sesinin -b sesine değişmesi gibi.

Bu ses değişimi, Çağatay Türkçesinde kurallı bir değişmez olarak Eski Türkçedeki hâli ile aynıdır. Zaman içerisinde değişerek Türkiye Türkçesinde b- li şekliyle kullanılmıştır.

b- > m-

Barsa yüz **miṅg** nāz ile serv-i ḫırāmānıṅg séniṅg (26/8)

Otup her yanġa yüz **miṅg** ʿişve vü nāz u edā birle (18/2)

E.T. miṅg > Ç.T. miṅg > T.T. bin

Cānım **méniṅg** ol lehçe-i güftāra taṣadduḳ (4/1)

Gerçi öltürdiṅg **meni** nāveklériṅgdin cāngа hem (2/2)

Éy perī-veş başıṅga **mén** ḫaste-i zār évrüley (7/1)

E.T. men > Ç.T. mén > T.T. ben

2.2.4. Sızıcılaşma

Sızıcılaşma hadisesi, patlayıcı ünsüzlerin farklı sebeplerden dolayı sızıcı ünsüze dönüşmesi olayıdır (Korkmaz, 2019: 214).

b- / -b- > v- / -v-

Bu ses değişimi Çağatay Türkçesinde korunmuştur fakat Türkiye Türkçesinde v- şeklinde karşımıza çıkar.

Bar éki zülf-ara yüz māh-ı tamām yaṅglıġ (1/4)

E.T.bar > Ç.T. bar > T.T. var

Ḫ̌āh-ı cān **bérgil** ü ḫāh al ki Nişāṭī yaṅglıġ (13/9)

E.T.ber-~bir-> Ç.T. bér~vir > T.T.ver-

İç ses -b- nin örneği metinde bulunamamıştır.

-d- / d- > -y- / y-

Eski Türkçede kelime içinde ve sonunda bulunan sızıcı -d- / -d sesinin Çağatay Türkçesinde -y- olduğu görülmektedir.

Kim **ayaġın̂ġa** tüşüp pāmāl-ı cevlānın̂g bolay (4/2)

E.T. adaḳ > Ç.T.ayaġ > T.T. ayak

-ḳ- / -ġ > ḫ

Yoḳsa ol gül-şāḫsārı üzre bir şebnem édim (16/10)

E.T. yoḳsa > Ç.T. yoḫsa > T.T. yoksa

Ġam yeme tapmas Nişāṭī **aḫtarıp** devrān meni(36/8)

E.T. aġtar- > Ç.T. aḫtar-> T.T. aktar

2.2.5. Ünsüz Düşmesi

Korkmaz, bu ses olayını; kelime içinde bir ünsüzden önce, kelime sonunda ya da kaynaşma ile iç seste *r, n, l,* f gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerle *y, g, ğ, k, h* gibi ünlüleşmeye yatkın ve sızıcılaşma olayı ile erime özelliği gösteren ünsüzlerin kelime içerisinde kaybolması olayı diye açıklar (Korkmaz, 2019: 242).

Bu ses hâdisesi, Çağatay Türkçesinde *r* ve *l* ünsüzlerinde ve yönelme hâli eki olan +GA/+KA eklerinde karşımıza çıkar.

Ünsüz düşmesi olayının bir diğer sebebi ise kullanım kolaylığından dolayı zaman içerisinde dilde kalıcı hâle gelmesidir.

-r->Ø

Leblerin̂gdin merḥemi yetkür ki ġām-nīşi **bile** (7/5)

Noḳṭa-i aġzın̂g **bile** reyḥān ḫaṭın̂g etrāfıdın

E.T. birle > Ç.T. bile~birle > T.T. ile

r ünsüzünün düştüğü bir örnek yukarıda verilmiştir fakat aşağıda da görüldüğü üzere N.D.G'de, kelimenin Eski Türkçedeki hâlinin korunduğu örnekler de karşımıza

çıkmaktadır. Bu da bizlere gösteriyor ki bu ses düşmesi olayı, dilde ikili kullanıma sebebiyet vermiştir.

Yüz ʿişve **birle** keldi ol müşg-bū ġazālım (9/1)

Kemligimge éy perī̆ ḳıl ékki yüz **birle** kerem (15/7)

E.T.birle > Ç.T.birle~bile > T.T.ile

İncelenen eserde *l* ünsüzünün düştüğü bir örneğe rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde düşen fakat Çağatay Türkçesinde, eski Türkçedeki hâlini muhafaza eden bazı örnekler de mevcuttur:

-y->Ø

Kim meni ḳan **yıġlatur** ol laʿl-i ḫandānıng͡ séning͡

E.T. yıġla-~ıġla- > Ç.T. yıġla- > T.T. ağla-

2.2.6. Ünsüz İkizleşmesi

İç seste iki ünlü arasında bulunarak vurgu görevini üstlenen ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık ve zayıf boğumlanmalı şekilde olan ilk hecedeki ünlülerinin etkisi altına girerek hece sınırlarını geçecek çoklukta boğumlanmaları neticesinde, ünsüzdeki tekrarlanma olayını ifade eden ses olayına ünsüz ikizleşmesi denir (Korkmaz, 2019: 243).

Korkmaz'ın yukarıdaki şekilde tanımını yapmış olduğu ses olayı, Çağatay Türkçesinde karşımıza çoğunlukla sayılarda çıkmaktadır. Sayılarda karşımıza çıkan bu ikizleşme hadisesinin olduğu kelimelerin tek ünsüz şekilde kullanıldığı varyantları da vardır. İkizleşme olayının incelemiş olduğumuz N.D.G'de karşımıza çıkan örnekleri aşağıdaki gibidir:

Ger köng͡li érdi anıng͡ **ḳattıġ** misā-i fūlād (1/8)

Kemligimge éy perī̆ ḳıl **ékki** yüz birle kerem (15/7)

Ékki zülfi dāl u lāmıdın belā-yı dil bolup (15/9)

Sūd émes bir ay başıda körsetür **ékki** hilāl (17/2)

E.T. ekki > Ç.T.ékki

Bar **éki** zülf-ara yüz māh-ı tamām yaṅglıġ (1/5)

Genc-i cemāliṅg üzre efsūn-ger **éki** ejder (10/10)

Éki ḥarf birnḥüsn yaṅglıġ yār ile hem-dem édim (16/3)

E.T. ekki > Ç.T. éki

Gazellerde, iki sayısının Türkiye Türkçesindeki haliyle kullanımı da mevcuttur. Örneği aşağıda verilmiştir:

Yazmış **iki** ḳaşıdın kilk-i Ḳażā fihrist étip (8/7)

E.T.ekki > Ç.T. ékki~éki~iki > T.T.iki

2.2.7. Ünsüz Yumuşaması (tonlulaşma)

Türkiye Türkçesinde kelime başındaki bazı ünsüzlerin tonlulaşarak değiştiğini söyleyebiliriz fakat Çağatay Türkçesinde bu durum aynı değildir. Kelime başındaki ünsüzler eski Türkçedeki hallerini korumuştur. İncelediğimiz gazellerdeki ilgili örnek aşağıda verilmiştir:

-ḳ- > -ġ-

Pāk mey içmekke ḥükm éylep **dağı** fetvā bérip (16/12)

E.T. ṭaḳı > Ç.T. dağı

Tofraġım ger tūtiyā bolsa közinṅg salmas naẕar (34/8)

E.T. Tofraḳ > Ç.T. Tofraġ

Zühde ḳılmaya naṣīḥat **saġınıp** insān méni (36/3)

E.T. saḳın- > Ç.T. saġın-

2.2.8. Tonsuzlaşma

Tonsuzlaşma hadisesi, ses tellerinin ciğerlerden almış olduğu havayı titreştirmemesi ve ses tellerinin ton alamaması sonucunda ünsüzlerin boğumlanma esnasında titreşimlerini yitirip tonsuz hale gelmesidir (Korkmaz, 2019: 229).

Bu ses hadisesi Türkçenin genel yapısına ters düşen bir ses olayıdır. İncelenen gazellerde sadece bir örnekte rastlanmıştır.

-d- > -t-

Bolmaḳ **ister** özni bir dem ṭāḳ-ı ḳaṣrıṅġa sütūn (25/4)

E.T. izde-r > ister

2.3. ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ)

Bir dildeki köklerin ve eklerin birleşme biçimlerini, eklerin üstlenmiş oldukları görevleri ve ifade ettikleri anlamları, dilin türetim yapma ve çekim özelliklerini, şekille ilgili diğer alanları inceleyen dil bilgisi dalına şekil bilgisi denmektedir (Korkmaz, 2019: 220).

Ergin, bir dildeki kelimelerin iki açıdan ele alınması gerektiğini ifade eder ve bunların birincisinin ses yapısı diğerinin ise şekil yapısı olduğunu söyleyerek ses yapısının, kelime içindeki seslerin birbirleriyle olan alakasını gösterip söylenişleri ile ilgili olduğunu, şekil yapısının ise kelimelerin içerisinde barındırdığı manalı ve gramer görevi üstlenen şekilleri gösteren bir manzara olarak ifade eder (Ergin, 2021: 113).

Bu bölümde, N.D.G.'i, şekil yapısı bakımından inceleyerek hem incelemiş olduğumuz gazelleri biçim bilgisi yönüyle irdelemiş olacağız hem de gazellerin yazılmış olduğu 18. Yüzyılda kullanılan Çağatay Türkçesinin şekil yapısını okuyucuya göstermeye çalışacağız.

2.3.1. Yapım Ekleri

Banguoğlu, kelimelere gelen iki farklı ek olduğunu söyler ve bu eklerin ses şartı bakımından aralarında herhangi bir fark olmadığını fakat işleyişleri bakımından ikiye ayrıldıklarını ifade etmiş ve yapım eklerini, isim ve fiil köklerinin üzerine gelerek bu kelimelerin anlamlarında sürekli olarak bir değişime sebep olan ve farklı kavramlara karşılık gelen kelimeler yaratan ekler olarak nitelendirmiştir (Banguoğlu, 2019: 148)

Yapım ekleri, Çağatay Türkçesinde kendisinden önceki Türk dillerinin devamı niteliğindedir sadece bazı ses hâdiseleri sebebiyle çok küçük farklılaşma meydana gelmiştir. İncelemiş olduğumuz gazellerde karşımıza çıkan yapım ekleri aşağıda sıralanmıştır:

2.3.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

+A:

Nadir kullanılan bir ek olmakla birlikte kullanıldığı kelimeye pekiştirme anlamı katmaktadır.

Ḳıldım dilimi dün **keçe** dil-dāra taṣadduḳ (6/10)

+Av:

Eski Türkçedeki +AgU ekinin karşılığı olan bu ek, genellikle sayı adlarının üzerine eklenerek birliktelik anlamı taşıyan kelimeler meydana getirir. +AgU ekinin Çağatay Türkçesinde kullanımı zaman içerisinde azalarak yerini +Av ekine bıraktığı görülmektedir (Argunşah, 2021: 121).

Dād olsa ol **üçevlen** kim désün anı bīdād (1/3)

Ḳalmaġay şām-ı ġam içre ehl-i ʿālemdin **birev** (26/4)

+Ar / +şAr:

Bu ek, Çağatay Türkçesinde sayılara gelerek üleştirme anlamı yüklemektedir.

Cāndın érür ziyāde cān cada yā **birer** ān (10/6)

+ArI / +ArU:

Eski Türkçedeki yön gösterme eki olan bu ek, Çağatay Türkçesinde kalıplaşarak yapım eki olarak kullanılmaktadır.

Ḫaṭ u lebi **yuḳarı** vü ḳuyıdaġı ḫālī̆ (30/2)

+çI:

Çağatay Türkçesinde işlek bir ektir. Meslek adı ya da herhangi bir işi devamlı olarak icra eden manasına gelen kelimeler türetir.

Sözge cān **bérgüçi** āvāzın̂ga ḳurbān olayın (13/8)

Rūḥ-perver söz ü cān **bérgüçi** āvāzın̂gdın (19/8)

+GA:

Farklı işlevlerle karşımıza çıkan bu ek, isimden isim yapma durum eki olarak şu mısralarda karşımıza çıkar:

Her künde başġa ġavġa her tünde **özge** sevdā (9/3)

Küfr élige yoḳsa **özge** resm ile ābın érür (31/3)

+lA:

İsimlere zarf işlevi yükleyen bir ektir.

Serv üze sünbül urulġan-dék érür yüz **ḳatla** ḫūb (29/4)

+lAy:

Farklı işlevlerde kelimeler türetir.

Évrüley başın̂ġa her dem tār-ı zülfin̂g-dék bolup (4/2)

+lIG / +lUG / +lIK / lUK:

a. Sıfat oluşturan bir ektir. Son ünsüzü bazı zamanlarda tonlu bazı zamanlarda tonsuz olarak karşımıza çıkar (Argunşah, 2021: 125).

Otluġ demim küdāzı mūm étti éy Nişātī (1/8)

Ḳanlıġ közüm ol ġamze-i ruḫsāra taṣadduḳ (4/7)

Sīmyādın yā ki ẓāhir boldı yüz **türlük** ḫayāl (32/7)

Vesmelıġ ebrū bile hem-nergis-i cādū bile (33/5)

Bu né **belālıġ** ʿişve vü nāz ü edā dédim (37/20)

b. Soyut isimlerin yanında kullanılarak eşya ve yer gibi isimler türetir. Ekin son ünsüzü bazı zamanlarda tonlulaşır (Argunşah, 2021: 126).

Lām zülfi mīm aġzı öz miṣāli **yoḳlıġın** (15/5)

ʿĀlem-i imkān-arā **mümkinlıġı** olġay muhāl (17/1)

Āşüftelıġım ṭurra-i ṭarrāra taṣadduḳ (6/11)

Şādlıġ eşkin aḳızġan közge sürtüp ʿārıżın (30/2)

+rAK:

Çağatay Türkçesinde karşılaştırma ve pekiştirme işlevlerinde kullanılan bir ektir.

Füzūn-raḳ nāzıdın elṭāf émiş ārām-ı cānımġa (23/1)

Köz nūrı ḫāk-i pāyıġa **kemraḳ** bahā dédim (37/1)

+sIz /:

Bu ek, Çağatay Türkçesinde yokluk ifade eden sıfatlar türetmektedir. Çoğu zaman düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyduğu gözlemlenmiştir.

Sénsiz közümge éy gül müjgānı nīş ü peykān (9/9)

Atar da nāz oḳın her yan **ḫatāsız** oḳ manga yétkey (23/6)

Çāresiz derding devāsıdur ölüm yürüv bigim (36/4)

2.3.1.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

+A-:

Bu ek işlek olmayan ve bazı örneklerde görülen bir ek olarak karşımıza çıkar. İsimlerden olma veya yapma anlamı taşıyan fiiller meydana getirir (Ergin, 2021: 190). Eski Türkçe zamanından itibaren kullanılagelen bir ektir ve aynı zamanda geçişli ve geçişsiz fiiller yapar.

Ṭulūʿın yéryüzide taptım ol aynıng **tilep** kökdin (23/2) til-e-p

+Da-:

Bu ek, eklenmiş olduğu kelimeyi geçişli fiil yapmaktadır.

Yantaşturup camālin mihr-i felekke dedi (11/7) yan-ta-ş-tur-up

+GAr-, +KAr-:

Sadece bir örnekte tespit edilebilmiştir.

Cān niçük **ḳutḳarayın** veh ki ecel boldı şehīd (19/7) ḳut+ḳar-a-yın

+K-, +IK-, +UK-:

İşlek olarak kullanılan bir ek değildir. İsim köküne gelerek geçişiz fiiller yapar. İncelemiş olduğumuz gazellerde sadece bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

Bi-ḥamdi'l-lāh **yoluḳtum** gül-cebīnlıġ mihribānımġa (23/1) yol+uk-tu-m

+lA-:

İsimden fiil yapmak gerektiğinde günümüzde en çok kullanılan ek olarak daima bu ek kullanılır. Çoğunlukla her çeşit ismin sonuna gelip yapma veya olma ifade eden fiiller türetmektedir (Ergin, 2021: 89).

Yukarıda Ergin'in de belirtmiş olduğu üzere bu ek, sadece günümüz Türkçesinde değil eski Türkçe devrinden günümüze gelene kadar birçok Türk dilinde işlek olarak kullanılan bir yapım ekidir.

Perde-i şeb-gūnnı **taşlap** éylegil bir dem ḫalāṣ (4/3) taş+la-p

Élgin ol yüz üzre ḳoymış kim ḥayādın **anͤglaman** (24/2) anͤg+la-ma-n

Ḥayretim menᶜiġa gāhī̄ **tişleben** laᶜl-i lebin (33/4) tiş+le-ben

+lAn-:

İsimden fiil yapan +lA ekinin üzerine çatı eki olan -n-'nin oluşan bir ektir. Çoğu zaman dönüşlü fiiller türetir (Argunşah, 2021: 133.).

Aylanıp gāhī taṣsadduḳ gāh ḳurbānınͤg bolay (4/7) ay+lan-ıp

Yoḳ devā-yı derdim illā başınͤga **aylanmaġım** (7/3) ay+lan-maġ-ım

Tār-ı zülfünͤg **aylanur** başınͤgġa ʾayn-ı żaᶜfdın (7/6) ay+lan-ur

Zülf ü ḳadd ü ḳaşıdın **yüzlendi** miḥnet cānġa hem (15/9) yüz+len-di

2.3.1.3. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

-Ar-:

Genel olarak tek heceli fiil köküne gelerek pekiştirme yoluyla fiiller meydana getiren bir ektir**.** İncelediğimiz gazellerde sadece bir fiil kökünün üzerine geldiği örnek mevcuttur.

Né ᶜaceb ᶜālem dimāġıdın **çıḳarmaḳ** dūd kim (17/9) çık-ar-maḳ

Derd otı dūdın dimāġımdın **çıḳarġan** her nefes (24/3) çıḳ-ar-ġan

Rezm ṣalaṣın **çıḳarıp** ikindin (35/9) çıḳ-ar-ıp

-DAr-:

Ol köz ü ol zülf istep yoḳ ağızını **aḫtarıp** (15/6) aḫ-tar-ıp

Ġam yeme tapmas Nişāṭī̄ **aḫtarıp** devrān meni (36/8) aḫ-tar-ıp

-DUr-:

Fiil köküne gelerek etken ve edilgen fiiller türeten bir ektir.

Yantaşturup camālin mihr-i felekke dedi (9/7) yan+taş-tur-up

Gerçi **öltürdiñg** meni nāveklerińgdin cāṅġa hem (2/2)

Cezm **bildürdi** mańga cāzim érür niçük ki lem (15/5)

-GUr-:

Fiil köküne gelerek geçişli fiiller türeten bir ektir. İncelenen gazellerde sadece bir fiil köküne eklendiği örnekler mevcuttur.

Éy Nişātī né şimāl ol zülfdin **yétkürse** şem (3/11)

Leblerińgdin merḥemi **yetkür** ki ġām-nīşi bile (7/5)

Zamān āsībidin **yétkürmegil** serv-i revānımġa (23/7)

-GUz-, -Kuz-:

Fiil köküne gelerek ettirgen ve geçişli fiiller meydana getiren bir ektir.

Körgüz ol kad birle ḳaşıńg bendesi anıńg bolay (4/8)

Gerçi laʿliń gülüben ölgen éli **tirgüzedür** (19/6)

-(I/U)l-:

Türkçenin ilk devirlerinden itibaren işlek olarak kullanılagelen bir fiilden fiil yapım ekidir. Eklenmiş olduğu fiile edilgenlik ve dönüşlülük işlevi kazandırır.

Serv üze sünbül **urulġan**-dék érür yüz ḳatla ḫūb (29/4)

Ay (ü) kün yér **yarılıp** şām u seḥer yérgebkirer (19/3)

Éy Nişāṭī ḳaleminġdin **saçılur** dürr-i s̱emīn (20/10)

Āteşīn cennet güli dék **açılıp** körgüzdi yüz (32/3)

-mA-:

Üzerine eklendiği fiillere olumsuzluk anlamı yükleyen bir ektir.

Bérmegil gül-güne ol yüzge reng kim éyleyin (3/3)

Başımızdın sāye-i luṭf u keremni **ḳılma** kem (4/5)

Yoḳ devā-yı derdim illā başıńga **aylanmaġım** (7/3)

Tapmaġuńg maṭlūb köz ü zülf ü aġızıdın nişān

Késmen s̱emerdin ümīd gül bérdi ol nihālim (12/8)

ʿİşve vü nāz u **kirişme** birle çıḳsańg bolġusı (26/2)

-r-, -Ir-, -Ur-:

Çağatay Türkçesinde ettirgenlik eki olarak kullanılır. Geçişsiz bir fiili geçişli duruma getirir

Ebr-i raḥmetdin **yétürgil** āb-ı ḥayvān müjdesi (28/8)

Cānāna başıdın **ayırup** cān ḳılıp āzād (6/10)

-(I/U)ş-:

Çağatay Türkçesinde işlek olarak kullanılan işteşlik ve dönüşlülük ekidir.

ʿİşve vü nāz u **kirişme** birle çıḳsaŋ bolġusı (26/2)

Ol ki uruş ḳılġalı éyler şitāb (35/1)

-y- <-d-:

Çağatay Türkçesinde fiillere eklenen bir pekiştirme ekidir.

Ḳoyġıl éy bī-raḥm kāfir kīş-i ḫūn-ḫˇār évrüley (7/8)

-(I/U)z-:

Çağatay Türkçesinde geçişli fiiller oluşturan bir ektir.

Sīm-i eşkim **akızıp** mānend-i pergār évrüley (7/7)

2.3.1.4. Fiilden İsim Yapım Ekleri

-A:

Çağatay Türkçesinde, zarf fiil ekinin zaman içerisinde kalıplaşması sonucunda oluşmuş olan fiilden isim yapım ekidir. İncelemiş olduğumuz gazellerde sadece *tol-* fiili üzerine eklenmiş olan örnekler mevcuttur.

Cāmı ġam-ı hecriŋde **tola** zehr-i helāhil (6/2)

Tüşde laʿlin kördim ol aynıŋ **tola** gül-gū bile (32/1)

-(I/U)G, -(I/U)K:

İki tane heceden oluşan kelimelerin sonlarındaki -G yapım eki, çoğu kelimelerde düşse de eski şeklini koruyanlar da vardır. Bu ek sıfatların yanında kullanılarak fiilin sonucunu bildiren isimler türetmektedir (Argunşah, 2021: 128).

Ger köŋli érdi anıŋ **ḳattıġ** misā-i fūlād (1/8)

Déme ʿışkımda Nişāṭī **tirik** érken mü ölük (9/9)

-GAn, -KAn:

Çağatay Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek, bazı kelimelerde kalıplaşarak isim oluşturmuştur.

Yalġan éken bu sözge anı mehliḳā dédim (37/12)

-GI, -GU, -KI, -KU:

Çağatay Türkçesinde fiil köküne eklenerek somut ve soyut isimler türeten bir ektir. Bazı durumlarda alet ismi de yapar fakat İncelenen gazellerde alet ismi yaptığı örneğe rastlanmamıştır.

Şām-ı hicrān ḳara **ḳayġusındın** étti āzād (14/4)

ʿİşve vü nāz u kirişme birle çıḳsaŋ **bolġusı** (26/2)

-GUçI,(<-GU+Çı):

Çağatay Türkçesinde fiillerin failini belirten bir ektir.

Sözge cān **bérgüçi** āvāzıŋa ḳurbān olayın (13/8)

Rūḥ-perver söz ü cān **bérgüçi** āvāzıŋdın (19/8)

-I, -U:

Çağatay Türkçesinde zarf fiil olarak kullanılan bu ek, zaman içerisinde kalıplaşarak yapım eki olmuştur.

Déseŋ ki saçım **yaḫşı** mu yār rişte-i cānıŋ (6/5) < yaḳış-ı

-Iş, -Uş, -ş:

Çağatay Türkçesinde işlek bir ektir. İş, oluş kılış bildirir.

Émdi hergiz yüz **körüşgüm** yoḳ ḳara ḳayġu bile (32/3) kör-üş+gü+m

Bu ekin Çağatay Türkçesinde bazı örneklerde kalıcı isimler türettiği görülmüştür:

Ol ki **uruş** ḳılġalı éyler şitāb (35/1)

-(I/U)m:

Fiil köküne eklenerek özneyi ya da nesneyi işaret eden bir isim meydana getiren ektir.

Çāresiz derdiŋ devāsıdur **ölüm** yürüv bigim (36/4)

-mAk:

Eklenmiş olduğu fiil kökünün hareket adını yapan ektir.

Altın̂ġı āġūşıġa **almaḳġa** ḫātem boldı ḫam (15/3)

Pāk mey **içmekke** ḥükm éylep dağı fetvā bérip (16/12)

Éy né ḫoş bolġay özi **kélmekdin** étkey ḫōş-dimāġ (28/5)

Ḳoymas **ölmekke** dağı bu derd-i bī̇-dermān meni (36/4)

-mAk fiil isminin üzerine +lIK isim yapım eki eklenerek meydana gelen mAKlIK eki, fiile -ma işi anlamı verir (Argunşah, 2021, s. 131).

Kāfir **olmaḳlıḳġa** ister ehl-i īmān kākülin̂g (29/6)

İsteben **tapmaḳlıḳı** mümkin émes imkān meni (36/2)

-(I/U)n:

Çağatay Türkçesinde soyut ve somut isimler türeten bir ektir.

Dédi ki közin̂g aydın taptın̂g **bütün** viṣālim (11/4)

2.3.2. Fiilimsiler

Korkmaz fiilimsileri "çekimsiz fiil" olarak isimlendirerek tanımını şu şekilde yapmaktadır; "fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmediği için yargı bildirmeyen bitmemiş fiil" (Korkmaz, 2019: 105).

Türkçenin her döneminde, Korkmaz'ın yukarıda tanımını yapmış olduğu fiilimsiler varlığını sürdürmüştür. Fiilimsiler; ad-fiil (mastar), sıfat-fiil (partisip/ortaç) ve zarf-fiil (gerindium) olarak üçe ayrılmaktadır. Dil hususiyeti açısından Türkçe için önemli bir yere sahip olan fiilimsiler, N.D.G'de de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2.1. Ad-fiil (mastar)

Çağatay Türkçesinde yalnızca -mAk eki isim-fiil olarak kullanılmaktadır. Argunşah, Türkiye Türkçesindeki -mA ve -Iş eklerinin, Çağatay Türkçesinde fiilden isim yapım eki işlevinde kullanıldıklarını ifade etmektedir (Argunşah, 2021: 175).

-mAk:

İncelemiş olduğumuz gazellerde bulunan isim-fiil örnekleri aşağıda verilmiştir:

Altın̂ġı āġūşıġa **almaḳġa** ḫātem boldı ḫam (15/3) al-maḳ+ġa

Pāk mey **içmekke** ḥükm éylep dağı fetvā bérip (16/12) iç-mek+ke

Éy né ḫoş bolġay özi **kélmekdin** étkey ḫōş-dimāġ (28/5) kél-mek+din

Ḳoymas **ölmekke** dağı bu derd-i bī-dermān meni (36/4) öl-mek+ke

2.3.2.2. Sıfat-fiil (partisip/ortaç)

Eckmann, isim hususiyeti taşıyan fiilleri partisip olarak ifade etmiştir. Tıpkı isimler gibi, çokluk, iyelik, hâl ekleri ve çekim edatlarını alabileceklerini söyleyerek, partisiplerin cümlenin ögeleri olan; özne, nesne, sıfat ve zarfların niteleyicisi işlevinde kullanılabileceklerini belirtmiştir (Eckmann, Çev. Karaağaç, 2013: 107).

Eckmann'ın bu şekilde tanımladığı partisipler için Ergin, "partisipler, isim çeşidi bakımından isim ve esas itibariyle vasıf isimleri oldukları için bilhassa sıfat olarak kullanılırlar" (Ergin, 2021: 334) demiştir.

N.D.G.'de karşımıza çıkan sıfat-fiil ekleri aşağıdaki gibidir:

-Ar, -r, -Ir, -Ur:

Çağatay Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiili olarak kullanılır.

Düşmeniġa oḳ **atarı** reşkidin (35/8) at-ar-ı

-gAn, -kAn:

Çağatay Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılır. Bazı durumlarda öğrenilen geçmiş zaman eki olarak da karşımıza çıkan bu ek, fiilleri isimleştirip üzerlerine çekim eki gelebilmesini sağlar (Argunşah, 2021: 177)

Kilk-i ḳudretdin **yazılġan** leb kibi astıda ḫal (3/2) yaz-(ı)l-ġan

Rāst **çıḳġan** serv-dék raʾnā nihāliṉg ṣadḳası (3/5) çıḳ-ġan

Devr-i ḫam **ḳılġan** ḳadīm müşgīn hilāliṉg ṣadḳası (3/8) ḳıl-ġan

Yoḳ ḫayāl anda **tapılġan** özgece ʿālem édim (16/2) tap-(ı)l-ġan

Cilve-ger **bolġan** Nişāṭī ol melek-sīmā mıdur (24/7) bol-ġan

Vādī-yi ḥırmende **ḳalġan** teşneġa faẓlıṉg bile (28/8) ḳal-ġan

Serv üze sünbül **urılġan**-dék érür yüz ḳatla ḫūb (29/4) urıl-ġan

-GU, -KU:

Gelecek ve gereklilik anlamlarında kullanılan bu partisip eki, İslami Orta Asya Türkçesinin Çağatay Türkçesi zamanından önceki devrinde kullanılmıştır (11.-14. yüzyıllar). Çağataycada daha az kullanılmıştır (Eckmann, Çev. Karaağaç, 2013: 109)

Furḳat-ara né **ḳalġum** dédim dedi gülümsep (1/7) ḳal-ġu+m

Aġzı remzin **anͩglaġu-dék** laʿliġa hem-dem édim (16/1) anͩg+la-ġu

Bazı örneklerde karşımıza isim yapma göreviyle çıkmaktadır:

ʿİşve vü nāz u kirişme birle çıḳsanͩg **bolġusı** (26/2) bol-ġu-sı

-GUçI, -KUçI:

-GU sıfat-fiil eki ile +çI isimden isim yapma ekinin birleşiminden oluşmuştur. Bu ek, hem fail isimler yaparken hem de sıfat-fiil işleviyle kullanılmıştır (Argunşah, 2021: 178).

N.D.G'de ekin sadece isim yapma işleviyle ilgili örneği mevcuttur.

Sözge cān **bérgüçi** āvāzınͩga ḳurbān olayın (13/8) bér-gü+çi

Rūḥ-perver söz ü cān **bérgüçi** āvāzınͩgdın (19/8) bér-gü+çi

2.3.2.3. Zarf-fiil (gerindium)

Ergin, zarf-fiilleri hareket hâli bildiren fiil tipleri olarak nitelendirir ve bu fiillerin fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket olmadıklarını aynı zamanda sıfatlar gibi bir nesneyi de karşılamadıklarını ifade eder. Ergin'e göre zarf-fiiller, şahsa ve zamana bağlanmayan soyut bir hareket hâlini karşılamaktadır. Hal ve durum karşılayan kelimelere zarf diyorsak zarf-fiiller, fiillerin zarf şekilleridir (Ergin, 2021: 338).

Korkmaz, zarf-fiillerin kişi ya da zaman belirtmeden somut olmayan bir hareket hâlini anlatan, gerçek bir fiilden sonra yardımcı fiil ile kullanılarak birleşik fiil oluşturan ve fiilin anlamını zarf olarak tamamlayan kelime diyerek açıklar (Korkmaz, 2019: 258).

İncelemiş olduğumuz N.D.G'de bulunan zarf-fiil örnekleri aşağıdaki gibidir:

-A, -y:

Ünsüz ile biten fiil kök ve gövdeleri "-a/ -e", ünlü ile biten fiil kök ve gövdeleri ise *-y* şeklinde kullanılır (Eckmann, Çev. Karaağaç, 2021: 113).

N.D.G.'de bu zarf-fiilin olumsuz hâli olan -mAy eki mevcuttur:

İttiḥād-ı özlügim āṣārıdın **ḳoymay** nişān (16/3) ḳy-ma-y

Térk éyledim adı né **ḳılmay** abā dédim (37/17) ḳıl-ma-y

-ArGA, -UrGA:

Çağatay Türkçesinde işlek olarak kullanılan bu ek, geniş zaman sıfat-fiil eki olan -Ar, -Ur ekinin üzerine yönelme hâli eki olan +GA ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Cemʾ **éterge** ḫātırım açġıl müselsel sünbülüñg (4/4) ét-erge

Nāz u istiġnā **çekerge** mén kibi tapmas kişi (8/9) çek-erge

-GAç, -KAç:

Türkiye Türkçesinde kullanılan -IncA zarf-fiil ekinin vermiş olduğu anlamı veren bu ek, Çağatay Türkçesinde işlek olarak kullanılmaktadır.

Açġanda dal-ı zülfiñg **yétkeç** şimāl-i zülfiñg (9/11) yét-keç

Dil-ārāmım ḥarīm-i nāzdın **çıḳġaç** edā birle (18/9) çıḳ-ġaç

Menşūr-i ḥükm **bolġaç** anıñg remzin añglaban (37/17) bol-ġaç

-GAlI, -KAlI:

Çağatay Türkçesinde eklenmiş olduğu fiile sebep ve zaman işlevi yükleyen bir zarf-fiil ekidir.

Başıma **tüşkeli** saçıñg ġamı éy mū-yı miyān (27/7) tüş-keli

Firḳat eyyāmıda kör olġan közüm **yarutġalı** (28/3) yarut-ġalı

ʿĀrıż-ı mīnūsıda gül-zār-ı ḥüsnin **körgeli** (32/9) kör-geli

Ol ki uruş **ḳılġalı** éyler şitāb (35/1) ḳıl-ġalı

-GUçA, -KUçA:

Bu ek, -GU/-KU sıfat-fiil ekinin üzerine eşitlik eki olan +çA ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir zarf-fiil ekidir.

Tañg **atġuçe** şebnem düri kim köz töker éy gül (6/3) at+ġuçe

-(I)bAn, -(U)bAn:

Karahanlı ve Harezm Türkçesi zamanlarında -pAn şeklinde kullanılan bu zarf-fiil eki, Çağatay Türkçesi zamanında -bAn şeklini alarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu ekin yeni biçimi ünlü ile biten fiillere gelmektedir (Argunşah, 2021: 184).

Ay u kün kirdi ḳara tofraḳġa ḫaclet **tartıban** (7/10) tart-ıban

Saġ **çıḳıban** éylese bezm-i şarāb (35/12) çıḳ-ıban

Tīr-i müjgānıñga éy şūḫ taṣadduḳ **boluban** (14/8) bol-uban

Oḳıġa ḥāṣıl **boluban** dest-būs (35/3) bol-uban

Su kibi tīġın **çékiban** tünd ü tīz (35/10) çek-iban

Menşūr-i ḥükm bolġaç anıñg remzin **añglaban** (37/17) añg+la-ban

-mAy, -mAyIn:

Eckmann bu zarf-fiil eki için "-may / -mey gerindiumu, -a, -e, -y ve -p gerindiumlarının olumsuz şekillerini yapar ve -mayın / -meyin (-madın / -medin'den değil) gerindiumu, -ban / -ben gerindiumunun olumsuz şekli yerine geçer -mayın / -meyin gerindiumu, sadece şiirde vezin sağlamak için kullanılır" (Eckmann, Çev. Karaağaç, 2021: 121). Demiştir.

Közlerimdin **turmayın** yād éyleben şehlā lebiñg (3/4) tur-mayın

İttiḥād-ı özlügim āṣārıdın **ḳoymay** nişān (16/3) ḳoy-may

Ḳalmaġay devrān-ara sevdāyı **olmay** pür-dimāġ (22/8) ol-may

Bāġ-ara -ara yér **öpmeyin** éllińgde ḳalmış pür-nihāl (26/8) öp-meyin

Térk éyledim adı né **ḳılmay** abā dédim (37/17) ḳıl-may

Cedd ü cehd **étmey** yétüşmek zülfiġa mümkin émes (17/10) ét-mey

-(I/U)p:

Türkçenin her döneminde dil içerisinde en işlek kullanılan zarf-fiil ekidir. Çağatay Türkçesinde genellikle yardımcı ünlü almadan fiillere eklenen bu ek birleşik fiillerde bağlayıcı işlevde de kullanılmaktadır (Argunşah, 2021: 85).

Furḳat-ara né ḳalġum dédim dedi **gülümsep** (1/7) gülümse-p

Ḫaste köñglüm nergīs-i bīmārıñga **éylep** fedā (2/3) éy+le-p

Évrüley başıñgġa her dem tār-ı zülfiñg-dék **bolup** (4/2) bo-up

Aylanıp gāhī taṣsadduḳ gāh ḳurbānıñg bolay (4/7) ay+la-n-ıp

Cānāna başıdın **ayırup** cān ḳılıp āzād (6/10) ayır-up

Tartıp fiġān ġulġul hecriñgde misl-i bülbül (9/9) tart-ıp

Şīrīn lebiñgdin **istep** söz gevherini bardı (10/9) iste-p

Yantaşturup camālin mihr-i felekke dedi (11/7) yan+taş-tur-up

Otup her yanġa yüz miñg ʿişve vü nāz u edā birle (18/2) ot-up

Perī-zād-ı İrem yāḥūr **dep** tavṣīf-i ruḫsārın (18/5) de-p

Ṭulūʿın yéryüzide taptım ol aynıñg **tilep** kökdin (23/2) til+e-p

Tolġanıp mār kibi ḫaste vü bīmār oldum (27/3) tolġan-ıp

Ḥāl-i zārıġa Nişāṭīniñg **aytıp** yā Rab kerem (28/9) ayt-ıp

Tīġi **ḳuçup** belini bağı bile (35/2) ḳuç-up

Tīġ-i demidin **kesilip** ḫod u terk (35/5) kes-(i)l-ip

Ḥālimni sordı luṭf-i ḥarīmīde baş **urup** (37/6) ur-up

Dest-i ḳabūl gāhī **ḳoyup** sīnesi üze (37/19) ḳoy-up

2.3.4. Çekim Ekleri

İsim veya fiil soylu kelimelerin üzerine eklenip, bağlandıkları kelime gruplarına göre, kelimelerin arasında; durum, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı vb. alakalar kuran eklere çekim ekleri denmektedir (Korkmaz, 2019: 104).

Türkçe bilindiği üzere Ural-Altay Dil Ailesi mensubudur ve yapısı gereği sondan eklemeli bir dildir. Korkmaz'ın yukarıda tanımını yapmış olduğu çekim ekleri, Türkçenin tarih sahnesindeki ilk yazılı kaynağı olan Orhun Yazıtlarından itibaren her devirde kendisini göstermiştir.

Dil, doğası gereği canlı bir varlıktır dolayısıyla içinde barındırdığı unsurlar, zaman içerisinde birtakım değişiklikler yaşamıştır. İncelemiş olduğumuz on sekizinci yüzyıl Çağatay Türkçesi devrinde yazılmış olan N.D.G'i oluşturan dilsel unsurlardan olan çekim ekleri, kendisinden önceki şekilleriyle bazı ses bilimsel farklılıkları olsa da benzerlik ihtiva etmektedir.

2.3.4.1. Çokluk eki

Karaağaç çokluk ekini, eklenmiş olduğu ismi diğer sözlerle ilişkiye sokmayan ve kelimeler arasında bağ kurmayan bir ek olarak tanımlar (Karaağaç, 2021: 73).

Çokluk eki Çağatay Türkçesinde önceki şeklini koruyarak +lAr şeklinde kullanılmaya devam etmiştir.

+lAr:

Gerçi öltürdiñg meni **nāvekleriñgdin** cānġa hem (2/2) nāvek+ler+iñg+din

Közlerimdin turmayın yād éyleben şehlā lebiñg (3/4) köz+ler+im+din

Bolsun sañga ṣadḳa **nāzenīnler** (5/5) nāzenīn+ler

ᶜ**Ömrlerdür** kim érür cānımġā laᶜliñgdin ümīd (7/11) ‘ömr+ler+dür

Ḳaṭre **ḳanlar** her biridür ṭurfe laᶜl-i nāb-ı nāz (9/10) ḳan+lar

Saçlarıñg tārıġa cān rişṭesin éylep peyvend (14/5) saç+lar+ıñg

Mehliḳālar ḥalḳasıda érdi bes zīb-i nigīn (15/3) mehliḳā+lar

Mihr-i raḫşān üzre yā ḳılmış **kevākibler** hücum (21/4) kevākib+ler

Rindler curʿasınıŋ̂ ḳaṭresi ümīdi bile (27/9) rind+ler

Zārlarġa munça ẓulm étme dédim dedi külüp (34/9) zār+lar+ġa

2.3.4.2. Hal/Durum Ekleri

Ergin, ismin kendi dışında kalan kelimelerle olan ilişkisini ifade eden isim kategorisini "hal" olarak açıklar (Ergin, 2021: 142).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde genel Türkçede olduğu gibi dokuz tane durum eki olduğunu söyleyerek bu ekleri; yalın durum, ilgi durumu, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu, araç(vasıta) durumu, eşitlik durumu ve yön gösterme durumu olarak sıralar (Argunşah, 2021: 142).

2.3.4.2.1. Yalın Hal

İsimlerin ek almamış şekline yalın hal denmektedir.

Bolsa yüz cān u **köŋ̂gül** ol dil-rübānıŋ̂ ṣadḳası (2/8)

Kān bile deryā metāʿı **köz** bile köŋ̂lümdedür (36/5)

2.3.4.2.2. İlgi Durumu (Genitif)

Belirtili isim tamlamalarında tamlayanın aldığı eke ilgi durumu eki denmektedir. Türkiye Türkçesinde kullanılan ilgi durumu eki ile Çağatay Türkçesinde kullanılan ek aynı şekildedir; tek farkı ekin son ünsüzü geniz n'si (ŋ̂) olarak karşımıza çıkması ve ekin ünlüsünün ünlü uyumuna uymamasıdır.

Korkmaz, bu eki eklenmiş olduğu isimle başka bir isim arasında bağ kuran ek olarak açıklar (Korkmaz, 2019: 161).

-nIŋ̂:

Kayda bilsün **firḳatimniŋ̂** şāmı müşkül érgenim (17/11) firḳat+im+niŋ̂

Ẓāhir oldı ṣafḥa-i **ruḫsārınıŋ̂** ṭuġrāsıdın (22/2) ruḫsār+nıŋ̂

Ḥāl-i zārıġa **Nişāṭīniŋ̂** aytıp yā Rab kerem (28/9) Nişāṭī+niŋ̂

Ḳıldı ol **közniŋ̂** ḳarası zehr-i hicrāndın ḫalās (32/8) köz+niŋ̂

2.2.4.2.3. Yükleme/Belirtme Durumu Eki (Akuzatif)

Kelime gruplarında ve cümle içerisinde eylemin direkt olarak etkilediği isimler belirtme durumunda bulunurlar. İfade ettiği kılışın direkt olarak bir isme etki eden eylemler geçişli eylemler olarak bilinmektedir. Buna göre akkuzatif hâli (belirtme hâli) ismi kendisini etkileyen geçişli bir fiile bağlayan bir durumdur. İsmin geçişli bir fiilin etkisi altında olduğunu gösteren bu durumu bazı zamanlar eksiz, bazı zamanlar da ekli biçimde olur (Ergin, 2021: 236).

Türkiye Türkçesinde bu ekin karşılığı; +ı, +i, +u ve +ü'dür. Çağatay Türkçesinde ise kelimenin sonundaki sese göre -nI şeklinde, 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra da sadece -n olarak kullanılmaktadır.

-nI, -n:

Ḫāk-i ḳudūm anıṉg **başımnı** kökke çekti (1/2) baş+ım+nı

Ger körse **yüziṉgni** ḥūr-i cennet (5/6) yüz+iṉg+ni

Éti **ḳanımnı** ḥelāl éyledi **uyḳumnı** ḥarām (14/3) ḳan+ım+nı

Ḫāl-i **zārımnı** körüp gāhī gülersen nāz ile (26/5) zār+ım+nı

2.2.4.2.4. Yönelme/Yaklaşma Durumu Eki (Datif)

Türkçede fiilin istikâmetini ve gidecek olduğu son noktayı belirtmek için isme getirilen ektir.

Batı Türkçesinde +a ve +e olarak kullanılan ek, eski Türkçede +GA olarak kullanılmaktaydı. Çağatay Türkçesinde eski Türkçedeki hâlini de muhafaza etmekle birlikte; 1. ve 2. teklik şahıs eklerinden sonra +A, 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra ise +nA şeklinde kullanılmaktadır. N.D.G.'de 3.teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinde kullanılan +nA şekli yoktur.

+GA, +A

Gerçi öltürdiṉg meni nāveklériṉgdin **cānġa** hem (2/2) cān+ġa

Éy perī ġamze-i **ġammāzıṉga** ḳurbān olayın (13/1) ġammāz+ıṉg+a

Boldı cān rūḥ-ı revān **bolmaḳġa** bürhān ḳāmetiṉg (15/1) bol-maḳ+ġa

Başıma tüşkeli saçıṉg ġamı éy mū-yı miyān (27/7) başım+a

Lebimġa rāz-ı dilim kélmegi émes mümkin (30/6) lebim+ġā

2.3.4.2.5. Bulunma Durumu Eki (Lokatif)

Bulunma durumu eki, Çağatay Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir durum ekidir. Genellikle +DA şeklinde kullanılır. (Argunşah, 2021: 148).

+DA

Kilk-i ḳudretdin yazılġan leb kibi **astıda** ḫal (3/2) ast+ı+da

Her yan **ḳulaġıńġda** dürr-i şehvāra taṣadduḳ (6/3) ḳulaġ+ıńg+da

Déme **ʿışkımda** Nişāṭī tirik érken mü ölük (19/9) ʿışk+ım+da

Cānda laʿliń̇g ġamı yā ḫırmen-i aḫker mü éken (20/9) cān+da

Ḳaşıńg ḫayāli **başıda** ger olmas érse müdām (30/7) baş+ı+da

2.3.4.2.6. Ayrılma/Uzaklaşma Durumu Eki (Ablatif)

Ayrılma/uzaklaşma durumu eki, Türkçede fiilin bir noktadan çıkışını ya da bulunduğu yerden başka bir yere doğru uzaklaşmasını ifade etmek için isme getirilen ektir.

Ergin bu ekin Eski Türkçedeki biçimi için konsonant uyumuna bağlı olmaksızın +TIn, +DIn olarak dar vokaller ile kullanıldığını Batı Türkçesinde ise yönelme durumu eki ve bulunma durumu ekinin etkisi ile geniş vokaller ile kullanılmaya başlandığını söylemektedir (Ergin, 2021: 240).

Ayrılma/uzaklaşma durumu ekinin Çağatay Türkçesindeki biçimi, Harezm ve Kıpçak sahasında olduğu gibi +dIn biçimindedir.

+dIn:

Reyḥān ḫaṭṭ-ı ġubārı **ḳayġudın** étti āzād (1/2) kayġu+dın

Köz ü kad u éki **zülfidin** ṣabā bérdi peyām (2/9) zülf+i+din

Ḳıldı āfāḳ élini **başdın** ayaḳ sevdāyī (13/6) baş+dın

Éy Nişāṭī **ḳalemiń̇gdin** saçılur dürr-i s̱emīn (20/10) ḳalem+iń̇g+din

Kāse-i **devriń̇gdin** éy meh éyleseń̇g iḥsān manġa (26/7) devr+iń̇g+din

Cānımdın öte éyleme munça cefā dédim (37/18) cān+ım+dın

2.3.4.2.7. Vasıta Durumu Eki (İnstrumental)

Türkçede fiilin, kendisi aracılığıyla ya da fiilin kendisinin açıkladığı bir zaman aralığında yapıldığını gösteren ektir.

Eski Türkçede işlek olarak kullanılan bu ek, Batı Türkçesinde zamanla kalıplaşan kelimeler oluşturarak ek olma vasfını azaltmıştır.

Türkçede enstrümental ekinin zaman içerisinde kullanımı azalmış bu ekin üstlendiği görevi "ile" edatı üstlenmiş, edat hâlinde kalarak veya ekleşerek tamamen enstrümental eki yerine geçmiştir (Ergin, 2021: 241-242).

Eski Türkçede,+(-ı, -i, -u, -ü)n biçiminde kullanılan vasıta durumu eki, Çağatay Türkçesinde karşımıza +n ve +lA biçiminde çıkmaktadır.

+n, +lA:

Dād olsa ol **üçevlen** kim désün anı bīdād (1/3)

Çağatay Türkçesinde ile ve bile~birle edatı da vasıta durumu eki olarak kullanılmıştır:

Étgemen köz nūrın **ile** tūtiyānıng̑ ṣadḳası (2/4)

Bardur ol ān **birle** cānān cānım anıng̑ ṣadḳası (2/6)

Kemligimge éy perī̆ ḳıl ékki yüz **birle** kerem (15/7)

Zülf-i zencī̆ri **bile** geh tolġanıp ḫam Cem édim (16/7)

Barsa yüz miṅg̑ nāz **ile** serv-i ḫırāmānıng̑ séniṅg̑ (26/8)

Sünbül-mişkī̆n **bile** ḫāl u ḫaṭ-ı ḫōş-bū **bile** (33/6)

2.3.4.2.8. Eşitlik Durumu Eki

Türkçede fiilin, ne şekilde olup nasıl meydana geldiğini, fiilin oluş ya da yapılış tarzını bildirmek amacıyla isme getirilen ektir.

Eski Türkçede +çA biçiminde olan eşitlik eki, Çağatay Türkçesinde de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

+çA, +day, +dek:

Munça köp faḫr étmesün Mūsā yed-i beyżāsıdın (22/3) mu+n+ça

Ḫoş-dimāġ érdim bu aḳşam **tanı̂ġġaça** ʿişaret tutup (33/6) tanı̂g+ġa+ça

Gerçi efzūndur niyāzım **ança** yüz miṅg̑ nevʿ nāz (34/3) an+ça

Çağatay Türkçesinde +dek/+day olarak karşımıza çıkan ve eklendiği isme eşitlik küçültme ve benzerlik anlamı katan bir ek daha vardır. Bu ek N.D.G.'de de mevcuttur:

Rāst çıḳġan **serv-dék** raʾnā nihāliñg ṣadḳası (3/5)

Ékki lām ü zülf-ara körgeç **elif-dék** ḳaddini (17/4)

Serv üze sünbül **urulġan-dék** érür yüz ḳatla ḫūb (29/4)

Belki hem-reng érdi **yeldā-dék** éki gīsū bile (33/2)

2.3.4.2.9. Yön Gösterme Durumu Eki (Direktif)

Günümüzde unutulmuş olan eski Türkçenin yön gösterme durumu ekinin yerine çekim edatları kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçede kullanılan yön gösterme durumu eki, günümüzde çok az isimde kalıplaşmış olarak kullanılır: *taşra, sonra* vb. Yön çekimi, eski Türkçe zamanından itibaren Türkçede edatlarla kurulmuştur (Karaağaç, 2021: 95).

Eski Türkçede +gArU biçimlerinde karşımıza çıkan bu ek, Çağatay Türkçesinde +GArI, +GArU, +KArI, +KArU, +rA, +rU, +Ar, +r: biçimlerinde kullanılmaktadır. N.D.G.'de eşitlik ekinin sadece +rA biçimi mevcuttur.

+GArI, +GArU, +KArI, +KArU, +rA, +rU, +Ar, +r:

Şād oldı derler andın il **içre** atı şimşād (1/6)

Nédin Nişāṭī başı **üzre** cā tutuptur nūn (30/7)

2.3.4.3. İyelik (Aitlik) Ekleri

Türkçede, cümle içerisinde ismin, kendisiyle alakalı olan kelimeler ile ilişkisini açıklayan kategoriye iyelik denir. İyelik, nesnenin bir şahsa veya başka bir varlığa aidiyetini bildiren bir çekim ekidir.

Karaağaç iyelik eklerinin Türkçede çok güçlü yaşandığını ifade eder (Karaağaç, 2021: 75). İyelik eklerinden sonra sadece durum ekleri getirilebilmektedir (Argunşah, 2021: 139).

Çağatay Türkçesindeki iyelik ekleri, N.D.G.'de aşağıdaki biçimlerde vücut bulmuştur:

I. Teklik Kişi:

Çağatay Türkçesinde ünlü ile biten kelime tabanlarında +m, ünsüz ile biten kelime tabanlarında ise +Im, +Um şeklinde yardımcı ünlü ile kullanılmaktadır.

+(I/U)m:

Bülbül-i **rūḥım** gül-i bāġ-ı cemāliñg ṣadḳası (3/1) rūḫ+ım

Ḳanlıġ **közüm** ol ġamze-i ruḫsāra taṣadduḳ (6/7) köz+üm

Bar u **yoḳum** fedāsı hem ṣadḳa ḳīl ü ḳālim (9/5) yoḳ+um

II. Teklik Kişi

Çağatay Türkçesinde, +nñg şeklinde kullanılan bu ek, ünsüzle biten kellime tabanlarında yardımcı ünlü getirilerek +Inñg şeklinde kullanılır.

+(I/U)nñg

Évrüley başınñgġa her dem tār-ı **zülfiñg**-dék bolup (4/2) zülf+iñg

Cemʾ éterge ḫāṭırım açġıl müselsel sünbülüñg (4/4) sünbül+üñg

Genc-i **cemāliñg** üzre efsūn-ger éki ejder (10/10) cemāl+iñg

Saçlarıñg tārıġa cān rişţesin éylep peyvend (14/5) saç+lar+ıñg

Ḳaşıñg ḫayāli başıda ger olmas érse müdām (30/7) Ḳaş+ıñg

III. Teklik Kişi

3. teklik kişi iyelik eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de düz ünlülü olarak +I, +sI biçimlerinde kullanılmaktadır.

+I, +sI:

Furkat **tüni** tārıda Nişātī kibi çekken (6/11) tün+i

Közümiñg **ḥalḳası** yā çeşme-i Kevs̱er mü éken (20/5) ḥalḳa+sı

Ḳayda pā zehr **olġusı** bu nevʿ her āhū bile (32/8) olġu+sı

Çākerī Ṭūbā érür **bendesi** serv-i āzād (13/5) bende+si

I. Çokluk Kişi:

Bu ek, Çağatay Türkçesinde çoğunlukla düz ünlülü +(I/U)mIz, +(I/U)mUzbiçimde kullanılır dolayısıyla yuvarlak ünlülü isim tabanlarına geldiğinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır (Argunşah, 2021: 41).

+(I/U)mIz, +(I/U)mUz:

Başımızdın sāye-i luṭf u keremni ḳılma kem (4/5) baş+ımız+dın

Ḳay sarı ġamze oḳın atsa batar **cānımıza** (13/6) cān+ımız+a

Bezmimiz içre bu kün ol sözi şekker mü éken (20/1) bezm+imiz

II. Çokluk Kişi:

Ek, Çağatay Türkçesinde +(I/U)n̂gIz biçiminde düz ünlülü olduğu için yuvarlak ünlü olan kelime tabanlarında düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulmaktadır. N.D.G.'de sadece bir örneği mevcuttur.

+(I/U)n̂gIz:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

III. Çokluk Kişi

Türkçenin bütün dönemlerinde güçlü bir şekilde kendisini gösteren bu ek, Çağatay Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki şekliyle aynı biçimde +lArI biçiminde düz ünlülü olarak kullanılmaktadır. Bu ekteki son ünlü, daima düzdür.

+lArI:

Yā ḳızıl **gül-rekleri** yā şāḫ-ı mercān mu éken (21/5) gül-rek+leri

Ol belā-engīz kāfir **közleri** yaġmasıdın (22/5) köz+leri

2.3.4.3.1. İyelik Ekinin İşlevleri

2.3.4.3.1.1. İsim Tamlaması Yapma

Şūr-i deryā kim akar şīrīn **zülāliṅ̂g ṣadḳası** (3/4) zülāl+iṅ̂g ṣadḳası

2.2.4.3.1.2. Tamlayanı Zamir Olan İsim Tamlaması Yapma

Cāṅġā **anıṅ̂g reşki** birle raḫneler çün sīn érür (34/1) a+nıṅ̂g reşk+i

2.3.4.4. Soru Eki

Türkçede adlara ve fiillere soru anlamı yüklemek amacıyla getirilen ektir. Türkiye Türkçesinde eklenecek olduğu kelimenin ünlüsüne göre +mI, +mU olarak eklenen soru eki, Çağatay Türkçesinde eklendiği kelimenin ünlüsüne bakılmaksızın daimî olarak yuvarlak biçimde kullanılmaktadır.

+mU:

Dése**n̂**g ki saçım **yaḫşı mu** yār rişte-i cānı**n̂**g (6/5)

Közlerim merdümi yā **ḫāl-i mu** ʿanber mü éken (20/4)

Baḥr-i eşkim mevcidür yā seyl-i **tūfān mu** éken (21/7)

Pençe-i **Ḫūrşīd mu** yāḫūd Yed-i Beyżā mıdur (24/2)

Ḥüsn dīvānıġa **ṭuġrā mu** ḳaşın**n̂**g dédim dedi (34/7)

2.3.4.5. İsimlerde Bildirme Eki

İsim cümlelerinde özne ile yüklem arasında yargı anlamı kuran eklerdir. (Korkmaz, 2019: 92). Çağatay Türkçesinde bildirme durumunu, +dur, +tur ekleri karşılamaktadır.

+Dur:

Olar kön̂gülni éldin **bardur** nédin ki ṣayyād (1/4)

Yā Rab niçük **belādur** başımġa şām-ı hicrān (9/1)

Né menzil ü né mé'vā yoḳtur mekānım imkān (9/3)

Ḥüsnin̂g **efzūndur** dem-ā-dem ol bolup kem dem-be-dem (15/1)

Mén yanıp hecr otıġa ol gülge **gül-gündur** niḥāl (17/11)

2.3.4.6. İsimlerde Olumsuzluk Eki

İsimlerde olumsuzluk, Çağatay Türkçesinde iki şeklide tezahür etmektedir. Birincisi +sIz, +sUz ekleriyle; ikincisi ise Türkiye Türkçesindeki "değil" anlamına gelen "émes" kelimesi ile karşımıza çıkmaktadır.

+sIz:

Sénsiz közümge éy gül müjgānı nīş ü peykān (9/9) sén+siz

Atar da nāz oḳın her yan **ḫatāsız** oḳ man̂ga yétkey (23/6) ḫatā+sız

Çāresiz derdin̂g devāsıdur ölüm yürüv bigim (36/4) Çāre+siz

"émes" kelimesi ile ilgili olan olumsuzluk örnekleri aşağıdaki gibidir:

Sūd **émes** bir ay başıda körsetür ékki hilāl (17/2)

Kişver-i İslām-ı dīnim asramaḳ mümkin **émes** (22/5)

İsteben tapmaḳlıḳı mümkin **émes** imkān meni (36/2)

2.3.4.7. Haber Kipleri (Bildirme Kipleri)

Ergin, haber kipleri için; olumlu ya da olumsuz olarak yapılmakta olan veya yapılacak olan eylemleri bildirmesinden dolayı bu kiplerin zamanı da gösterdiğini ifade ederek bu yüzden fiillerin zaman bildiren tüm çekimlerinin biçimsel olarak bildirme kipleri içerisinde yer aldığını söyler (Ergin, 2021: 289).

"Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki yapılışını; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman da olmak üzere belli bir zaman kavramı içinde veren kipler" (Korkmaz, 2019: 92).

Türkçede eylemin; geçmişte, gelecekte, sürekli olarak ya da şimdiki zamanda yapıldığını ifade eden bu kipler, Türkçenin ilk zamanından günümüze gelene kadarki sürecinde bazı ses bilimsel değişikliklere uğramış olsalar da genel itibariyle dönemler arasındaki kullanımları, birbirleriyle aynı ya da bazı küçük farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Bazı dönemlerde ise tamamen farklı biçimlerde tezahür edebilmektedirler.

2.3.4.7.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi:

Eski Türkçede -tI, -dI olarak kullanılan görülen geçmiş zaman kipi Türkiye Türkçesinde -DI, -DU şeklinde, Çağatay Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde kullanıldığı biçimde (-DI, -DU) karşımıza çıkmaktadır.

-DI, DU:

Şimşād **taptı** şem né ol zülf-i ʾanberīndin (1/6) tap-tı

Dédi ki közinĝ aydın **taptınĝ** bütün viṣālim (9/4) tap-tı-nĝ

Körsetti yüz nezāket ol bil ile aġızdın (9/5) kör-se-t-ti

Zāl-ı felek ki érdi meşşāṭā **dedi** körgeç (10/11) de-di

Cezm **bildürdi** manĝa cāzim érür niçük ki lem (15/5) bil-dür-di

Gāh **köydüm** nāzıdın geh **öldüm** istiġnāsıdın (22/1) köy-dü-m / öl-dü-m

Bi-ḥamdi'l-lāh **yoluḳtum** gül-cebīnlıġ mihribānımġa (23/1) yol+uḳ-tu-m

Seyl-i sirişkim **oldu** eflāk üyin yaḳar-dék (10/2) ol-du

Olumsuz Şekli: Fiil-mA-iyelik eki

Laʿlidin istedim cān red **ḳılmadı** sevālim (12/4) ḳıl-ma-dı

Birin **oḫşatmadı** ḥüsn içre hergiz dil-sitānımġa (23/4) oḫşa-t-ma-dı

2.3.4.7.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Eski Türkçede -mIş biçiminde kullanılan bu kip, Türkiye Türkçesinde -mIş ve -mUş olarak kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesinde ise bu kipin iki biçimi mevcuttur. Bu biçimler N.D.G.'de aşağıdaki şekilde tezahür eder.

mIş:

Otluġ āhım kim felek saḳfıġa **bolmışdur** sütūn (3/5) bol-mış-tur

Yazmış iki ḳaşıdın kilk-i Ḳażā fihrist étip (8/7) yaz-mış

Tā ki **körmiş** Ṭūbā vü Firdevs-i Rıżvān ḳāmetiné (25/4) kör-miş

Bolmışam éy gül esīr-i çeşm-i fettānıng séning (26/1) bol-mış-(a)m

Olumsuz Şekli: Fiil-mA-mIş-iyelik eki

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.7.3. Geniş Zaman Kipi

Geniş zaman kipi, fiilin genellikle gerçekleşen bir eylem olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki şekli olan –(A/U)r biçiminde karşımıza çıkar.

-(A/U)r:

Gehī nāzik ḳulın éyler hınāyı relkidin **dér mén** (23/9) dé-r mén

Olumsuz Şekli: Fiil-mAs-şahıs eki

Körgen **érmes mén** kibi tā boldı ehl-i baḥr u ber (8/4) ér-mes mén

Nāz u istiġnā çekerge mén kibi **tapmas kişi** (8/9) tap-mas kişi

Dūzaḫ otı-dék yaḳar **yaḳmas Nişāṭī** cānıġā (17/14) yaḳ-mas Nişâtî

2.3.4.7.4. Şimdiki Zaman Kipi

Türkçede fiilin gerçekleştiği zamanın şimdi/şu anda olduğunu ifade etmek için kullanılan bu kip, Eski Türkçede -Ar, -r, Ur ekleriyle yapılırken Türkiye Türkçesinde -yor ekiyle yapılmaktadır. Şimdiki zaman kipi Çağatay Türkçesinde zarf-fiil eki olan tur- ve -yoru yardımcı eylemleriyle oluşturulmaktadır. Fakat N.D.G'de şimdiki zaman kipinin örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.7.5. Gelecek zaman Kipi

-GU, -KU + iyelik eki:

Eski Türkçede -tAçI, -sIk, -gAy biçimlerinde kullanılan gelecek zaman kipi, Türkiye Türkçesinde -AcAk şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kipin Çağatay Türkçesindeki karşılığı ise -GAy, KAy, -GA eklerinin üzerine şahıs zamirlerinin eklenmiş olan biçimidir.

Gelecek zaman kipi Türkçede fiilin gelecekte yapıldığını ifade etmek için kullanılır.

Argunşah, bu kipin Çağatay Türkçesinde iki şeklinin olduğunu ifade etmiş ve bunların birincisinin yukarıdaki biçimlerde ikincisinin ise sıfat-fiil kökenli olan -GU, -KU eklerinin üzerine iyelik eklerinin eklenmesiyle oluşan biçimi olduğunu söylemiştir (Argunşah, 2021: 196).

İncelenen gazellerde birinci tipinin örneğine rastlanmamıştır. -GU ve -KU sıfat-fiil eklerinin üzerine iyelik eklerinin eklenmesiyle oluşan gelecek zaman kipi varyantının örneği aşağıdaki gibidir:

Furḳat-ara né **ḳalġum** dédim dedi gülümsep (1/7) ḳal-ġu+m

ʿİşve vü nāz u kirişme birle çıḳsaŋ̂ **bolġusı** (26/2) bol-ġu-sı

Olumsuz Şekli: fiil-mA-GU/-KU+iyelik eki

Tapmaġuŋ̂ maṭlūb köz ü zülf ü aġızıdın nişān (15/8) Tap-ma-ġu+ŋ̂

2.3.4.8. Tasarlama (Dilek) Kipleri

Herhangi bir zaman yargısı bildirmeyen kiplerdir. Türkçede; emir kipi, şart kipi, istek kipi ve gereklilik kipi olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

2.3.4.8.1. Emir Kipi

Sadece şekil bildiren bu yapı, fiildeki hareketin emir biçiminde olduğunu ifade etmektedir. İncelemiş olduğumuz N.D.G.'de şahıslara göre çekimi aşağıdaki gibidir:

I. Teklik Şahıs: -y, -Ay-mén, -yIn, -AyIn, -Ayım, -Ayıŋ̂, -GAyIn: (Gönüllülük)

Pür sāʾat **olay** başıŋ̂ġa ḳurbān (5/3) ol-ay

Ṣadḳa-i luṭfıŋ̂ **bolay** yā yite āzār évrüley (7/2) bol-ay

Éy perī ġamze-i ġammāzıñga ḳurbān **olayın** (13/1) ol-ayın

Ḳara basḳan köz (ü) köñglümni taṣadduḳ **ḳılayın** (19/4) ḳıl-ayın

Cān niçük **ḳutḳarayın** veh ki ecel boldı şehīd (19/7) ḳutḳar-ayın

Ol yüzi gül sünbül (ü) reyḥān kérek veh **néyleyin** (28/4) néyle-yin

II. Teklik Şahıs: -GIl, -KIl, -GIn:

Kaş u ḳadimni dağı zülfimni **éylegil** yād (1/7) éyle-gil

Raḥm étüp sudrap alıp **barġıl** dağı étkil refīḳ (2/7) bar-ġıl

Ḳoyġıl éy bī-raḥm kāfir kīş-i ḫūn-ḫˇār évrüley (7/8) Ḳoy-ġ

Sözlegil nāz ile güftārıñga ḳurbān olayın (14/1) söz+le-gil

Bér añga cān müjdesi ya **bérgil** īmān müjdesi (28/9) bér-gil

III. Teklik Şahıs: -sUn, -sU:

Bolsun éy gül ḥüsn éli bu mekr u ālıñg ṣadḳası (3/6) Bol-sun

Cān selāmet kim **ḳotarsun** ger budur esbāb-ı nāz (8/1) ḳotar-sun

Cān ḳuşı ḳayda **ḳutulsun** éki şeh-bāzıñgdın (19/5) ḳutul-sun

Dād olsa ol üçevlen kim **désün** anı bīdād (1/3) dé-sün

I. Çokluk Şahıs: -AlIm, -AlI, -AlUK, -AlIñg, -AlUñg (Gönüllülük)

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

II. Çokluk Şahıs: -(I/U)ñg, -(I/U)ñgız, -(I/U)ñglAr, -(I/U)ñgIzlAr:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

III. Çokluk Şahıs: -sUnlAr:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Emir Kipinin Olumsuzu: fiil-mA-emir kipi

Ḳoymaġıl yā Rab Nişāṭī-dék meni uyḳu bile (33/9) Ḳoy-ma-ġıl

Bolmasun efġan u āhıñgdın müşevveş ḫāṭırı (15/11) Bol-ma-sun

Munça köp faḫr **étmesün** Mūsā yed-i beyżāsıdın (22/3) ét-me-sün

Ḳılmasun nāziş felek mihr-i cihān-ārāsıdın (22/6) Ḳıl-ma-sun

2.3.4.8.2. Şart Kipi

Şart kipi, Çağatay Türkçesinde oldukça sık kullanılan bir yapıdır. Şart kipi çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Karaağaç, şart kipinde bir olayın gerçekleşmediğini sadece bir olayın gerçekleşmesinin şart koşulduğunu, şart kipi çekiminin diğer çekimlerden bu yüzden farklı olduğunu ifade edip diğer çekimlerin bir yargı ifade ettiğini fakat şart kipinin yardımcı bir yargı oluşturduğunu söyler (Karaağaç, 2021: 127).

I. Teklik Şahıs: -sAm:

Ölmegen **bolsam** nédin āşüfte vü ġam-gīn érür (34/6) bol-sa-m

II. Teklik Şahıs: -sAnĝ, -sAnĝAn:

Tapsanĝ ol zülf ü ağızını éy Nişāṭī asra dem (15/11) Tap-sa-nĝ

ʿİşve vü nāz u kirişme birle **çıḳsanĝ** bolġusı (26/2) çık-sa-nĝ

Her ṭaraf **ḳılsanĝ** ḫarām él cānı pāmālinĝ bolur (29/5) kıl-sa-nĝ

III. Teklik Şahıs: -sA:

Dād **olsa** ol üçevlen kim désün anı bīdād (1/3) ol-sa

Laʿling şehīdi ḳanı yer kökni **yaḳsa** né ʿayb (10/8) yaḳ-sa

Cilvesin bāġ içre ger **ḳılsa** nümāyān ḳāmetinĝ (25/6) ḳıl-sa

Tofraġım ger tūtiyā **bolsa** közinĝ salmas naẕar (34/8) bol-sa

I. Çokluk Şahıs: -sAK:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

II. Çokluk Şahıs: -sAnĝIzlAr:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

III. Çokluk Şahıs: -sAlAr:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Şart Kipinin Olumsuzu: fiil-mA-şart kipi-iyelik eki

Özliginĝ tā **ḳılmasanĝ** deşt-i fenā içre ʿadem (15/8) ḳıl-ma-sa-nĝ

Naẕarım servini ger **tutmasa** érmestür ʿaceb (19/2) tut-ma-sa

Aḳ u ḳaranı **bilmesem** éy şeyḫ bes nédin (37/25) bil-me-se-m

Andın durur namāz séniṉg birle **ḳılmasam** (37/26) ḳıl-ma-sa-m

2.3.4.8.3. Gereklilik Kipi

Bu kip, Çağatay Türkçesinde "kérek" kelimesi ile yapılmaktadır. Bu dönem de nadir de olsa gereklilik kipinin Türkiye Türkçesindeki hâli olan -mAlI biçimi de vardır. İncelemiş olduğumuz N.D.G.'de yalnızca tek bir örneği mevcuttur:

Ol yüzi gül sünbül (ü) reyḥān **kérek** veh néyleyin (28/4)

Olumsuz biçimine rastlanmamıştır.

2.3.4.8.4. İstek Kipi

Çağatay Türkçesinde istek kipinin çekiminde gelecek zamanı ifade eden -GA, -KA, -GAy, -KAy eklerinden faydalanılmaktadır. Türkçede emir kipleri yalnızca emir değil istek de ifade etmektedirler (Bkz. Emir Kipi).

-GA, -KA, -GAy, -KAy:

Tā ki **bolġaylar** séniṉg vahş̄ ġazālıṉg ṣadḳası (3/7) bol-ġay-lar

Olumsuz örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.9. Ek-Fiil

Korkmaz ek-fiili, eski Türkçede er- yardımcı fiilinin er- > ir- > i- şeklinde ekleşmesinden meydana gelen, isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan, aynı zamanda birleşik fiillerin çekiminde kullanılan fiil olarak tanımlamaktadır (Korkmaz, 2019: 124).

Türkçe ile ilgili dil çalışmalarında ek-fiil için çok fazla farklı terim kullanılmaktadır. Bu terimler; cevher fiil, ana yardımcı fiil, ekeylem, bildirme eki vb. dir.

Çağatay Türkçesinde ek fiilin karşılığı; ér- ~ é- ve -DUr, durur ~ turur'dur. Bu ek fiillerin ikisi de genel Türkçede en çok kullanılan ek fiillerdir.

2.3.4.9.1. Ek-Fiilin Kipleri

2.3.4.9.1.1. é- ér Ek-fiili

2.2.4.9.1.1.1. é- ~ ér- + Zarf-fiil Ekleri

é-ken ~ ér-ken:

Déme ʿışkımda Nişāṭī **tirik érken** mü ölük (19/9) tirik er-ken

Yalġan éken bu sözge anı mehliḳā dédim (37/12) Yalġan é-ken

2.3.4.9.1.1.2. é- ~ ér- + Sıfat-fiil Ekleri

é-ken ~ ér-ken:

İncelen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

ér-dük:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ek-fiil + görülen geçmiş zaman:

Ol éki zülf ü ḳāmet **dād érdi** vü né ḳıldı (1/3) dād ér-di

Yā Rab né ḫoş **kün érdi** sormaḳġa ʿarż-ı ḥālim (9/1) kün er-di

Uşbu yüzdin geh **Sikender érdim** ü geh **Cem édim** (16/5) Sikender ér-dim / Cem é-dim

Zīnet-efzā **éyler érdim** laʿlin ol īncū bile (33/4) éyle-r ér-dim

Ek-fiil + geniş zaman:

Ḳāmet ü ḳaşı elif **nūnı érür** cāndın ziyād (2/6) nūnı ér-ür

Ḳadd u reftārıñg körüp **Ṭūbā érür** közdin nihān (7/9) Ṭūbā ér-ür

Āteşīn **āhım érür** ġam şāhıġā zerrīn ʿalem (15/6) āhım ér-ür

Éki **bismi'l-lāh érür** kilk-i ḳażādın éki ḳaş (22/2) bismi'l-lāh ér-ür

Çīn émes bu hem desem ol köz gazāl-ı **Çīn érür** (31/3) Çīn ér-ür

Ġamze vü ḫūn-rīz şimşīriġa yaşıl **ḳīn érür** (34/4) ḳīn ér-ür

Geniş zamanın olumsuzu

é-mes ~ ér-mes:

Sūd émes bir ay başıda körsetür ékki hilāl (17/2) Sūd é-mes

Kişver-i İslām-ı dīnim asramaḳ **mümkin émes** (22/5) mümkin é-mes

Çīn émes bu hem desem ol köz gazāl-ı Çīn érür (31/2) Çīn é-mes

Körgen érmes mén kibi tā boldı ehl-i baḥr u ber (8/4) Körgen ér-mes

Bolġan érmes şāhid-i evhāmdın hem behre-ver (31/6) Bolġan ér-mes

2.3.4.9.1.1.3. Ek-Fiil + Şart Kipi

ér-se:

Uyġanursén ölüben ġaflet eger **bū érse** (27/8) bū ér-se

Yétmes érse müjde-i vaṣl-ı bahār-ı ḥüsnining (28/6) Yét-mes ér-se

Yoḳ érse laʿl üze yoḳ noḳṭa éylemek ḳānūn (30/3) Yoḳ ér-se

Ḳaşıng ḫayāli başıda ger **olmas érse** müdām (30/7) ol-mas ér-se

2.3.4.9.1.2. Durur ~ Turur, -DUr Ek-Fiili

Türkçede geniş zaman ve şimdiki zaman çekimlerinde ek-fiil; durur ~ turur şekillerinde kullanılmaktadır. Bu yapının Türkçedeki isimlere "-dir" anlamı yükleyerek bildirme işlevini de yerine getirdiği görülür (Argunşah, 2021: 209).

Hem tiling **şekker durur** hem leblering şīrīn érür (31/5) şekker durur

Andın durur namāz séning birle ḳılmasam (37/26) ondan (o yüzden) durur

2.3.4.10. Fiillerde Birleşik Çekim

Hikâye, rivayet ve şart kiplerini kullanarak; geçmiş, gelecek, geniş ve şimdiki zamanın çekimlenmesi, fiillerde birleşik çekim adı altında değerlendirilmektedir.

2.3.4.10.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Çağatay Türkçesinde; görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zamanın hikâye birleşik çekimleri; é-, ér- ek-fiilinin görülen geçmiş zaman eki ile birleşmesiyle yapılmaktadır.

2.3.4.10.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

-di görülen geçmiş zaman ekinin üzerine é- ~ ér- ek-fiilinin eklenmesiyle yapılmaktadır.

dI + é- ~ ér-di:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.1.2. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Çağatay Türkçesinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi, iki şekilde karşımıza çıkar:

-mIş + érdi:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

-p + érdi:

Muʿciz niḳābı gül yüzi üzre **tüşüp édi** (37/10) tüş-(ü)p é-di

2.3.4.10.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Gelecek zaman eki olan -GAy, -KAy eklerinin üzerine "é- ~ er-di" yapısının eklenmesiyle yapılmaktadır.

-GAy, -KAy, + ér-di:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.1.4. Geniş Zamanın Hikâyesi

Çağatay Türkçesinde –(A/U)r geniş zaman ekinin üzerine "é- ~ ér-di" yapısının eklenmesiyle yapılmaktadır.

-(A/U)r + é- ~ ér-di:

Zīnet-efzā **éyler érdim** laʿlin ol īncū bile (33/4) éyle-r ér-di-m

2.3.4.10.1.5. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Çağatay Türkçesinde bu yapı, zarf-fiil eki alan fiillerin üzerine yorı- ve tur- süreklilik fiillerinin geniş zaman çekimlerinin ve ér- ek-fiilinin görülen geçmiş zaman çekimine girmiş biçiminin eklenmesiyle oluşmaktadır.

-(A/U) + yorı- ~ tur- -(U)r + ér-di:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.1.6. Şart Kipinin Hikâyesi

Çağatay Türkçesinde -sA şart ekinin üzerine yardımcı fiil olan ér- fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminin gelmesiyle yapılmaktadır. Bu yapıda bazen ek-fiilin ekleştiği görülür. (Argunşah, 2021: 206).

-sA + ér-di:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.2. Rivayet Birleşik Çekimi

Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman şeklinin, bildirme ve tasarlama kiplerine eklenmesiyle meydana gelen birleşik kiptir (Korkmaz, 2019: 203).

Çağatay Türkçesinde sadece duyulan geçmiş zaman ile geniş zamanın rivayeti vardır.

2.3.4.10.2.1. Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayeti

Bu yapı, Çağatay Türkçesindeki duyulan geçmiş zaman eki olan -p ekinin üzerine yardımcı fiil olan ér- fiilinin duyulan geçmiş zaman çekiminin eklenmesiyle oluşmaktadır.

-p + ér-miş:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.2.2. Geniş Zamanın Rivayeti

Çağatay Türkçesindeki geniş zaman ekinin üzerine ér- yardımcı fiilinin duyulan geçmiş zaman çekiminin eklenmesiyle oluşur.

-(A/U)r, -mAs + ér-miş:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.3. Şart Kipinin Birleşik Çekimi

Çağatay Türkçesinde sadece görülen geçmiş zaman ile geniş zamanın şartlı birleşik çekimi vardır.

2.3.4.10.3.1. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Çağatay Türkçesindeki görülen geçmiş zaman eki ve ér- yardımcı fiilinin üzerine şart ekinin getirilmesiyle oluşur.

Dı- + ér-se:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.4.10.3.2. Geniş Zamanın Şartı

Çağatay Türkçesindeki geniş zaman eki ve ér- yardımcı fiilinin şartlı çekimi ile yapılmaktadır.

İncelenen gazellerde geniş zamanın olumsuz hâli olan -mAs eki ile oluşan örnekler vardır.

-(A/U)r, -mAs + érse:

Yétmes érse müjde-i vaṣl-ı bahār-ı ḥüsnining (28/6) yét-mes ér-se

Ḳaşıng ḫayāli başıda ger **olmas érse** müdām (30/7) ol-mas ér-se

2.3.4.10.4. Birleşik Fiiller

Korkmaz birleşik fiilleri, ad soylu bir sözcük ile; etmek, eylemek ve olmak yardımcı fiillerinin bir araya gelmesiyle ya da birer tane zarf-fiil veya sıfat-fiil ile birbirine bağlanarak oluşan iki farklı fiil şeklinin anlam bakımından kaynaşarak yeni bir anlam meydana getiren fiil türü olarak açıklar (Korkmaz, 2019: 94).

Korkmaz'ın Türkiye Türkçesindeki hâlini yukarıdaki şekilde açıkladığı birleşik fiiller, Çağatay Türkçesinde; ét-, éyle-, bol- ~ ol- yardımcı fiillerinin yanı sıra; bér-, ḳıl-, yé- yardımcı fiilleriyle de oluşmaktadır.

2.3.4.10.4.1. İsim + Yardımcı Fiillerden Oluşan Birleşik Fiiller

İsim + bér-:

Ḫˇāh-ı cān bérgil ü ḫ̄āh al ki Nişāṭ̄ yanglıġ (13/9) Ḫˇāh-ı cān bér-gil

Pāk mey içmekke ḥükm éylep dağı **fetvā bérip** (16/12) fetvā ber-ip

Rūḥ-perver söz ü **cān bérgüçi** āvāzıngdın (19/8) cān ber-güçi

İsim + ol- ~ bol-:

Yüzdin al burḳaʾnı bie dem maḥv u **hayrānınṉg bolay** (4/1) hayrān+ınṉg bol-a-y

Aylanıp gāhī taṣsadduḳ gāh **ḳurbānınṉg bolay** (4/7) ḳurbānınṉg bol-a-y

Lütfiṉge ṣadḳa bolup nāzınṉga **ḳurbān olayın** (13/9) ḳurbān ol-a-yın

Boldı cān rūḥ-ı **revān bolmaḳġa** bürhān ḳāmetiṉg (25/1) revān bol-maḳ+ġa

Oḳıġa **ḥāṣıl boluban** dest-būs (35/3) ḥāsıl bol-uban

İsim + ét-:

Raḥm étüp sudrap alıp barġıl dağı étkil refīḳ (2/7) Raḥm ét-üp

Laʾl-i mey-günıṉg mesidin bir demi **mest ét** meni (4/6) mest ét-

Ẓulm étti çoḫ ẓālim ḳıldı füzūn-i melālim (9/12) Ẓulm ét-ti

Né sāᶜat érdi bu kim **defᶜ étkeli** melālim (12/1) defᶜ ét-keli

Ṣabr ét éy dil şāyed olġay dağı nevrūz-i viṣāl (17/12) Ṣabr ét-

ᶜIşḳ-arā ḳanım **ḥelāl étmiş** velī uyḳum ḥarām (31/4) ḥelāl ét-miş

Ḳahr étip ᶜuşşāḳıġa çīndür ḳapağı üstide (34/2) Ḳahr ét-ip

İsim + éyle-:

Közlerimdin turmayın **yād éyleben** şehlā lebiṉg (3/4) yād éyle-ben

Anı **ḫatm éylebdürür** ḥālā oḳur ādāb-ı nāz (8/8) ḫatm éyle-b-dür-ür

Körgüzdi çehre-i al **defᶜ éyledi** melālim (11/2) defᶜ éyle-ben

Pāk mey içmekke **ḥükm éylep** dağı fetvā bérip (16/12) ḥükm éyle-p

Ḥāliṉge **raḥm éylemes** boldı filān cānıṉg séniṉg (26/9) raḥm éyle-mes

Térk éyledim adı né ḳılmay abā dédim (37/17) Térk éyle-di-m

İsim + ḳıl-:

Luṭf ḳıl bir oḳ yaşıl tuzlıġ kemānıṉg ṣadḳası (2/2) Lutf ḳıl-

İnsāf ḳıl Nişātī ol mihr-i rū-cemālim (11/7) İnsāf ḳıl-

Secde ḳılġay Ṭūbā vü sūsen yér öpkey serv hem (25/6) secde ḳıl-ġay

Kirpikiṉg oḳlarıdın **raḥm ḳıl** éy ḳaşı kemān (27/2) raḥm ḳıl-

ᶜAḳl étti ḫūş ketti **terk ḳıldı** cān meni (36/1) terk ḳıl-dı

İsim + yé-:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.5. Kelime Türleri

Hengirmen, Türkçedeki kelime türlerinin kendi aralarında kesin çizgilerle ayrılmadığını söyleyerek, aynı kelimenin; ad, zarf, sıfat ve ünlem gibi görevlerde kullanılabildiğini dolayısıyla kelime türlerini sınıflandırmanın bir hayli zor olduğunu bildirmektedir (Hengirmen, 1998: 15).

2.3.5.1. Adlar (İsimler)

Dünya üzerindeki canlı ya da cansız tüm varlıklar ve eylemlerin, dil içinde kendilerine yer edinmesini sağlayan kelime türüdür. Dil içindeki işleyişlerine göre; özel ad, cins ad, somut ad ve soyut ad olmak üzere dört kategoriye ayrılır.

2.3.5.1.1. Özel Adlar

N.D.G.'de karşımıza çıkan özel adlar aşağıdaki gibidir:

Köŋlümni ḳıldı gülşen yā **Kaʿbe** ḳıldı bünyād (1/1)

Furkat tüni tārıda **Nişātī** kibi çekken (6/11)

Zülf-i zencīri bile geh tolġanıp ḫam **Cem** édim (16/7)

Serv sünbül ġonçe bütken meskenim Firdevs édi (16/9)

Cām-ı **Cemşīd** mü mirāt-i **Sikender** mü éken (20/2)

Közümiŋ ḫalḳası yā çeşme-i **Kevşer** mü éken (20/5)

Ay mudur yā **Zühre** yāḫūd **Müşterī** yā **Āfitāb** (21/3)

Yā perīzād-ı **İrem** yā ḥūr-i **Rıżvān** mu éken (21/3)

Munça köp faḫr étmesün **Mūsā** yed-i beyżāsıdın (22/3)

Kişver-i **İslām-ı** dīnim asramaḳ mümkin émes (22/5)

Ḫırām-ı ḳāmetidin **Ṭūbā** vü serv oldılar berbād (23/5)

Leylī vü **Şīrīn** bolur elbette ḳurbānıŋ séniŋ (26/3)

Beytü'l-aḥzānımġa yétkey māh-ı **Kenʿān** müjdesi (28/3)

Zülf-i pür-çīnin desem müşkīn ser-ā-serdür **Ḫıṭā** (31/2)

Çīn émes bu hem desem ol köz gazāl-ı **Çīn** érür (31/2)

Tanḡ émes **Pervīz** ile **Ferhād** dék bolsa ġamım (31/5)

Né ᶜaceb **Ḥassān** kibi bolsa **Nişāṭī** ser-firāz (31/7)

Allāh Allāh bu éki meydinġa munça kīn érür (34/8)

Oḳı anınḡ şeh-per-i **Cibrīl** érür (35/6)

Burc-i **Eseddin** çıḳıp ol āfitāb (35/9)

2.3.5.1.2. Cins Adlar

İncelediğimiz gazellerde bulunan cins adları; günlük hayatta kullanılan bazı eşyalar ve bitkiler oluşturmaktadır.

Reyḥān ḫaṭṭ-ı ġubārı ḳayġūdın étti āzād (1/2)

Sīm-i eşkim akızıp mānend-i **pergār** évrüley (7/7)

Közgü érür münāsib ol yüzge māh-ı tābān (10/11)

Ḥüsn gülzārıda kim **güller** açıp sén yüzdin (14/7)

Ol perī atı vücūdımġa bérip zīb-**nigīn** (16/6)

Serv sünbül ġonçe bütken meskenim Firdevs édi (16/9)

Çerh-i **ᶜaḳreb**-nīşidin oydı közüm ol ḳaşı yā (17/2)

Cān ḳuşı ḳayda ḳutulsun éki **şeh-bāzınḡdın** (19/5)

Dürr-feşān laᶜl-i lebinḡ şavḳı bile ḳaṭre-feşān (20/5)

Yā Rab ol yüzüdür mü yāḫūd **lāle**-i ḥamrā mıdur (24/1)

Secde ḳılġay Ṭūbā vü **sūsen** yér öpkey serv hem (25/6)

Kirpikinḡ oḳlarıdın raḥm ḳıl éy ḳaşı **kemān** (27/2)

Naḫl-ı ḳaddinḡ üzre éy serv-i ḫırāmān kākülinḡ (29/4)

Zülf-i pīç ü tābıġa kim **şānedin** tezyīn érür (34/1)

Ġamze vü ḫūn-rīz **şimşīriġa** yaşıl ḳīn érür (34/4)

Kātib-i taḳdīridin bu maṭlaᶜ-ı rengīn érür (34/7)

Destārınḡ aḳ u éki yüzinḡ ḳapḳara dédim (37/25)

2.3.5.1.3. Somut Adlar

Somut adların karşılığı, insanın beş duyu organıyla algılayabildiği ve tabiatta madde olarak karşılığı olan araç-gereç, eşya vb. her türlü nesnelerdir.

Reyḥān ḫaṭṭ-ı **ġubārı** ḳayġūdın étti āzād (1/2)

Sīm-i eşkim akızıp mānend-i pergār évrüley (7/7)

Başımġa gerd-i külfet andaḳ yaġār ki **bārān** (9/5)

Pāk **mey** içmekke ḥükm éylep dağı fetvā bérip (16/12)

Ḳarartıp **rüzgārım** ḥāl-i zārımnı tebāh étti (18/4)

Atar da nāz **oḳın** her yan ḫatāsız **oḳ** manĝa yétkey (23/6)

2.3.5.1.4. Soyut Adlar

Somut adların karşıtı olan soyut adlar; duyu organlarımızla algılayamadığımız, sadece duygu ve düşüncelerimizle hissedebildiğimiz ad türlerine karşılık gelmektedir.

Reyḥān ḫaṭṭ-ı ġubārı **ḳayġūdın** étti āzād (1/2)

ʿÖmrlerdür kim érür cānımġā laʿlinĝdin **ümīd** (7/11)

Közimde eşk-i **ḥasret** könĝlümde ḫār-ı ġurbet (9/5)

Yoḳ **ḫayāl** anda tapılġan özgece ʿālem édim (16/2)

Cennet-āyīn bāġ-ı ʿıyş içre körüp ḫandān u **şād** (16/4)

Derd otı dūdın dimāġımdın çıḳarġan her nefes (24/3)

Cānım éter köksüm-ara **ıżṭırāb** (35/7)

2.3.5.2. Zamirler

Zamirler, gerçekte ad olmadıkları halde, adların yerine kullanılan sözcüklerdir. Cümle içerisinde; kişi, işaret, soru, özlük ve belirsizlik anlamlarında kullanılmaktadırlar (Hengirmen, 1998: 47).

2.3.5.2.1. Kişi (Şahıs) Zamirleri

Kişi (şahıs) zamirleri, cümle içerisinde bir şahsa işaret ederek eylemin kimle ve ne ile alaka kurduğunu bildirir.

Genel Türkçede teklik ve belirsiz çokluk ölçeğine dayanan kişi (şahıs) zamirlerinin (Karaağaç, 2021: 50), Çağatay Türkçesinde yazılmış olan eserin hangi bölgede yazıldığına ve yazıma bağlı olarak birden çok şeklinin olduğu görülür (Argunşah, 2021: 61).

Çağatay Türkçesindeki kişi (şahıs) zamirleri; mén~bén, sén, ol~ul, biz, bizler, siz, sizler, olar~alar~anlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

N.D.G.'de şahıs (kişi) zamirlerinin hâl (durum) ekleri ile çekimlenmiş hallerinin örnekleri aşağıdaki gibidir:

Birinci Teklik Şahıs Zamiri: mén~bén:

Yalın Durum: mén~bén

Nāz u istiġnā çekerge **mén** kibi tapmas kişi (8/4)

İlgi Durumu: ménin̂g

Ḳanım **ménin̂g** ol ġamze-i ḫūn-ḫ̌āra taṣadduḳ (6/6) mén+in̂g

Belirtme Durumu: méni

İsteben tapmaḳlıḳı mümkin émes imkān **méni** (36/2) mén+i

Yönelme Durumu: man̂ga

Né yār u né diyārım né cān **man̂ga** né cānān (9/2)

Bulunma Durumu: ménde

Ger bolsa **ménde** yüz cān bolsun fidāsı anın̂g (10/6) mén+de

Ayrılma Durumu: méndin

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Eşitlik Durumu: ménçe~ménin̂gçe

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Vasıta Durumu:

Çağatay Türkçesinde teklik birinci şahıs zamirinin vasıta durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Olumsuzu: ménsiz

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

İkinci Teklik Şahıs Zamiri: sén:

Yalın Durum: sén

Tīre **sén** ḫuffāş yaṅglıġ **sén** kim ü mihr-i viṣāl (17/3)

İlgi Durumu: séniṅg

Bolmışam éy gül esīr-i çeşm-i fettānıṅg **séniṅg** (26/1) sén+iṅg

Belirtme Durumu: séni

Ḥüsn mülki taḫtıda dikey **séni** elbette Cem (15/2) sén+i

Yönelme Durumu: saṅga~séṅġa

Her né ki mende bar ése muḫteşş **saṅga** dédim (37/21)

Bulunma Durumu: sénde

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ayrılma Durumu: séndin

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Eşitlik Durumu: sénçe

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Vasıta Durumu: sénin

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Olumsuzu: sensiz

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Üçüncü Teklik Şahıs Zamiri: ol

Yalın Durum: ol

Ḥüsniṅg efzūndur dem-ā-dem **ol** bolup kem dem-be-dem (15/1)

İlgi Durumu: anıṅg~anuṅg

Cāṅġā **anıṅg** reşki birle raḫneler çün sīn érür (34/1)

Belirtme Durumu: anı

Anı ḫatm éylebdürür ḥālā oḳur ādāb-ı nāz (8/8)

Yönelme Durumu: ana~anġa

Bolsun **aṅga** revān taṣadduḳ (5/7)

Bulunma Durumu: anda

Veh né tün kim **anda** pinhān érdi yüz ḳadar berāt (33/2)

Ayrılma Durumu: andın

Mümkin érmes dil u cān ṣayd ḳutulmaḳ **andın** (13/2)

Eşitlik Durumu: ança~olça

Gerçi efzūndur niyāzım **ança** yüz min̂g nevᶜ nāz (34/3)

Vasıta Durumu: anın

Çağatay Türkçesinde vasıta durumu eki, genellikle "bile~bilen" şekillerinde kullanılır. Fakat az da olsa +In biçimindeki kullanımına da rastlamak mümkündür.

Olumsuzu: ansız

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Birinci Çokluk Şahıs Zamiri: biz~bizler

Yalın Durum: biz~bizler

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

İlgi Durumu: bizin̂g~biznin̂g~bizlernin̂g

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Belirtme Durumu: bizni~bizlerni

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Yönelme durumu: bizge~bize~bizlerge

Bizge müşkildür sénge bar līkin āsān müjdesi (28/7) biz+ge

Bulunma Durumu: bizde~bizlerde

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ayrılma Durumu: bizdin

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Eşitlik Durumu:

Çağatay Türkçesinde çokluk birinci şahıs zamirinin eşitlik durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Vasıta Durumu:

Çağatay Türkçesinde çokluk birinci şahıs zamirinin vasıta durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Olumsuzu: bizsiz

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Çokluk İkinci Şahıs Zamiri: siz~sizler

Yalın Durum: siz~sizler

İlgi Durumu: Sizin̂g~sizning̊~sizlerning̊

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Belirtme Durumu: sizni~sizlerni

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Yönelme Durumu: sizge~size~sizlerge

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Bulunma Durumu: sizde~sizlerde

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ayrılma Durumu: sizdin

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Eşitlik Durumu:

Çağatay Türkçesinde çokluk ikinci şahıs zamirinin eşitlik durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Vasıta Durumu:

Çağatay Türkçesinde çokluk ikinci şahıs zamirinin vasıta durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Olumsuzu: sizsiz

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Çokluk Üçüncü Şahıs Zamiri: olar~alar~anlar

Yalın Durum: olar~alar~anlar

Olar kön̂gülni éldin bardur nédin ki ṣayyād (1/4)

İlgi Durumu: olarnın̂g~alarnın̂g~anlarnın̂g

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Belirtme Durumu: alarnı~anlarnı

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Yönelme Durumu: olarġa~alarġa~alarḳa~anlarġa~anlarḳa

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Bulunma Durumu: olarda~anlarda

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ayrılma Durumu: olardın~alardın~anlardın

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Eşitlik Durumu:

Çağatay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamirinin eşitlik durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Vasıta Durumu:

Çağatay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamirinin vasıta durumu ile çekimlenmiş hâli yoktur.

Eşitlik Durumu:

Çağatay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamirinin olumsuz hâli yoktur.

2.3.5.2.2. Dönüşlülük Zamirleri

Türkçenin genelinde kullanılan dönüşlülük zamiri "öz" olarak karşımıza çıkarken Türkiye Türkçesinde "kendi"olarak kullanılır. Çağatay Türkçesinde de genel Türkçede kullanıldığı şekilde kullanılan dönüşlülük zamirinin N.D.G.'de bulunan çekimli örnekleri aşağıdaki gibidir:

Lām zülfi mīm aġzı **öz** miṣāli yoḳlıġın (15/5)

Öz: kendi

Otġa taşlar **özini** yoḳsa semender mü éken (20/3)

Öz+i+ni: kendini

Bolmaḳ ister **özni** bir dem ṭāḳ-ı ḳaṣrıñġa sütūn (25/4)

Öz+ni: kendi

Éy né ḫoş bolġay **özi** kélmekdin étkey ḫōş-dimāġ (28/5)

Öz+i: kendi

2.3.5.2.3. İşaret Zamirleri

Türkçede nesneleri işaret ederek gösterme görevini üstlenen kelimelere işaret zamiri denmektedir. Türkiye Türkçesinde; "bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar" olarak kullanılan işaret zamirleri, Çağatay Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki biçimlerinden bazı ses bilgisel farklılıklarla ayrılmaktadır.

İncelemiş olduğumuz gazellerde yer alan işaret zamirlerinin durum ekleri ile kullanım örnekleri aşağıdaki gibidir:

Bu~Mu

Yalın Durum: bu

Né nāz u né edā né gamze vü né ʿişve érgen **bu** (23/3)

İlgi Durumu: bunuṉg, munıṉg, munuṉg, muṉg

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Belirtme Durumu: munı

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Yönelme Durumu: muṉga, munġa

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Bulunma Durumu: munda, munuṉgda

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ayrılma Durumu: mundın, munuṉgdın

Mundın érmiş derler ol közni ġazāl-ı Çīn érür (34/2) Mu+n+dın

Eşitlik Durumu: munça

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Ol:

Yalın Durum: ol

Ḥüsniṉg efzündur dem-ā-dem **ol** bolup kem dem-be-dem (15/1)

İlgi Durumu: anıṉg, anuṉg

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Belirtme Durumu: anı

Aç körsün **anı** cān u dil-i bī-nevā dédim (37/10)

Yönelme Durumu: anṉga, anġa

Bolsun **anṉga** revān taṣadduḳ (5/7)

Bulunma Durumu: anda

Yoḳ ḫayāl **anda** tapılġan özgece ʿālem édim (16/2)

Ayrılma Durumu: andın

Andın ḳarār tutmuş tā éldin alġay īmān (10/12)

Eşitlik Durumu: ança

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.5.2.4. Bağlama Zamirleri

Türkçede cümle içerisinde kendisinden önce kullanılan kelime ya da kelime grubunun yerini tutan, yerini tutmuş olduğu kelime ya da kelime grubunu kendisinden sonra kullanılan açıklayıcı ile birbirine bağlayan zamirlerdir (Korkmaz, 2019: 85).

Çağatay Türkçesinde bu zamirler; Farsçadan alınan kim ve genel Türkçede kullanılan ki zamirleridir. N.D.G.'de karşımıza çıkan örnekleri aşağıda verilmiştir:

Kim:

Bérmegil gül-güne ol yüzge reng **kim** éyleyin (3/3)

Āh **kim** bir göz-i şehlāġa giriftār oldum (27/1)

Ki:

Nāzik ḳademiñg **ki** rence ḳıldıñg (5/7)

Bi-ḥamdi'l-lāh **ki** cānānım meni mest-i nigāh étti (18/1)

2.3.5.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Kişiyi ya da herhangi bir nesneyi cümle içerisinde belirsiz olarak ifade etmeye yarayan zamirlerdir. Genel Türkçede kullanılan hem Türkçe kökenli hem de başka dillerden Türkçeye alıntılama yoluyla giren birçok belirsizlik zamiri vardır. Çağatay Türkçesinde kullanılan belirsizlik zamirlerinin, incelemiş olduğumuz gazellerdeki bulunan örnekleri aşağıdaki gibidir:

Barı: hepsi

Bolsun **barı** ol ḳamet ü reftāra taṣadduḳ (6/8)

Fülān: falan

Bāġ seyriġā ḫırām étken **fülān** cān mu éken (21/1)

Özge: başka

Her künde başġa ġavġa her tünde **özge** sevdā (9/3)

Birev~Biregü: biri, birisi

Ḳalmaġay şām-ı ġam içre ehl-i ʿālemdin **birev** (26/4)

Biri: biri,birisi

Ḳaṭre ḳanlar her **biridür** ṭurfe laʿl-i nāb-ı nāz (8/10)

Hergiz: herkes

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

Her né: her ne (nesneler için)

Her né ki mende bar ése muḫteṣṣ sanga dédim (37/21)

2.3.5.2.6. Soru Zamirleri

Türkçede yerine kullanılan kişi ya da herhangi bir varlığı soru yoluyla ifade eden zamirlerdir. Çağatay Türkçesinde birçok soru zamiri bulunmaktadır. İncelediğimiz gazellerde kullanılan soru zamiri örnekleri aşağıda verilmiştir:

Kim: kim

Dād olsa ol üçevlen **kim** désün anı bīdād (1/3)

Tang atġuçe şebnem düri **kim** köz töker éy gül (6/3)

Kimge: kime

Kimge yéter anı ḳılur kām-yāb (35/6)

Kimdür: kimdir

Gerçi **kimdür** mén étingning ḫāk-i pāyidin yüz aç (15/7)

Né: ne

Furḳat-ara **né** ḳalġum dédim dedi gülümsep (1/7)

Éy Nişāṭī munça köp efġān u āhıngdın **né** sūd (26/9)

Her né: her ne

Bil ü aġzı remzi **her né** yoḳ u barın angladım (36/7)

Nége: niçin

Nége ʿālem ehlini mest ü perīşān étmegey (29/2)

Né üçün: niçin

Né üçün kim bardur éy gül rişte-i cān kāküling (29/5)

Nédin: neden

Nédin Nişāṭī başı üzre cā tutuptur nūn (30/7)

Aḳ u ḳaranı bilmesem éy şeyḫ bes **nédin** (37/25)

Ḳayda: nerede

Cān ḳuşı **ḳayda** ḳutulsun éki şeh-bāzıngdın (19/5)

2.3.5.3. Sıfatlar

Sıfatlar, kullanım amaçlarına göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, önüne geldiği ismi vasıflandıran sıfatlar; ikincisi ise önüne geldiği ismi farklı anlamlarda belirten sıfatlardır. Sıfatlar, cümle içerisinde ad ya da zamir görevinde tek başlarına kullanıldıklarında durum ekleri eklenebilirken sıfat görevindeyken durum ekleriyle kullanılamazlar (Banguoğlu, 2019: 341).

Çağatay Türkçesinde kullanılan sıfatlar, genel Türkçede kullanıldıkları şekilde; niteleme görevinde kullanılan sıfatlar ve belirtme görevinde kullanılan sıfatlar olmak üzere iki kategoriye ayrılırlar.

2.3.5.3.1. Niteleme Sıfatları

Çağatay Türkçesinde kullanılan birçok niteleme sıfatı bulunmaktadır. İncelemiş olduğumuz gazellerde tespit edilen niteleme sıfatı örnekleri şu şekildedir:

Otluġ demim küdāzı mūm étti éy Nişātī (1/8) ateşten nefesim

Ger **yaman ḥāliñg** sarı luṭf éyleben salmas naẓar (8/11) yaman hâlin

Şīrīn lebiñgdin istep söz gevherini bardı (10/9) şirin dudağından

Yā Rab né **ḫoş kün** érdi sormaḳġa ʿarż-ı ḥālim (11/1) hoş gün

Şādlıġ eşkin aḳızdı māh-rūyım yüz açıp (33/3) mutluluk gözyaşı

2.3.5.3.2. Belirtme Sıfatları

Genel Türkçede; işaret sıfatları, belirsizlik sıfatları, soru sıfatları ve sayı sıfatları olarak kullanılan ve Çağatay Türkçesinde de bu şekilde tezahür eden belirtme sıfatlarının, incelenen gazellerde karşımıza çıkan örnekleri aşağıdaki gibidir:

2.3.5.3.3. İşaret Sıfatları

Bu: bu

Al **bu cānım** eyle ol ḫoş-bū şimāliñg ṣadḳası (3/11) bu canım

Bu keçe érdi Nişāṭī ʿıyşım ol meh-rū bile (33/1) bu gece

Uşbu: bu

Ḥāmil édi sūzıġa anıṉg **uşbu vech** ile (37/2) bu yüz

Ol: o

Körgüz **ol kad** birle ḳaşıṉg bendesi anıṉg bolay (4/8) o uzun boy

Késmen s̱emerdin ümīd gül bérdi **ol nihālim** (12/8) o güzel sevgilim

Vesmedin **ol mehliḳā** ḳaşıġa mu tezyīn érür (31/1) o meleğe

2.3.5.3.4. Belirsizlik Sıfatları

Başġa~özge: başka

Her künde **başġa ġavġa** her tünde **özge sevdā** (9/3) başka kavga / başka sevda

Bir : bir

Her **bir** künim édi ay her ayım érdi bir yıl (11/3) bir günüm

Fülān: falan

Bāġ seyriġā ḫırām étken **fülān cān** mu éken (21/1) falan can (herhangi bir kişi)

Her: her

Her nuḫūset kim manṉga Devr-i Ḳamerdin bérdi yüz (3/10) her

Otup **her yanġa** yüz miṉg ʿişve vü nāz u edā birle (18/2) her yana

Her ṭaraf ḳılsanṉg ḫarām él cānı pāmāliṉg bolur (29/5) her taraf

Köp: çok

Köp müşkül oldı ḥālim yā Rab sen éyle āsān (9/12) çok zor (kötü)

Éy Nişāṭī munça **köp efġān** u āhıṉgdın né sūd (26/9) çok feryat

2.3.5.3.5. Soru Sıfatları

Né: ne

Né derdiġa nihāyet **né miḥnetiġa** pāyān (9/1) ne derde? / ne eziyete?

Éy Nişāṭī munça köp efġān u āhıṉgdın **né sūd** (26/9) ne fayda?

2.3.5.3.6. Sayı Sıfatları

2.3.5.3.6.1. Asıl Sayı Sıfatları

Luṭf ḳıl **bir oḳ** yaşıl tuzlıġ kemānıṉg ṣadḳası (2/2) bir ok

Sūd émes bir ay başıda körsetür **ékki hilāl** (17/2) ékki hilâl(kaş)

Kaʿbe ṭāḳıda siyeh-mest **éki kāfir** mü éken (20/6) iki kâfir

Yüz ʿişve birle keldi ol müşg-bū ġazālım (9/1) yüz işve

Barsa **yüz miṉg nāz** ile serv-i ḫırāmānıṉg sénıṉg (26/8) yüz bin naz

Yüz tümen fitne vü āfetġa sezā-vār oldum (27/1) yüz bin fitne

2.3.5.3.6.2. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları Çağatay Türkçesinde iki şekilde görülür:

+nçI, +InçI, +UnçI:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

+lAnçI, +lAnçA:

İncelenen gazellerde örneğine rastlanmamıştır.

2.3.5.3.6.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

N.D.G.'de üleştirme sayı sıfatlarına ait sadece bir örnek bulunmaktadır.

Cāndın érür ziyāde cān cada yā **birer ān** (10/6)

2.3.5.4. Zarflar

Zarflar, isim soylu kelimeler olup fiilleri ve sıfatları; zaman, durum, miktar, yön, yer ve nicelik gibi yönlerden nitelerler. Genel Türkçede çok fazla olan zarflar, Çağatay Türkçesinde de çok fazla kullanılmıştır. Zarflardan birçoğu basit kelimeler olmakla beraber bazı zarflar durum ekleriyle türetilerek bazıları ise yapım ekleriyle türetilerek zarf görevinde kullanılmaktadır (Argunşah, 2021: 165).

İncelemiş olduğumuz gazellerde yer alan zarflar, beş gruba ayrılarak aşağıda sıralanmıştır:

2.3.5.4.1. Zaman Zarfları

Ay: ay

Her bir künim édi **ay** her ayım érdi bir yıl (11/3)

Ḫōşe çīnīdür kemāl-i mezraʿıda **ay** ü kün (17/13)

Bu kün: bugün

Taptı taʿẓīm **bu kün** serv-i ser-efrāzın̂gdın (19/2)

Bezmimiz içre bu kün ol sözi şekker mü éken (20/1)

Émdi: şimdi

Émdi kılgumdur özümni ol belānın̂g ṣadḳası (2/5)

Émdi hecr eyyāmıda ẕikrim Nişāṭī bu érür (16/13)

Her kün: her gün

Her künde başġa ġavġa her tünde özge sevdā (9/3)

Kéç: geç

Ḳıldım ġalaṭ **kéç** an̂gladım ü köp ḫaṭā dédim (37/13)

Kün: gün, gündüz

Kéldi bolup **diğer kün** tā sorġāy ʿarż-ı ḥālim (12/3)

Ay (ü) **kün** yér yarılıp şām u seḥer yérgebkirer (19/3)

Tün: gece

Veh né **tün** kim anda pinhān érdi yüz ḳadar berāt (33/2)

Yıl: yıl

Her bir künim édi ay her ayım érdi bir **yıl** (11/3)

Her bir künim édi ay her ayım érdi bir **yıl** (11/3)

Çağatay Türkçesi içerisinde çokça Farsça ve Arapça kelime barındırmaktadır. Bu kelimeler arasında zaman zarfların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Aḳşam: akşam

Ḫoş-dimāġ érdim bu **aḳşam** tañġaça ʿişaret tutup (33/6)

Dem-be-dem: sürekli

Ḥüsniñ efzūndur dem-ā-dem ol bolup kem **dem-be-dem** (15/1)

Gāh: bazen

Dehr élige **gāh** érdim ḳāżı geh aʿlem édim (16/12)

Geh tirik luṭfıñ ile **gāh** ölük nāzıñdın (19/9)

Hemīşe: daima, her zaman

Hemīşe kār u bārım nāle vü efġān ü āh étti (18/8)

Her dem: her zaman

Évrüley başıñġa **her dem** tār-ı zülfiñ-dék bolup (4/2)

Gülüp yüz nāz ile **her dem** çıḳıp ḳaṣrıdın ol Mehveş (18/8)

Müdām: sürekli

Ḳaşıñ ḫayāli başıda ger olmas érse **müdām** (30/7)

Ṣubḥ: sabah

Girībāl çāk **ṣubḥ** ez ḥasret-i evkevkeb-efşān şud (38/8)

Şām: akşam

Kayda bilsün firḳatimniñ **şāmı** müşkül érgenim (17/11)

Ay (ü) kün yér yarılıp **şām** u seḥer yérgebkirer (19/3)

2.3.5.4.2. Yer-Yön Zarfları

Anda: orada

Yoḳ ḫayāl **anda** tapılġan özgece ʿālem édim (16/2)

Veh né tün kim **anda** pinhān érdi yüz ḳadar berāt (33/2)

Andın: oradan

Şād oldı derler **andın** il içre atı şimşād (1/6)

Andın durur namāz séninṉg birle ḳılmasam (37/26)

İçre: içinde

Şād oldı derler andın il **içre** atı şimşād (1/6)

Mundın: buradan

Mundın ḳudūmı tofraġını tūtiyā dédim (37/3)

Oṉg: sağ

Kéldi nesīm-i zülfi **oṉgsa** nétenṉg şimalim (12/6)

Öte: öte

Cānımdın **öte** éyleme munça cefā dédim (37/18)

Üstide~Üstinde: üstünde

Ḳahr étip ʿuşşāḳıġa çīndür ḳapaġı **üstide** (34/2)

Ser-mehlıġ sāḥir közinṉg **üstide** mīnā-yı ḳaşınṉg (34/4)

Üze: üzerine, üzerinde

Yolınṉg **üze** ḫānümān taṣadduḳ (5/9)

Genc-i ḥüsninṉg **üze** yāḫūd éki ejder mü éken (20/7)

Ḥüsn dīvānı **üze** yā maṭlaʿ-ı rengīn érür (31/1)

Yan: yan

Her **yan** ḳulaġınṉgda dürr-i şehvāra taṣadduḳ (6/3)

Luṭf éyleben bir anı baḳġıl bu **yan** nihānı (9/13)

Yuḳarı: yukarı

Ḫaṭ u lebi **yuḳarı** vü ḳuyıdaġı ḫālī (30/2)

2.3.5.4.3. Durum Zarfları

Fiilin oluşum şeklini ve zarflarla sıfatların niteliklerini gösteren zarflara durum zarfı denir (Korkmaz, 2019: 186).

Andaġ~Andaḳ: öyle

Mundaġı bolmış mén **andaḳ** bir ḳara tār évrüley (7/6)

Başımġa gerd-i külfet **andaḳ** yaġār ki bārān (9/5)

Külbemġa kirdi cānān **andaḳ** ki māh-ı tābān (12/4)

Mundaġ~mundaḳ: böyle, bunun gibi

Mundaġı bolmış mén andaḳ bir ḳara tār évrüley (7/6)

Yaman: kötü

Ger yaẖşi vü ger **yaman** taṣadduḳ (5/5)

Yukarıdaki durum zarflarından başka Farsça ve Arapçadan alıntılama yoluyla Çağatay Türkçesine giren bazı kelimeler de durum zarfı görevinde kullanılmıştır.

Elbette: elbette

Ḥüsn mülki taẖtıda dikey séni **elbette** Cem (15/2)

Leylī vü Şīrīn bolur **elbette** ḳurbānıng̑ séning̑ (26/3)

Hergiz: asla

Émdi **hergiz** yüz körüşgüm yoḳ ḳara ḳaygu bile (32/3)

2.3.5.4.4. Azlık-Çokluk Zarfları

Fiilin ya da bir sıfatın miktarını ya da derecesini bildiren zarflara miktar zarfı denir (Banguoğlu, 2019: 372).

Köp: çok

Köp müşkül oldı ḥālim yā Rab sen éyle āsān (9/12)

Ẓulmler **köp** éyleding̑ kūyıng̑da mén dīvāneġa (26/6)

Kem: az

Ḥüsnin̂g efzündur dem-ā-dem ol bolup **kem** dem-be-dem (15/1)

Étlerinin̂g gerçi ḫāk-i pāyidin köp **kem** édim (16/11)

Künġa ol bérdi kemāl ü ayġa ol dedi **kem** āl (17/13)

Çağatay Türkçesinde Farsçadan ve Arapçadan alıntılama yoluyla dile girmiş olan azlık-çokluk zarfları da vardır.

Ziyāde: çok

Cándın érür **ziyāde** cán cada yā birer ān (10/6)

2.3.5.4.5. Soru Zarfları

"Fiillerin yer, yön, zaman, neden, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden faydalanılarak kurulan zarf" (Korkmaz, 2019: 217).

İncelemiş olduğumuz gazellerdeki soru zarfları şu şekildedir:

Ḳaçan: ne zaman

Tā **ḳaçan** maḫmūr-ı zār-ı çeşm-i fettānın̂g bolay (4/6)

Ḳayda: nerede

Cān ḳuşı **ḳayda** ḳutulsun éki şeh-bāzın̂gdın (19/5)

Néçün~Ne üçün: ne için

Né üçün kim bardur éy gül rişte-i cān kāküliṉg (29/5)

Nédin: neden

Olar kön̂gülni éldin bardur **nédin** ki ṣayyād (1/4)

Nédin Nişāṭī̄ başı üzre cā tutuptur nūn (30/7)

Ölmegen bolsam **nédin** āşüfte vü ġam-gī̄n érür (34/6)

Aḳ u ḳaranı bilmesem éy şeyḫ bes **nédin** (37/25)

Nége: neye

Nége ʿālem ehlini mest ü perī̄şān étmegey (29/2)

2.3.5.5. Edatlar

Edatlar, cümle içerisinde birbiriyle ilişkili olan ve bu ilişkiler neticesinde birbirine bağlanan sözcük türlerinin adlarıdır. Bu özellikleriyle sözlük öbekleri içerisinde çok ayrı bir konumdadırlar. Edatlar, dil içerisinde tek başlarına kullanılamayan; söz, söz öbeği ve cümle gibi dildeki farklı birimler ile kullanıldıklarında bir anlam ifade eden kelime türleri olarak bilinir (Karaağaç, 2021: 53).

Türkçe genel itibariyle edatlar yönünden oldukça zengin bir dildir. Çağatay Türkçesinde de çok fazla yer alan edatların N.D.G.'deki örnekleri aşağıda verilmiştir:

2.3.5.5.1. Benzerlik Bildiren Edatlar

Ança: onun gibi, onun kadar

Ança érdi kim ḫazān tārācıdın bī-ġam édim (16/8)

Gerçi efzūndur niyāzım **ança** yüz miṉg nevᶜ nāz (34/3)

Andaġ~andaḳ: onun gibi, öyle

Mundaġı bolmış mén **andaḳ** bir ḳara tār évrüley (7/6)

Başımġa gerd-i külfet **andaḳ** yaġār ki bārān (9/5)

Külbemġa kirdi cānān **andaḳ** ki māh-ı tābān (12/4)

Bigin~kibi~kibin: gibi

Kilk-i ḳudretdin yazılġan leb **kibi** astıda ḫal (3/2)

Sīmīn bedeniṉg ṣadḳası altun **kibi** çehrem (6/7)

Nāz u istiġnā çekerge mén **kibi** tapmas kişi (8/9)

Tolġanıp mār **kibi** ḫaste vü bīmār oldum (27/3)

Né ᶜaceb Ḥassān **kibi** bolsa Nişāṭī ser-firāz (31/7)

Mundaġ~mundaḳ~munday~mıṉg dég~munuṉg dég: böyle, bunun gibi

Mundaġı bolmış mén andaḳ bir ḳara tār évrüley (7/6)

Yaṅglıġ~yaṅglıḳ: gibi

Bar éki zülf-ara yüz māh-ı tamām **yaṅglıġ** (1/4)

Bar éki zülf-ara yüz māh-ı tamām **yaṅglıġ** (1/5)

Köz nūrı **yaṅglıġ** ol ḥūr tā közdin oldı pinhān (10/2)

Ḫˇāh-ı cān bérgil ü ḫāh al ki Nişāṭī **yaṅglıġ** (13/9)

Tīre sén ḫuffāş yaṅglıġ sén kim ü mihr-i viṣāl (17/3)

2.3.5.5.2. Sebep Bildiren Edat

Üçün: için

Tūtiyā ger köz **üçündür** yetse ḫāk-i maḳdemiṅ (2/4)

Başıṅ **üçün** ḳavī gül-endāmım min zār évrüley (7/3)

Ẕevḳ-i aᶜzāzı **üçün** turmış ayaġı üstige (25/2)

Né **üçün** kim bardur éy gül rişte-i cān kāküliṅ (29/5)

2.3.5.5.3. Süreç Bildiren Edatlar

İncelemiş olduğumuz gazellerde süreç bildiren edatlardan sadece bir tanesinin örneğine rastlanmıştır.

Ḳadar: kadar

Veh né tün kim anda pinhān érdi yüz **ḳadar** berāt (33/2)

2.3.5.6. Bağlaçlar

Cümle içerisindeki kelimeleri, kelime gruplarını ya da birden fazla cümleyi birbirine bağlayarak aralarında farklı yönlerden alaka kuran kelimelere bağlaç denir. Bazı bağlaçlar bağlandıkları unsurlardan önce veya sonra tekrarlanarak da kullanılmaktadır (Korkmaz, 2019: 84).

2.3.5.6.1. Başa Gelen Bağlaçlar

Belki: belki

Belki hem-reng érdi yeldā-dék éki gīsū bile (33/2)

Çü: mademki, zira, çünkü, artık

Ḳuyaş-dék ʿārıżı üzre **çü** tökti zülf-i müşkīnin (18/4)

Érür **çü** noḳta vü cān aṅglaġıl aṅga mażmūn (30/2)

Her maḳṣadım **çü** bar édi andın revā dédim (37/14)

Çün: zira, artık, mademki, çünkü

Maḥv (ü) ḥayrān aṅga **çün** ṣūret-i dīvār oldum (27/5)

Cāngā anıṅg reşki birle raḫneler **çün** sīn érür (34/1)

Eger~ger: eğer

Ger köṅgli érdi anıṅg ḳattıġ misā-i fūlād (1/8)

Ger körse yüziṅgni ḥūr-i cennet (5/6)

Ger bahārıṅgnı ḫazān-ı hecr tārāc éylemiş (17/12)

Uyġanursén ölüben ġaflet **eger** bū érse (27/8)

Ḳaşıṅg ḫayāli başıda **ger** olmas érse müdām (30/7)

līk~līkin: fakat, ama, ancak

Ezel naḳḳāşı köpler naḳş-ı zībā éyledi **līkin** (23/4)

Bizge müşkildür sénge bar **līkin** āsān müjdesi (28/7)

Velī: ancak, fakat, ama

ʿIşḳ-arā ḳanım ḥelāl étmiş **velī** uyḳum ḥarām (31/4)

Yoḳsa: yoksa

Yoḳsa ol gül-şāḫsārı üzre bir şebnem édim (16/10)

2.3.5.6.2. Sona Gelen Bağlaçlar

Bile~bilen~ile~ilen: ile

Étgemen köz nūrın **ile** tūtiyānınṉg ṣadḳası (2/4)

Noḳṭa-i aġzınṉg **bile** reyḥān ḫaṭınṉg etrāfıdın (7/7)

Şükru'l-lāh bar mén uş bu vech **ile** nāyāb-ı nāz (8/9)

Bāġ-zāġānınṉg **ile** zülf-i ser-endāzınṉgdın (19/4)

Dürr-feşān laʿl-i lebiṉg şavḳı **bile** ḳaṭre-feşān (20/5)

Taṉg émes Pervīz **ile** Ferhād dék bolsa ġamım (31/5)

Da/de: da,de

Mihr-i felekke yüzni yantaştur **de** özni (12/9)

Atar **da** nāz oḳın her yan ḫatāsız oḳ maṉga yétkey (23/6)

Kim: ki

Ança érdi **kim** ḫazān tārācıdın bī-ġam édim (16/8)

2.3.5.6.3. Karşılaştırma-Denkleştirme Bağlaçları

Ger…ger: ister…ister:

Ger yaḫşi vü **ger** yaman taṣadduḳ (5/5)

Ger cefā vü cevr körgüz **ger** vefā vü mihr ḳıl (7/2)

Hem…hem: hem…hem

Hem melāyik **hem** perī **hem** ḥūr ḫayrānınṉg séniṉg (26/2)

Hem tiliṉg şekker durur **hem** lebleriṉg şīrīn érür (31/5)

Né…né: ne…ne

Né yār u **né** diyārım **né** cān maṉga **né** cānān (9/2)

Né nāz u **né** edā **né** gamze vü **né** ʿişve érgen bu (23/3)

Yā…yā: ya…ya

Ay mudur yā Zühre yāḫūd Müşterī yā Āfitāb (21/3)

Ay mıdur **yā** Zühre **yā** Mihr-i cihān-ārā mıdur (24/1)

Çağatay Türkçesinde yukarıda verilen bağlaçlar dışında Farsça ve Arapçadan alınmış olan bağlaçlar da vardır.

Ki: ki

Olar köŋgülni éldin bardur nédin **ki** ṣayyād (1/4)

Nāzik ḳademiŋ **ki** rence ḳıldıŋ (5/7)

Otdur **ki** şuʿle tār tār érmestür ol ḳızıl ḳan (10/8)

Bes **ki** tiktim közüm ol meh yüzige bilmen kim (20/4)

Sīmyādın yā **ki** ẓāhir boldı yüz türlük ḫayāl (32/7)

Ü: ve

Ol éki zülf **ü** ḳāmet dād érdi vü né ḳıldı (1/3)

Zülfiŋ **ü** ḳaddiŋ ḳaşıŋ ḥarfi émiş cān **ü** cihān (4/9)

Bar u yoḳum fedāsı hem ṣadḳa ḳīl **ü** ḳālim (11/5)

Tapmaġuŋ maṭlūb köz **ü** zülf **ü** aġızıdın nişān (15/8)

Sīm eşkim aḳızıp ceẕvel **ü** pergār oldum (27/4)

Bil **ü** aġzınıŋ ḫayālidin vücūdımdur ʿadem (36/6)

Vü: ve

Şām-ı ġamdın ṣadḳa **vü** mihr-i dıraḫşānıŋ bolay (4/3)

Né nāz u né edā né gamze **vü** né ʿişve érgen bu (23/3)

Bu né belālıġ ʿişve **vü** nāz ü edā dédim (37/20)

2.3.5.7. Ünlemler

Bir iletinin içerisinde yer alan; sevinç, korku, mutluluk, hitap etme gibi farklı duygu ve durumları ifade etmek için kullanılan kelime ya da kelimelere ünlem denir.

Türk dillerinde kullanılan ünlemler, yapısal olarak birbirinin aynısı ya da küçük bazı ses bilimsel farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Çağatay Türkçesinde kullanılan ünlemlerin N.D.G.'de yer alan örnekleri aşağıdaki gibidir:

Éy: ey

Otluġ demim küdāzı mūm étti **éy** Nişātī (1/8)

Ḳoyġıl **éy** bī-raḥm kāfir kīş-i ḫūn-ḫˇār évrüley (7/8)

ʿĀrıżın̂g otrusıġa **éy** gül nétin̂g ay kelse kem (15/1)

Kāse-i devrin̂gdin **éy** meh éylesin̂g iḥsān manġa (26/7)

Ḫulḳın̂gġa mén taṣadduḳ olay **éy** bahār-ı ḥüsn (37/20)

Āh: ah

Dil-sūzım āteşı̄n **āh** hem-ṣoḥbetimdür efgān (9/7)

Yā: ey

Ḳoymaġıl **yā** Rab Nişāṭı̄-dék meni uyḳu bile (33/9)

DİZİN

ᶜ

ᶜĀḳibet (Ar. is.): son, nihāyet; gelecek, istikbal
35
ᶜaḳreb (Ar. is.): örümcekgillerden, zehirli bir iğnesi bulunan tehlikeli hayvan
23, 91
ᶜabīr (Ar. is.): çeşitli ot, kök ve maddelerin karışımından elde edilen koku
32
ᶜaceb (Ar. sıf.): çok garip ve tuhaf olan
24, 26, 39, 46, 61, 83, 91, 109
ᶜadem (Ar. is.): hiçlik, yokluk; var olmama
21, 44, 83, 112
ᶜālem (Ar. is.): yerde ve gökte yaratılanların hepsi; kāinat, evren
22, 24, 32, 36, 61, 66, 92, 98, 100, 105, 108
ᶜanber (Ar. is.): güzel koku
14, 16, 24, 27, 30, 36, 41, 77
ᶜanber-efşān (Far. sıf.): güzel koku saçan
14, 16, 30, 36
ᶜarş (Ar. is.): İslām'a göre göğün en üstü
23
ᶜazm (Ar. is.): bir işi yapmada karalı oluma, gayret gösterme
32, 45
ᶜışḳ (Ar. is.): aşk kelimesinin eski hāli
22, 30
ᶜıyş (Ar. is.): yaşama, yaşayış
22, 26, 50, 92
ᶜişaret (Ar. is.): bir şeyin varlığının belirtisi; emāre
40, 74, 104
ᶜişret (Ar. is.): içki içme, içki
23
ᶜişve (Ar. is.): güzelin gönül çekici cilvesi, naz ve edāsı
17, 25, 30, 45, 46, 53, 54, 59, 69, 97, 102, 112
ᶜizzet (Ar. is.): hürmet, saygı, ikram
19, 26, 45

Ḳ

Ḳāṣıd (Ar. sıf.): kasteden, bir şeyi yapmaya niyet eden
44
Ḳadd (Ar. is.): boy, endām
12, 18, 21, 22, 23, 24, 31, 61, 85

Ḳudsī (Ar. sıf.): mukaddes, kutsal

23

Ḳuyaş (Far. is.): güneş

25, 30, 110

ḫ

ḫaṭā (Ar. is.): doğru olmayan şey; yanlışlık

42, 45, 78, 104

ḫacālet (Ar. is.): utanma, mahçupluk

19

ḫal (Far. is.): ben, siyah nokta

6, 66, 72, 109

ḫalāṣ (Ar. is.): kurtulma, kurtuluş

8, 40, 46, 60, 71

ḫalvet (Ar. is.): çevre ile ilişkiyi kesip yalnız kalma

46

ḫandān (Far. sıf.): gülen, neşeli

22, 50, 92

ḫār (Far. is.): diken

14, 35, 92

ḫarāb (Ar. sıf.): yıkık, dökük; yıkılmaya yüz tutmuş

7, 29, 43

ḫātem (Ar. is.): üzerinde mühür bulunan yüzük

21, 22, 64, 65

ḫatm (Ar. is.): bitirme, sona erdirme

13, 89, 94

ḫāver (Far. is.): güneşin doğduğu taraf

27

ḫayāl (Ar. is.): aslı olmadığı halde kurulan düş

15, 22, 23, 39, 47, 59, 66, 92, 98, 105, 112

ḫazān (Far. is.): güz, sonbahar

23, 25, 108, 110, 111

ḫırām (Far. is.): salına salına, naz ve edā ile yürüme

28, 32, 37, 91, 99, 102

ḫıred (Far. is.): akıl

10, 32, 44

ḫıyābān (Far. is.): iki tarafı ağaçlı yol

32

ḫod (Far. zam.): kendi, bizzat

42, 69

ḫoş-bū (Far. is.): güzel koku

7, 101

ḫūb (Far. sıf.-is.): güzel

13, 37, 58, 62, 66, 74

ḫuffāş (Ar. is.): yarasa

23, 93, 109

ḫumār (Ar. is.): baygın, süzgün göz

35

ḫurrem (Far. sıf.): gönül açıcı, şen

22

ḫūş (Far. is.): akıl, şuur

26, 43, 90

Ḫ

Ḫamse-i Āl-i Abā (Ar. is.): Hz. Muhammed'in birinci dereceden yakınları
45

Ḫaste (Far. sıf.): hasta kelimesinin eski hāli
5, 69

Ḫıṭā (Ar. is.): Çin ülkesi
38, 91

Ḫırām (Far. is.): salına salına, naz ve edā ile yürüyüş
31, 90

Ḫudā (Far. is): Allah, Tanrı, Cenābıhak
46

Ḫūrşīd (Far. is.): Güneş
31, 77

Ġ

Ġarīḳ (Ar. sıf.): batmış, boğulmuş
37

ḥ

ḥāṣıl (Ar. sıf.): olan, meydana gelen
42, 68, 89

ḥabāb Ar. is.): su üzerinde meydana gelen hava kabarcığı
42

ḥamrā (Ar. sıf.): kırmızı, kızıl
31, 91

ḥarām (Ar. sıf.-is.): dinin yasak ettiği şeyler
20, 37, 38, 72, 82, 89, 102, 111

ḥasret (Ar. is.): ayrılığa karşı duyulan istek, tekrar kavuşma arzusu
14, 92, 105

ḥayā (Ar. is.): utanma, sıkılma, utanç
46

ḥayrān (Ar. is.): yolunu kaybeden, şaşıran
35, 110

ḥelāl (Ar. sıf.-is.): dinin yasaklamadığı şeyler
20, 38, 72, 89, 111

ḥésāb (Ar. is.): alacaklı veya verecekli olma durumu
42

ḥūr (Ar. is.): Cennet kızı, çok güzel kadın
9, 15, 28, 29, 33, 72, 90, 109, 110, 111

ḥūr-i cennet (Ar. is.): Cennet güneşi, cennet hürileri
9, 72, 110

ḥükm (Ar. is.): bir şey hakkında verilen karar
23, 46, 56, 64, 65, 68, 89, 92

ḥüsn (Ar. is.): güzellik, iyi olan
12, 20, 21, 22, 26, 30, 34, 38, 39, 42, 46, 52, 77, 79, 81, 91, 94, 106, 107, 113

Ḥ

Ḥāmil (Ar. sıf.): götüren, yüklü olan
44, 101

Ḥassān (Ar. is.-sıf.): çok güzel olan
39, 91, 109

ṣ

ṣabā (Ar. is.): sabaha doğru esen hoş, latif bahar rüzgārı, tan yeli
6, 73

ṣadḳa (Ar. is.): sadaka, karşılıksız, Allah rızası için verilen para, mal
8, 9, 15, 17, 19, 20, 70, 75, 89, 112

ṣafḥa (Ar. is.): birbiri ardına gelişen olay, durum, evre
29, 71

ṣanem (Ar. is.): çok güzel kimse, dilber
21

ṣarṣar (Ar. is.): şiddetli ve soğuk esen rüzgār
14

ṣayd (Ar. is.): avlama, avlanma
19, 94

ṣayyād (Ar. is.): avcı
4, 77, 96, 108, 112

ī

īmān (Ar. is.): Allah'a inanma, kuvvetli inanç
15, 16, 36, 37, 65, 81, 98

īncū (T. is.): inci, değerli taş
40, 84, 86

īzed (Far. is.): Īranlıların Allah anlamında kullandıkları kelimelerden biri
26

ḳ

ḳażā (Ar. is.): olacağı Allah tarafından takdir olunan şeylerin gerçekleşmesi
29, 37, 42

ḳaṭre (Ar. is.): damla
13, 28, 91, 111

ḳabūl (Ar. is.): isteyerek ya da istemeyerek rāzı olma,
46, 69

ḳaçan (T. zarf): ne zaman?
8, 107

ḳadeḥ (Ar. is.): içki içmekte kullanılan bardak, cam
27

ḳadīm (Ar. is.): geçmişi uzun zamana dayanan, eski
7, 66

ḳahr (Ar. is.): derin üzüntü, sıkıntı, keder
20, 49

ḳamer (Ar. is.): Ay
30, 38

ḳāmet (Ar. is.): boy, endam

4, 10, 18, 84, 99, 112

ḳan (T. is.): damarlarda dolaşıp, vücudu besleyen kırmızı sıvı

6, 9, 15, 16, 30, 34, 55, 70, 72, 112

ḳānūn (Ar. is.): kurallar bütünü

37, 85

ḳara (T. is.): kömür renginde olan rengin adı

5, 11, 12, 15, 20, 23, 35, 39, 41, 44, 64, 68, 106, 107, 108, 109

ḳarangu (T.-Moğ. is.): karanlık

17, 32

ḳatl (Ar. is.): öldürme

30

ḳavī (Ar. sıf.): güçlü, kuvvetli

11, 109

ḳaygu (T. is.): endişe hāli

39, 64, 107

ḳıble (Ar. is.): Müslümanların namaza yöneldiği cihet, Kābe'nin bulunduğu yön

26

ḳıl (T. is.): insan ve hayvan vücudundaki tüy

5, 11, 17, 21, 34, 40, 41, 54, 55, 66, 67, 68, 69, 74, 79, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 102, 111

ḳıyāmet (Ar. is.): kāinatın sonu, yok olmak

18, 39

ḳotar- (T. fiil): bir yerden bir yere aktarmak

41, 81

ḳullāb (Ar. is.): çengel, kanca

12

ḳutḳar- (T. fiil): kurtarmak fiili

27, 81

ḳutul- (T. fiil): kurtulmak fiili

27, 81

ṭ

ṭalᶜat (Ar. is.): yüz, çehre, güzel yüz

30

ṭaraf (Ar. is.): bir şeyin belli bir kısmı

37, 82, 102

ṭūfān (Ar. is.): Nuh peygamber zamanında dünyayı kaplatacak şekilde yağan çok şiddetli yağmur

14, 36

ṭurfe (Ar. is.): şaşılacak, daha önce görülmeyen şey

13, 38, 70, 99

ṭuġrā (T. is.): Osmanlı pādişahlarının resmī yazılarda ve paralarda imzā yerine kullandıkları, özel bir şekli olan işāret

29, 42, 77

Ṭ

Ṭāyır (Ar. is.): uçan, uçucu kuş

23

Ṭūṭī (Far. is.): sesleri taklit eden, bāzı kelimeleri söyleyebilen papağan türünden bir kuş
6

Ṭūbā (Ar. is.): Cennette bulunduğuna ve bütün cennete gölge saldığına inanılan kökü yukarıda dalları aşağıda olan büyük ağaç
12, 19, 31, 33, 76, 79, 85, 89, 90, 91

A

āḫir (Ar. sıf.): son, sonuncu, en sonra olan
34, 39

aḫker (Far. is.): ateş koru
14, 28, 72

aḫtar (T. is.): yıldız
21, 54

Ẓ

Ẓāhir (Ar. sıf.-is.): meydanda olan, görünen, açık ve belli olan şey
18, 29, 71

A

āb (Far. is.): su
12, 13, 36, 42, 43, 46, 52, 62

abā (Ar. is.): kumaştan yapılmış bol ve geniş giyecek
46, 50, 67, 69, 89

āb-ı ḥayvān (Far. is.): ölğmsüzlük suyu
36, 62

aç- (T. fiil): açmak fiili
8, 11, 18, 21, 45, 100

ādem (Ar. is.): ilk yaratılan insan ve peygamber
23

āfāḳ (Ar. is.): göğün yerle birleşmiş gibi görünen kısımları, ufuklar
19, 73

Āfitāb (Far. is.): güneş, güzel yüzlü sevgili
29, 43, 90, 91, 112

āhū (Far. is.): ceylān , karaca, gazal, meral, güzel, dilber
40, 76

Al- (T. fiil): almak fiili
7, 101

Altun (T. is.): altın kelimesinin eski hāli
10, 46, 109

andaḳ (T. edat): gibi
11, 14, 18, 23, 40, 43, 92, 106, 108, 109

anı (T. zamir): üçüncü teklik şahıs zamirinin belitme durumu eki almış hāli
4, 5, 10, 15, 16, 17, 21, 42, 45, 52, 58, 63, 73, 81, 82, 84, 94, 98, 100, 106

āsān (Far. sıf. zarf): kolay, kolaylaştırmak
15, 36, 95, 102, 107, 111

āşiyān (Far. is.): kuş yuvası

23

āşūb (Far. is.): karışıklık, kargaşalık

36

āşüfte (Far. is.): sevdasından çılgına dönmüş olan kişi

10, 41, 82, 108

A

āvāz (Far. is.): ses, seda, nida

27

āyīn (Far. is.): dinī merāsim, bir mezhep ya da tarikātin kendine has merāsimi

22, 40, 42, 50, 92

ayaḳ (T. is.): ayak

19, 20, 35, 73

āzād (Far. is.): serbest bırakma, serbestlik

4, 11, 19, 20, 62, 64, 69, 73, 76, 91, 92

āġūş (Far is.): kucak

21

B

bīdār (Far. sıf.): uyanık

35

bīmār (Far. is.-sıf.): hasta

9, 11, 18, 35, 69, 109

baḫt (Far. is.): kısmet, nasip, uygun tālih, ikbal, şans

32

baḥr (Ar. is.): deniz, deryā

13, 37, 80, 85

bahā (Ar. is.): güzellik, zerafet

44, 59

bahār (Far. is.): kış ile yaz arasında olan mebsim, ilkbahar; bir şeyin gençlik, tāzelik, canlılık dönemi

36, 46, 85, 88, 113

bārgeh (Far. is.): ihtişamlı saray, mülk

44

barġıl (T. fiil): git fiilinin üçüncü teklik şahıs emir kipiyle çekimlenmiş hāli

5, 81, 89

başġa (T. sıf.): diğer, başka

14, 58, 99, 102, 104

belā Ar. is.): büyük bir sıkıntı veren, içinden çıkılması güç olan bir durum

5, 14, 21, 30, 45, 46, 55, 77

bér- (T. fiil): vermek fiili

23, 52, 53, 67, 81, 88

berīn (Far. sıf.): çok yüksek, yüce, kadri yüksek olan

19, 28

berāt (Ar. is.): izin, müsāade, imtiyaz

40, 94, 104, 105, 109

berbād (Far. sıf.): kötü, fenā, pis, çirkin

31, 90

beyābān (Far. is.): çöl, sahrā

7

Beytü'l-aḥzān (Ar. is.): hüzünlenme evi, Medine'nin Baki kabristanlığında bulunan mekānın adı
36

bezm (Far. is.): içkili, eğlenceli yiyip içme ve sohbet meclisi
40, 43, 68, 76

Bi-ḥamdi'l-lāh (Ar. kalıp): Allah'a şükürler olsun
25, 30, 60, 79, 99

bīdād (Ar. sıf.-is.): zulüm, işkence
4, 52, 58, 73, 81, 82, 100

bile (T. edat): ile edatı
4, 11, 12, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 50, 54, 59, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 74, 76, 82, 84, 86, 90, 91, 95, 101, 107, 110, 111, 113, 126

bī-raḥm (Far.+Ar. sıf.): merhametsiz, acımasız
12, 63, 81, 113

birle (T. edat): ile edatı
5, 8, 12, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 32, 33, 41, 44, 45, 47, 53, 54, 55, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 74, 77, 80, 82, 83, 85, 94, 101, 102, 105, 110, 126

bölek (T. is.): ayrılmış, parça
45, 51, 126

burḳaᶜ (Ar. is.): peçe, örtü
33

Burc (Ar. is.): zodyak üzerinde yer alan on iki takım yıldızından her biri
43, 91

būriyā (Far. is.): hasır
47

būsitān (Far. is.): çiçek bahçesi, bostan
31

būy (Far. is.): koku
18

bülbül (Far. is.): güzel öten meşhut küçük kuş
5, 6, 15, 69, 75

bürhān (Ar. is.): delil, kanıt
32, 72, 89

büryān (Far. is.): kebap
32

C

cādū (Far. is.): güzel ve iri göz
39, 40, 59

cānān (Far. is.): sevgili, aşık olunan kadın
5, 14, 18, 35, 43, 74, 93, 106, 108, 112

cān-sitān (Far. sıf.): can alıcı güzellik
13

cāvīd (Far. sıf.): sonsuz, ebedī
18

cefā (Ar. is.): sıkıntı, eziyet
11, 46, 73, 106, 111

cehd (Ar. is.): çaba göstermek, çalışmak

24, 69

Cem (Far. is.): hükümdār

8, 21, 22, 27, 67, 74, 75, 84, 90, 94, 107

cemāl (Ar. is.): güzel yüz

29, 75

Cemʾ (Ar. is.): toplanma, birleşme, bir araya gelme

8, 67, 75

cevher (Ar. is.): bir şeyin özü, değerli taş

16, 28, 35, 44, 84

cevlān (Ar. is.): dolaşma, gezinme

28

cevr (Ar. is.): haksızlık, incitme

11, 111

ceyb (Ar. is.): cep, yaka

19, 27

Cibrīl (Ar. is.): Cebrâil

42, 44, 91

ciger (T. is.): ciğer, böğür

34

cihān (Far. is.): evren, kāinat

8, 9, 29, 30, 31, 82, 112

cilve (Ar. is.): ilgi çekmek için sergilenen tavır

25, 32, 33, 46

cism (Ar. is.): vücut, beden, varlık

15, 32

Ç

çāk-i ḥāk (Ar. sıf.): hākkın parçası

13

çerḫ (Far. is.): tekerlek tarzında dönen şey, çark

19, 28

çeşm (Far. is.): göz

7, 8, 26, 29, 33, 50, 79, 93, 107

çīn (Far. is.): kıvrım kıvrım olan şeyler için kulllanılır

11

D

dīn (Ar. is.): yaratcıya ulaşma yolu, ibādetler bütünü

15

dīvāne (Far. is.): deliye dönmüş, çıldırmış

34, 44, 50

dīvār (Far. is.): duvar kelimesinin eski hāli

35, 110

dāne (Far. is.): tohum, miktar, tāne

31

dārü'ş-şifā (Ar. is.): şifā veren yer, hastahāne

46

dağı (T. edat-bağlaç): ve, -da,

4, 5, 10, 11, 20, 22, 23, 25, 44, 56, 64, 65, 81, 89, 92

Dehr (Ar. is.): ālem, dünya, cihān
23, 104
dem (Far. is.): çağ, zaman, bir an
7, 8, 18, 20, 22, 24, 26, 33, 55, 56, 59, 60, 66, 69, 75, 77, 82, 89, 94, 97, 98, 104, 105, 107
dem-be-dem (Far. zarf): her zaman, dāima
20, 77, 94, 98, 104, 107
dép- (T. fiil): söylemek, demek fiili
10, 43
derd (Far. is.): ıztırap veren durum, zorluk, üzüntü
6, 40, 44, 64, 65
dermān (Far. is.): şifā, çāre, kuvveti güç
44, 64, 65, 126
deryā (Far. is.): deniz, bolluk
43, 44, 71
Destār (Far. is.): sarık
47
deşt (Far. is.): ova, çöl
13, 21, 37, 83
devrān (Ar. is.): felek, dünya; zaman, çağ
14, 23, 30, 36, 44, 54, 61, 69
Devr-i ḫam (Ar. sıf.): kamer devri, ayın dolunay şekli
7, 66
dil-küşā (Far. sıf.): gönül açan, ferahlık veren
45
dimāġ (Ar. is.): bilinç, akıl, beyin
30, 36, 40, 64, 65, 69, 74, 97, 104
duʿā (Ar. is.): Allah'a yalvarmak
45
dün (T. is.): içinde bulunulan günden bir önceki gün
11, 57
dürr (Ar. is.): inci
10, 16, 28, 29, 62, 72, 73, 106

E

Eṭfāl (Ar. is.): çocuklar, tāze fidanlar
16
ebvāb (Ar. is.): kapılar, bölüm veya kısımlar
13
ecel (Ar. is.): takdir edilen ölüm zamānı, yaşamın son demi
27, 60, 81
edā (Ar. is.): naz, işve, cilve
25, 26, 30, 32, 33, 46, 53, 59, 67, 69, 97, 102, 112
eflāk (Ar. is.): gökler, felekler
15, 79
efser (Far. is.): taç
28
efzūn (Far. is.): çok, fazla
20

efġān (Far. is.): feryat etme, ızdıraplı bağırış
14, 16, 22, 26, 34, 82, 100, 102, 104, 113
eger (Far. edat): şart cümlelerinin başına gelir, şāyet
35, 85, 110
ejder (Far. is.): ağzından ateş püsküren korkutucu masal canavarı
16, 28, 55, 75, 106
éki (T. sayı): iki
4, 6, 16, 18, 27, 28, 29, 32, 40, 42, 47, 53, 55, 56, 73, 74, 75, 81, 84, 85, 91, 100, 102, 106, 108, 109, 110, 112
elṭāf (Ar. is.): lütuflar
30, 59
elem (Ar. is.): keder, gam, hüzün
37
elif (Ar. is.): Arap alfabesinin il harfi
4, 5, 7, 8, 24, 45, 74, 84
Émdi (T. zarf): şimdi, şu anda
5, 23, 39, 64, 103, 104, 107
encümen (Far. is.): topluluk, meclis
27
envār (Ar. is.): ışıklar, nurlar
20
érse (T. bağ.): ise
4, 12, 35, 36, 37, 38, 73, 76, 85, 88, 105, 110
esīr (Ar. is.): tutsak, 33, 50, 79, 93
esbāb (Ar. is.): sebebin çoğul şekli, sebepler, vāsıtalar
12, 81
éyle (T. fiil): yapmak, etmek fiili
9, 15, 17, 37, 43, 50, 81, 84, 86, 88, 89, 102, 107
eyyām (Ar. is.): devir, zaman, günün çoğulu, günler
23
Ezel (Ar. is.): başlangıcı belli olmayan zaman, ruhlar āleminin başlangıcı
26, 30, 110

F

faḫr (Ar. is.): iftihar, gurulanma, övünç
29, 74, 82, 90
fedā (Ar. is.): gözden çıkarmak, bir şeyi başka bir şeye değişmek, uğruna vermek
5, 44, 69
felek (Ar. is.): gökyüzü, semā, dünya, ālem
6, 15, 16, 30, 32, 38, 79, 82, 126
ferḫunde (Far. sıf.): kutlu, uğurlu, mesut
7
ferāġat (Ar. is.): hakkı olunan şeyden isteyerek vazgeçme
37

Ferhād (Far. is.): Ferhad ile Şirin hikāyesinin baş kahramanı
38, 91, 111
feşān (Far. sıf.): sonuna eklenen kelimelere "saçan, dağıtan" anlamı katan kelime
28, 91, 111
fettān (Ar. sıf.-is.): cilveli, cāzibeli, fitne ve fesāda teşvik eden
41
fetvā (Ar. is.): tasdik etme, müsāade, izin
23, 56, 64, 65, 89, 92
feyż (Ar. is.): huzur verici, uğurlu tesir
18
fidā (Ar. is.): fedā kelimesinin eski hāli
7, 8
Firdevs (Ar. is.): cennet, bahçe
23, 33, 79, 90, 91
fiġān (Far. is.): haykırma, ızdırapla bağırma
15, 30, 69
fūlād (Far. is.): çelik
5, 55, 63, 110
11
fülān (Ar. is.): falan, filān
28, 99, 102
fürḳat (Ar. is.): ayrılık
11, 43
füsūn (Far. is.): büyü, tılsım, sihir
18, 26
fütur (Ar. is.): keder, yeis
21
füzūn (Far. sıf.): çok, fazla, arttırmak, çoğaltmak
15, 30, 59, 89

G

gīsū (Far. is.): omuza dökülen uzun saç
16, 18, 40, 74, 110
gāh (Far. zarf): zaman, bāzı zaman
8, 16, 23, 25, 26, 27, 40, 61, 69, 89, 104
gāhī (Far. zarf): ara sıra, bāzan
8, 12, 61, 69, 89
galṭān (Far. sıf.): yuvarlanan, yuvarlanıcı
29
gammāz (Ar. sıf.-is.): fitleyen, kovucu
31
gamze (Ar. is.): çene ya da yanak çukuru
19, 30, 97, 112
gazāl (Ar. is.): geyik
38, 85, 91
gedā (Ar. is.): dilenci, fakir, yoksul
26, 45
ger (Far. edat): eğer edatı
5, 9, 11, 12, 16, 21, 26, 32, 33, 38, 42, 55, 56, 66, 73, 75, 76, 81, 82, 83, 85, 88, 105, 106, 109, 110, 111

gerd (Far. is.): toprak, toz
14, 92, 106, 108
gevher (Far. is.): mücevher, inci, cevher, elmas
5, 16, 28, 39
girīzān (Far. sıf.): firar eden, kaçan
15
girdāb (Far. is.): içinden çıkılamayacak kadar tehlikeli veya zor hāl, su çevrintisi, suyun döndüğü yer
13, 43
giriftār (Far. sıf.): müptelā, tutulmuş olan
11, 34, 99
giryān (Far. sıf.): ağlayan
9, 29
gūyā (Far. zarf): sanki, sözde
12, 30, 32, 52
gül (Far. is.): gül ağacının, çok güzel kokan, çeşit çeşit bulunan çiçek
4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 45, 50, 54, 59, 60, 62, 63, 68, 75, 77, 78, 79, 81, 83, 86, 93, 99, 100, 101, 108, 109, 111, 113
gül-gūn (Far. sıf.): gül renkli, pembe
17, 38
gül-gūne (Far. is.): kadınların yüzlerine allık olarak sürdükleri, gül renkli olan malzeme
6, 62, 99
gülşen (Far. is.): gül bahçesi, gülistan
4, 5, 35, 90

H

hecr (Ar. is.): ayrılık
23, 24, 25, 77, 104, 110
helāhil (Ar. sıf.): öldürücü, zehirli
10, 63
Her (Far. sıf.): tekil kelimelerin önüne getirilen, o kelime için söylenen şeyin aynısını başka bir kelime içinde geçerli olduğunu bildirien edat
7, 10, 14, 17, 19, 25, 37, 46, 58, 72, 82, 94, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 110
hergiz (Far. zarf): hiçbir vakit, asla
30, 39, 64, 79, 107
hezyān (Ar. is.): sayıklama, saçma sapan konuşma
25
hicrān (Ar. is.): ayrılık acısı, ayrılık, dinmez acı
13, 14, 15, 17, 20, 23, 39, 44, 64, 77
hilāl (Ar. is.): şiirlerde sevgilinin kaşını tasvir ederken kullanılan mazmun, yay şekli
23, 55, 78, 85, 102
hūş (Far. is.): şuur, akıl
14, 15

hüner (Far. is.): ustalık, beceriklilik,
mahāret (Ar. is.): beceriklilik, hüner, ustalık
43

I

ıżṭırāb (Ar. is.): azap, zahmet, eziyet, sıkıntı
43, 92

İ

iḫfā (Ar. is.): saklama, gizlrmr
30
iḥsān (Ar. is.): bağışta bulunma, bağışlama
34, 39, 73, 113
icāzet (Ar. is.): ruhsat, müsāde, izin
12
iç- (T. fiil): içmek fiili
23
içre (T. takı): içinde, arasında
4, 9, 15, 16, 21, 22, 27, 28, 30, 33, 35, 39, 40, 50, 52, 58, 75, 76, 79, 82, 83, 92, 99, 103, 105
idrāk (Ar. is.): anlayıiş, anlama yeteneği, akıl erdirme
15
ifşā (Ar. is.): ortaya çıkarma, açığa kavuşturma
30
illā (Ar. zarf): mutlaka, muhakkak, ille
11, 41, 61, 62
imkān (Ar. is.): mümkün olma, olanak, olabilecek hālde bulunma
14, 15, 23, 43, 50, 59, 65, 77, 78, 93
inkār (Ar. is.): kabul etmeme, tanımama
11
insān (Ar. is.): iki ayağı ve iki eli bulunan
44, 56
İrem (Far. özel is.): edebiyatta, cennet bağı, cennet kadar güzel olan yer anlamlarında kullanılır
25, 29, 69, 90
İslām (Ar. is.): Allah'ın Kur'an ile vahyettiği ve Hz. Muhammed ile bildirilen din, müslümanlık
30, 78, 85, 90
istiġnā (Ar. is.): nazlanma, tenezzül etmeme
13, 67, 80, 93, 109
iştibāh (Ar. is.): şüphelenme, şüphe etme
25
İttiḥād (Ar. is.): birlik olma, birleşme
22, 67, 69

K

Kaʿbe (Ar. is.): müslümanların kıblesi ve ziyāret

4, 28, 29, 90, 102

kāfir (Ar. is.-sıf.): Allah'ı ve Allah'ın getirdiklerini inanmama
12, 16, 28, 30, 63, 77, 81, 102, 113

Kayda (T. soru kalıbı): nerede, nereden
24, 71, 105

keçe (T. is.): gece
11, 40, 57, 101

kefen (Ar. is.): İslām dininin bir gereği olarak bir müslümanın ölüsünün sarıldığı bez
15

kél- (T. fiil): gelmek fiili
32, 65

kemāl (Ar. is.): olgunluk, yetişkinlik, noksansız, tam
25, 103, 107

kemān (Far. is.-sıf.): eğri, yay gibi ince; bir tür çalgı
34, 90, 91

kemraḳ (Far. zarf): daha az, daha fena
44, 59

Kenʿān (Far. is.): vaat edilmiş toprakları ve Filistin'i anlatan bir kelimedir
36, 91

kerem (Ar. is.): iyiliki merhamet, ihsan
21, 36, 54, 55, 69, 71, 74

Kevs̱er (Ar. is.): Cennette bulunan havuz ya da nehir
28, 76, 90

Kevkeb (Ar. is.): yıldız
35

kibi (T. edat): gibi edatı
6, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 20, 28, 32, 35, 39, 43, 46, 66, 67, 68, 69, 72, 76, 80, 85, 90, 91, 93, 109

kilk (Far. is.): kamış kalem, kalem
13, 29, 37, 55, 79, 85

Kişver (Far. is.): ülke, memleket
30, 78, 85, 90

kön̂gül (T. is.): gönül
6, 10, 23, 41, 71

körgüz- (T. fiil): göstermek fiili
8, 11, 23, 62, 101, 111

körset- (T. fiil): göstermek fiili
23

köz (T. is.): göz
4, 5, 6, 10, 13, 17, 20, 21, 24, 26, 38, 44, 45, 49, 50, 61, 62, 68, 70, 71, 74, 75, 77, 80, 81, 85, 91, 100, 109, 111, 112

közgü (T. is.): ayna
39, 40

Küfr (Ar. is.): sövme, küfretme; aykırılık bildiren söz
37, 38, 58

L

lāle (Far. is.): yapraklarının ortasından çıkarak bir sap üzerinde açan kadeh şeklindeki çiçek
29, 31, 91

leṭāfet (Ar. is.): güzellik, hoşluk, incelik
18

leb-i şekker (Far.+Ar. sıf.): tatlı dilli
6

Leylī (Ar. sıf.): gece ile ilgili olan, geceye āit
33, 90, 107

libās (Ar. is.): elbise, giyecek kıyafet
18

līkin (Far. bağ.): lākin
30, 36, 110, 111

luṭf (Ar. is.): iyilik, hoşluk; bağışlama, cömertlik
5, 8, 13, 15, 20, 26, 34, 45, 49, 62, 69, 76, 89, 101, 102, 106

M

maḥrem (Ar. sıf.): saklanan, gizli
18, 22, 23, 31

maḥv (Ar. sıf.): varlığına son verme, harap olma, yok olma
7, 89

mażmūn (Ar. is.): cinaslarla ve nükte ile süslenen asıl anlamı dolaylı olarak anlatan güzel söz
37, 110

maḳdem (Ar. is.): geliş, gelme
44

maṭlūb (Ar. is.): arzu edilen, ,stenilen şey
21, 62, 80, 112

mānend (Far. is.): eş, benzer, misil
12, 21, 24, 63, 91, 92

mé'vā (Ar. is.): yurt, mesken, sığınacak yer
14, 77

Mecnūn (Ar. sıf.-is): çıldırmış olan, dīvāne, deli
37

mecrūḥ (Ar. sıf.-is.): yaralı olan kimse, yaralanmış, incinmiş
11, 32, 34

meded (Ar.is.): imdat, yardım
46

meh (Far. is.): kamer, gökteki ay
9, 27, 34, 40, 45, 73, 101, 112, 113

mehliḳā (Far. sıf.-is.): yüzü ay gibi güzel olan kadın
21, 38, 45, 63, 70, 84, 102

mehtāb (Far. is.): ayın aydınlığı, ay ışığı
13

Mehveş (Far. is.): yüzü ay gibi olan güzel kadın
26, 105

mekr (Ar. is.): düzen, aldatmai hīle

7, 81

melāyik (Ar. is.): melekler

15, 27, 33, 111

melek (Ar. is.): iyi huylu māsum kimse, nūrānī varlık

15, 27, 32, 66

memnūn (Ar. sıf.-is.): hoşnut olan, sevinen, mutlu

37

Mén (T. zamir): birinci teklik şahıs zamiri

5, 9, 24, 45, 77

Menşūr (Ar. sıf.): dağıtılmış, yayılmış

46, 68

menzil (Ar. is.): konak yeri, yolcuların konakladığı yer

14, 77

merḥabā (Ar. ünlem): övülen bir kişiye ya da şeye hitap olarak kulllanılan söz

45

mercān (Ar. is.): süs eşyalarının yapımında kullanılan kırmızı bir madde

29, 77

Mesīḥ (Ar is.): Hz. Īsā'nın lakabı

45

mesken (Ar. is.): ikāmet edilen, oturulan yer, ev

4, 14

mest (Far. sıf.-is.): sarhoşluk verici bi şeyin ya da içkinin etkisiyle şuūru zayıflamış, kendinden geçmiş kimse, sarhoş

8, 9, 16, 25, 28, 36, 89, 99, 100, 102, 108

mevhum (Ar. sıf.): gerçekte olmayan fakat var olduğuna inanılan şey

35

mey (Far. is.): şarap, bāde

7, 8, 23, 56, 64, 65, 68, 69, 89, 92

miḥnet (Ar. is.): zahmet, zorluk, sıkıntı

6, 14, 21, 38, 61

miḥrāb (Ar. is.): sevgilinin kemere benzeyen kaşları ve kaşlarının arasında kalan kısım

12

mihr (Ar. is.): nikāh bedeli; mal, para

8, 11, 17, 23, 30, 35, 60, 61, 69, 82, 89, 93, 109, 111, 112

mihribān (Far. sıf.-is.): şefkatli, güler yüzlü

30

min̂g (T. sayı): bin

25, 34, 41, 42, 53, 69, 74, 94, 102, 108, 125

miyān (Far. is.): kemer bağlanacak yer, bel

35, 68, 72

Muᶜciz (Ar. sıf.): kimsenin yapamayacağı şekilde olan

45, 86

muḫteşş (T. sıf.): yeni olan, önceden olmayan
46, 94, 100
muḥabbet (Ar. is.): sevgi, sevda, aşk
43
mużtarib (Ar. sıf.-is.): bir sıkıntısı olan, acı çeken
43
Muṣḥāf (Ar. is.): sayfalar toplamı, kitap, Kur'ān-ı Kerim
13
muhāl (Ar. sıf.): imkānsız, yapılması ya da gerçekleşmesi mümkün olmayan
23, 59
mūm (Far. is.): erimiş iç yağı, bir fitili üst kısmından yakarak kullanılan aydınlatma aracı
5, 59, 101, 113
munçe (T. zarf): bu kadar
14
Mundaġı (T. zarf): bu şekilde, bunun gibi
11, 106, 108, 109
mūnis (Ar. sıf.): sıcakkanlı, cana yakın
14
murād (Ar. is.): gerçekleşmesi arzu edilen istek, amaç
45, 126
mübtelā (Ar. sıf.-is.): düşkün, bir şeye kendisini kaptırmış olan
25, 47
müdām (Ar. sıf.-zarf): sürekli, devamlı; ara vermeden
38, 73, 76, 85, 88, 105, 110
müjde (Far. is.): sevindirici haber
35, 36, 85, 88
mümkin (Ar. sıf.): mümkün kelimesinin eski hāli
24, 30, 38, 43, 50, 65, 69, 72, 78, 85, 90, 93
münīr (Ar. sıf.): ışık veren, aydınlatan, parlak
45
müselsel (Ar. sıf.): birbirine zincir gibi bağlı olan
8, 16, 30, 67, 75
müşevveş (Ar. sıf.): karmaşık, düzensiz
16, 22, 82
müşg (Far. is.): misk, güzel koku
17, 24, 54, 102
müşgīn (Far. sıf.): misk kokulu
7, 66
müşk (Far. is.): misk, güzel koku
24, 45
müşkīn (Far. sıf.): misk kokulu
19, 24, 32, 38, 91
müşkül (Ar. sıf.): güç, zor, çetin
15, 24, 71, 102, 105, 107
Müşterī (Ar. is.): gezegen, jüpiter
29, 90, 112

N

Nīm-bismil (Ar. sıf.): yarı kesilmiş olan, iyice boğazlanmamış
13
naẕar (Ar. is.): bakma, göz atma
42, 56, 82
naṣīḥat (Ar. is.): öğüt, doğru yolu göstermek
44, 56
nakḳāş (Ar. is.): süsleyen, süsleme ustası
26, 30
nādān (Far. sıf. is.): bilgisiz kimse, cahil
44
nāgeh (Far. sıf.-zarf): vakitsiz, ansızın, birdenbire
33
nāgehān (Far. zarf): ansızın, birdenbire
23
nātüvān (Far. sıf.): zayıf, güçsüz, kuvvetsiz
9
nāvek (Far. is.): ok, tir
31, 70
nāyāb (Far. sıf.): yok, bulunmaz, benzersiz
13, 111
nāz (Far. is.): edālı tavır, cilve
12, 13, 19, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 45, 46, 52, 53, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 72, 74, 78, 80, 81, 82, 89, 92, 94, 97, 99, 102, 105, 108, 111, 112
nāzenīn (Far. sıf.): nazlı, işveli, cilveli, nārin
4, 70
nāzik (Far. sıf.): ince yapılı, kaba olmayan, nārin
24, 31, 50, 80
nāziş (Far. is.): naz
30, 82
né (T. soru zamiri): ne?
4, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 30, 31, 34, 35, 36, 40, 44, 45, 46, 50, 51, 59, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 77, 79, 80, 82, 84, 89, 93, 94, 97, 100, 101, 102, 104, 105, 109, 112
neẓẓāre (Ar. is.): bakış, bakma, seyretme
40
nefes (Ar. is.): vücuda alıp verilen hava, soluk; soluk alıp veren canlı
22, 32, 39, 61, 92
nergīs (Far. is.): beyaz ya da sarı çiçekli, soğanında zehir barındıran bitki; sevgilinin gözü
5, 9, 10, 20, 29, 32, 39, 40, 41, 59, 69
nesīm (Ar. is.): hafif esen hoş rüzgār
18, 24, 105
nevᶜ (Ar. is.): tür, cins

40, 41, 74, 76, 94, 108

nevrūz (Far. is.): ilkbaharın başlangıcı sayılan 21 Mart günü, bayram

25, 89

niʿmet (Ar. is.): iyilik, bağış, ihsan; Allah'ın kullarına bağışı olan her şey

46

niḳab (Ar. is.): peçe, yüz örtüsü

17

niçük (T. soru zarfı): niçin?, ne için?

14, 21, 27, 36, 38, 44, 60, 61, 77, 79, 81

nigīn (Far. is.): yüzük, yüzük şeklindeki mühür

21, 22, 70, 91

nigāh (Far. is.): bakma, nazar, bakış

25, 99

nigār (Far. is.): nakış, resim

35

nigeh (Far. is.): bakma, nakış, nazar

24, 27

nihāl (Far. is.): fidan, fidana benzeyen tāze ve düzgün vücudu olan sevgili

17, 24, 25, 34, 45, 50, 69, 77

nihān (Far. sıf.): saklanmış, gizlenmiş, gizli, saklı

12, 28, 30, 85

nihāyet (Ar. is.): son, sonunda

14, 102

nişān (Far. is.): belirti, iz, işāret

8, 21, 22, 62, 67, 69, 80, 112

Noḳṭa-i aġzıñg (Ar.+T. sıf.): küçük ağızlı, nokta kadar ağzı olan

7, 12, 51, 54, 111

nuḫūset (Ar. is.): uğursuzluk

7, 102

Nükhet (Ar. is.): güzel koku

14

nükte (Ar. is.): dikkat edildiğinde çıkarılan mānā, ince bir anlamı olan

46

nüktedān (Ar. sıf.-is.): nükteli söz söyleyen kimse, nükteci

13

nümāyān (Far. sıf.): meydanda olan, görünen, ayan

33, 82

nümūdār (Far. sıf.): görünen, meydanda olan

25

O

ol (T. üçüncü teklik şahıs zamiri): o

4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 93, 94, 98,99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 109, 111, 112

Ö

ölük (T. is.): ölü
27, 63, 72, 84, 104

örget- (T. fiil): öğretmek fiili
12, 52

özge (T. sıf.): başka
14, 38, 58, 99, 102, 104

P

pīç (Far. is.): kıcrım, büklüm
24, 41, 42, 91

pāmāl (Far. sıf.): çiğnenen, ayaklar altına alınan, perişân edilmiş
8, 16, 53

penāh (Far. is.): sığınacak yer
25

perī (Far. is.): çok güzel olan genç kız veya kadın
4, 7, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 30, 33, 34, 44, 50, 53, 54, 55, 72, 74, 81, 91, 111, 126

perīşān (Far. sıf.): acınası durumda, kederli, zavallı
16, 36, 100, 108

perīzād (Far. is.): periden doğmuş olan, peri gibi güzel
29, 90

pergār (Far. is.): pergel
12, 35, 63, 91, 92, 112

Pertev (Far. is.): parlaklık, ışık
29

Pervīz (Far. is.): elek, süzgeç; İran hükümdarı Hüsrev'in lakabı; cilve
38, 91, 111

pervāz (Far. is.): uçuş, uçma
27

peyām (Far. is.): haber
6, 73

peyvend (Far. is.): bağ, münāsebet; erişme, ulaşma
20, 70, 76

pinhān (Far. sıf.): gizli
14, 15, 33, 37, 40, 94, 104, 105, 109

pür (Far. sıf.): dolu
9, 14, 17, 23, 24, 30, 32, 34, 38, 69, 91

R

raʿnā (Ar. sıf.): hoş, güzel, parlak
17

raḫne (Far. is.): delik, gedik, yarık
41

raḫşān (Far. sıf.): parlak
29, 35, 70

Raḥm (Ar. is.): acıma, merhamet
5, 16, 81, 89

raḥmet (Ar. is.): Acıma ve eserigeme; merhamet etme
36

raḳīb (Ar. is.): aynı amaca ulaşmak isteyenlerden her biri

45

Rab (Ar. is.): sāhip, bütün mahlūkātı, besleyip terbiye eden, Allah, Tanrı
12, 14, 15, 17, 24, 25, 31, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 69, 71, 77, 82, 84, 91, 101, 102, 107, 113

refīḳ (Ar. is.): yoldaş, arkadaş, yol arkadaşı
5, 21, 29, 81, 89

reftār (Far. is.): yürüyüş, gidiş
12, 33

renc (Far. is.): ıztırap, zahmet, eziyet
9, 99, 112

reşk (Far. is.): haset, kıskanma
42, 43, 77

revā (Far. sıf.): uygun, münāsip, lāyık
46, 110

revān (Far. sıf.): giden, yürüyen; su gibi akıp giden
9, 32, 45, 72, 89, 94, 98

Reyḥān (Ar. is.): fesleğen
4, 12, 36, 54, 73, 81, 83, 91, 92, 111

Rıżvān (Ar. is.): Cennetin kapıcısı olan melek; rāzı olma, hoşnutluk
29, 33, 79, 90

rişte (Far. is.): iplik; bağ, rābıta
10, 16, 37, 64, 77, 100, 108, 109

rūḥ-ı revān (Ar.+Far. sıf.): yürüyen can, yürüyen ruh
5, 49

ruḫsār (Far. is.): yüz, yanak
6, 12, 71

Rūzigār (Far. is.): vakit, zaman, devir
32

S

sīmyā (Ar. is.): temelsiz ve hayali bir ilm
47

Sīne (Far. is.): bağır, göğüs; kalp, yürek
34

sāḥir (Ar. is.): sihirbaz, büyücü
35, 41, 106

sāḳī (Ar. is.): içki meclisinde içki dağıtan, içki servisi yapan kişi
27

sālim (Ar. sıf.): bir eksiyi olmayan, tam, kusursuz
17

sarġar- (T. fiil): sararmak fiili
46

Saʿd-ı Aḫter (Ar. +Far. sıf.): uğurlu yıldız
7

seḥer (Ar. is.): tan yeri ağarmadan önceki zaman, şafağın sökmek üzere olduğu vakit
26, 62, 104, 105

secde (Ar. is.): yaratıcının ululuğunu göstermek için yere kapanma

26, 28, 33, 38, 89

sehī (Far. sıf.): düzgün, fidan gibi, doğru
33

sehā (Ar. is.): cömertlik, el açıklığı
30

selāmet (Ar. is.): ruhen ve bedenen sağlıklı olma durumu, esenlik
12, 81

semen (Far. is.): yāsemin, yāsemin gibi
14

semender (Far. is.): ateşte yanmadığına inanılan, ağzından alevler çıkaran masal hayvanı
27, 97

şemīn (Far. is.): değerli, kıymetli
28, 62, 73

seng-i bārān (Far. sıf.): taş yağmuru
16

serv (Far. is.): servi kelimesinin eski hāli
5, 6, 8, 19, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 37, 49, 53, 62, 66, 74, 76, 89, 90, 91, 102, 103

sevdā (Ar. is.): kuvvetli aşk, sevgi, muhabbet
14, 30, 58, 99, 102, 104

sır (Ar. is.): açığa çıkarılması istenmeyen, gizli tutulan şey
30

Sikender (Ar. is.): İskender
22, 27, 84, 90

Sīm-i eşk (Far. sıf.): göz yaşı gümüşü
12, 63, 91, 92

Sīmīn (Far. sıf.): gümüş, gümüşten yapılmış
10, 109

siyeh (Far. sıf.): siyah kelimesinin eski şiirlerdeki şekli
9, 28, 102

Sözlegil- (T. fiil): söylemek fiilinin üçüncü teklik şahıs emir kipi ile kullanımı
19, 81

ṣubḥ (Far. is.): sabah
24

sūd (Far. is.): kār, fayda
34, 100, 102

sücūd (Ar. is.): secde, secde etmek
28

sünbül (Far. is.): açık mor renginde, güzel kokulu çiçekler açan otsu süs bitkisi
4, 23, 36, 37, 58, 62, 66, 74, 75, 81, 83, 90, 91

sütūn (Far. is.): destek, kolon; dikine yükselen, silindiri andıran şey
6, 33, 56, 79, 97

Ş

şīrīn (Far. sıf.): tatlı, sevimli, cana yakın
6, 16, 33, 38, 41, 69, 78, 85, 90, 101, 107, 111

şād (Far. sıf.): memnun, sevinçli
7, 22, 50, 75, 92, 105

Şādāb (Far. sıf.): sulu, suya kanmış
45

şafak (Ar. is.): güneş doğmadan önce ufukta beliren aydınlık
28

şāhid (Far. is.): dilber, sevgili
39, 85

şām (Far. is.): akşam
14, 15, 17, 26, 33, 41, 52, 58, 62, 77, 99, 104, 105, 126

şarāb (Ar. is.): üzüm suyunun belli usūllerle mayalandırılmasından elde edilen alkollü içki; tasavvufī anlamı ilahī aşk
43, 68

şebnem (Far. is.): çiy, yaşlık
10, 23, 54, 68, 100, 111

şehīd (Ar. is.): Allah için, din uğrunda savaşırken ölmek
27, 60, 81

şehlā (Ar. sıf.): kusur değil güzellik sayılan hafif şaşı göz
6, 29, 32, 68, 70, 89

şekker (Far. is.): şeker kelimesinin eski metinlerdeki şekli
27, 38, 76, 85, 103, 111

şem (Ar. is.): koku duyma, koku alma
4, 7, 62, 79

şihāb (Ar. is.): kıvılcım, ateş parçası
43

şiken (Far. is.): büklüm, kıvrum
12

şimāl (Ar. is.): bulunulan yere göre bu tarafa düşen yer, ülke
7, 15, 24, 32, 62, 67

Şimşād (Far. is.): şimşir ağacı
4, 32, 75, 79, 105

şitāb (Far. is.): acele, çabukluk
42, 63, 64, 68

şūḫ (Far. sıf.-is.): neşeli, işveli cilveli; hareketli, kıvrak
17, 20, 36, 37, 68

Şūr-i deryā (Far. sıf.): derya fibi akan tatlı su
6, 77

Şükru'l-lāh (Ar. kalıp): Allah'a şükürler olsun
13, 111

T

tīre (Far. sıf.): kara, karanlık
13, 16, 35, 40

taṣadduḳ (Ar. is.): sadaka olarak verme, verilme
9, 10, 11, 20, 26, 46, 53, 57, 59, 68, 72, 75, 81, 93, 94, 98, 99, 106, 111, 113
tap- (T. fiil): tapmak fiili
21, 22, 50, 66, 79, 80
tār (Far. is.): iplik, ip
7, 8, 11, 16, 35, 44, 51, 59, 69, 75, 105, 106, 108, 109, 112
tārāc (Far. is.): çapul, yağma
15, 23, 25, 110
tār-ı ḫayāl (Far.+Ar. sıf.): bir hayal olan sevgilinin saç teli
7, 51
tār-ı zülfiñ (Far. sıf.): bir hayal olan sevgilinin zülfünün teli
8, 59, 69, 75, 105
tartıban- (T. fiil): tart-ıban salmak, bırakmak fiilinin zarf fiil olan -ıban ile birlikte kullanımı
12, 68
tāze (Far. is.): yeni ve ilk durumunu koruyan, bozulmamış, bayatlamamış
32
teẕerv (Far. is.): sülün
31
tebāh (Far. sıf.): mahvolmuş, harap olmuş, yıkılmış
25, 92
teraḥḥum (Ar. is.): merhamet etme, acıma
8, 30
teşne (Far. sıf.): susamış; çok arzulu
13
tezyīn (Ar. is.): süslenme, süsleme
38, 41, 91, 102
teġāfül (Ar. is.): bilmemezlikten gelme, kendini gāfil gösterme
13
tik- (T. fiil): dikmek fiili
27, 125
tilbe (T. sıf.): çıldırmış, deli
15, 25
tirik (T. is.): diri, canlı
27, 35, 63, 72, 84, 104
tofraḳ (T. is.): toprak
15
tola- (T. fiil): dolmak fiilinin -a zarf fiil eki almış hâli; çokça ve dolu anlamı verir
10, 39, 63
tolġan (T. is.): tol-ġan dolmak fiilinin -ġan sıfat fiil eki almış hâli, dolan
22, 69
töker- (T. fiil): tök-er dökmek fiilinin -er geniş zaman eki almış hāli
10, 68, 100
tūfān (Ar. is.): şiddetli yağmur, fırtına
29, 77

Tūtiyā (Ar. is.): sürme taşının geöze sürülen tozu
5, 29, 109
tümen (T. is.): yığın, büyük küme; on bin kişilik askerî birlik
34, 103
türlük (T. is.): tür+lük türlü
39, 59, 112

ʾ

ʾaḳl (Ar. is.): anlamak, bilmek
10
ʾārıż (Ar. is.): yanak
7

U

urul- (T. fiil): ur-ul vurulmak fiili
37, 66

Ü

üçün (T. edat): için edatı
11, 32, 37, 100, 108, 109
ülfet (Ar. is.): birliktelik, muhabbet, dostluk
40
ülkü (kökü belli değil is.): ulaşılmak istenilen şey, ideal
27
ümīd (Far. is.): olması istenilen, arzu edilen bir şeyin verdiği rahatlatıcı duygu
12, 18, 36, 43, 62, 70, 92, 101
üzre (T. takı): üzerinde, üsüne, üstünde
9, 11, 12, 15, 16, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 37, 38, 42, 45, 54, 55, 60, 70, 75, 86, 91, 100, 108, 110, 111

V

vaḥdet (Ar. is.): bütünlük, birlik
41
vaṣl (Ar. is.): birleşme, ulaşma, vuslat
15, 36, 85, 88
vahşī (Ar. sıf.): insana alışkın olmayan, yabânî
7, 49, 83
Vālih (Ar. sıf.-is.): hayret içinde kalmış, şaşmış, şaşakalmış
33
vefā (Ar. is.): sevgide süreklilik, bağlılık, sadâkat
11, 111 (
vehm (Ar. is.): gerçekte olmayan fakat var olduğuna inanılan, varmış gibi görülen düşünce
7, 10, 30
viṣāl (Ar. is.): vuslat, sevdiği insana kavuşma
23, 25, 46, 89, 93, 109
vü (Far. bağ.): ve
4, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 20, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 41, 42,

43, 46, 53, 58, 59, 62, 63, 64, 66, 69, 79, 80, 82, 84, 85, 89, 90, 91, 97, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112

Y

yaḫşı (Ar. sıf.): iyi, güzel
10, 64, 77

yaḫşi (Ar. is.): iyi, güzel
9, 17, 106, 111

yāḫūd (Far. bağ.): veya
28, 29, 31, 36, 77, 90, 91, 106, 112

yād (Far. is.): hatırlama, anma; hatır
4, 6, 68, 70, 81, 89

Yalġan (T. is.): yalan
45, 63, 84

yaman (T. sıf.): fenâ, kötü
9, 13, 101, 106, 111

yanĝlıġ (T. edat): gibi
4, 15, 19, 22, 23, 41, 52, 53, 55, 88, 93, 109

yarut- (T. fiil): yaratmak fiili
36, 68

yāsīn (Ar. is.): Kur'ân'ın otuz altıncı sûresi
26

Yed-i Beyżā (Ar. is.): beyaz el; Hz. Musa'nın mucizesi
31, 77

yetkür- (T. fiil): yet-kür ulaştırmak fiili
11, 54, 62

yıġla- (T. fiil): ağlamak fiili
34, 55

yoluḳ- (T. fiil): yol+uḳ yol almak, yola koyulmak, yola çıkmak
30

yüz (T. is.-sayı): yüz sayısı; surat, yüz
4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 21, 24, 25, 26, 30, 31, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 45, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 69, 71, 72, 74, 79, 93, 94, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 112

Z

ẓāhir (Ar. sıf.): bir şeyin görünen tarafı
39, 59, 112

ẓālim (Ar. sıf.): zulüm ve haksızlık yapan kimse
15, 17, 89

Żaᶜf (Ar. is.): irâde zayıflığı, dayanamama
33

zīb (Far. is): bezek, süs
21, 22, 23, 70, 91

zībā (Far. sıf.): süslü, güzel
30, 110

Zīnet (Ar. is.): süs; yüzük, küpe, kolye, kuyumculuk işciliğyle yapılmış taşlar
39, 40, 84, 86

zamān (Ar. is.): vakit, içinde bulunulan devir
9, 33

zencīr (Far. is.): birbirine geçirilmiş halkalar hâlindeki bağ
33

zerrīn (Far. sıf.): altın gibi sarı ve parlak olan şey; altından yapılmış olan
21, 85

zeyn (Ar. is.): bezek, süs
23

zindan (Far. is.): karanlık, sıkıntılı yer; içine hükümlülerin konulduğu yer
33

ziyād (Ar. is.): fazlalık, artma
5, 84

ziyāde (Ar. sıf.): çok, fazla
16, 58, 103, 107, 126

Zühre (Ar. is.): Utârit'ten sonraki güneşe yakın olan gezegen; Venüs, Çulpan
29, 31, 90, 112

zülf (Far. is.): yüzün iki yanından sarkan saç lülesi
4, 8, 10, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 33, 45, 53, 55, 61, 62, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 84, 109, 110, 111, 112

ġ

ġaflet (Ar. is.): içi geçme, uyuşukluk; çevresindeki olayları farkedememe, gerçeği görememe
35, 85, 110

ġalṭan (Far. sıf.): yuvarlanıcı, yuvarlanan
16

ġalaṭ (Ar. is.): hatâ, yanlış
19, 27, 45, 104

ġam (Ar. is.): kaygı, keder, tasa
6, 10, 14, 21, 23, 33, 35, 38, 39, 41, 52, 58, 63, 82, 85, 99, 108, 111, 126

ġavġa (Far. is.): kavga kelimesinin eski metinlerdeki şekli
14, 58, 99, 102, 104

ġonçe (Far. is.): açılmamış çiçek, tomurcuk
5, 23, 90, 91

ġubār (Ar. is.): ince toprak, toz
15

ġulġul (Far. is.): ses taklidi
15, 69

SONUÇ

18. yüzyıl, Orta Asya edebiyatlarına millî ve mahalli unsurların iyiden iyiye yerleştiği, gündelik problemlerin, sosyal ilişkilerin, önemli olayların şiire konu edinildiği bir asırdır. Bu asırda Nişâtî ve Nişâtî gibi yaşadığı toplumun gündelik olaylarına duyarlı, bu olayları yazdıkları eserlere aksettiren şair ve sanatkârlar yetişmiştir. Bu bağlamda Nişâtî, Ali Şir Nevâî, Fuzûlî gibi şairlerin izinden gitse de toplumun aksayan yönlerini, yöneticilerin hatalarını, ezilen halkın sorunlarını klasik üslup çerçevesinde ele almıştır.

Muhammed Niyâz Nişâtî, 18. yy.'da Klasik Özbek edebiyatını temsil eden, şairliğinin yanı sıra döneminin çağdaş değerlerini ve yaşadığı sorunlarına duyarlı aydın bir şairdir. Asıl adı Muhammed Niyâz olan şair, şiirlerini Nişâtî mahlasıyla yazmıştır.

Çalışmada Nişâtî'nin, 18. yy.'da Türkçenin Orta Asya'daki değişimini tüm hatlarıyla gösteren ve klasik Türk şiirinin geleneksel yapısını yansıtan Divân'ındaki gazellerini Türkiye Türkçesine aktararak alanla ilgili olan okuyuculara ve alan içindeki araştırmacılara yeni bir kaynak sunulmuştur. Bu gazellerin dil özelliklerinin incelenmesiyle, Türkçenin tarihi gelişimindeki değişimler ve benzerlikler tespit edilerek mukayeseli bir tez meydana getirilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında elde edilen bulgular maddeler hâlinde aşağıda sıralanmıştır:

1. İncelenen gazellerden yola çıkarak Nişâtî'nin; Nevâî, Ataî ve Fuzûlî gibi Türkçenin yapı taşlarını oluşturan şairlerin edebî anlayışını yansıtan bir şair olduğu sonucuna varılmıştır.
2. Gazellerin kaleme alındığı dönemde, toplum içinde yöneticilerden kaynaklı bazı sıkıntıların olduğu ve bu sıkıntıların, dönemin sanatkâr ve şairleri tarafından eserlerinde işlendiği, bu isimlerden birinin de Nişâtî olduğu görülmüştür.
3. İncelemiş olduğumuz gazellerde kullanılan Türkçenin, bazı fonolojik özelliklerinin eski Türkçe ile benzer olduğu sonucuna varılmıştır. Eski Türkçedeki kelime başında kullanılan ünsüzlerin tonsuz biçimleri, Çağatay Türkçesinde korunduğu örneklere rastlanmıştır. Ör: E.T. men Ç.T. men T.T. ben, E.T. miŋ Ç.T. miŋ T.T. bin, E.T. tik- > Ç.T. tik- T.T. dik

4. Çalışmamızda, eski Türkçedeki kelime başlarında kullanılan e sesinin yerine Çağatay Türkçesinde e- sesi ile i- sesi arasında bir sese karşılık gelen kapalı e (é) sesinin kullanıldığını gösteren örneklerin olduğu tespit edilmiştir. Ör: éyleben, étip, éy...
5. İncelenen gazellerde eski Türkçedeki bazı yuvarlak fonemlerin Çağatay Türkçesinde düzleşmeye uğradığı görülmüştür. Ör: E.T. bölük > Ç.T. bölek
6. Nişâtî Divânı'ındaki gazellerde, eski Türkçedeki bazı ünsüz seslerin Çağatay Türkçesinde hem düşmüş hallerinin hem de eski Türkçedeki şekillerinin kullanıldığı yani ikili kullanım yapıldığı görülmüştür. Ör: E.T. birle > Ç.T. birle~bile
7. Eski Türkçede genellikle sayılarda kullanılarak birliktelik ifade eden +AgU ekinin, Çağatay Türkçesinde kullanımı giderek azalmıştır. İncelenen gazellerde bu ekin +Av biçiminde kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Ör: E.T. üçegü > Ç.T. üçev, E.T. biregü > Ç.T. birev

8 Eski Türkçe döneminden günümüz Türkçesine gelene kadarki süreçte işlek olarak kullanılan bazı isimden fiil yapım eklerinin, incelemiş olduğumuz gazellerde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Ör: lA-: taş+la-p , tiş+le-, -DA: yan+ta-ş-tur-

9 Çağatay Türkçesi genel itibariyle içerisinde çok sayıda Farsça ve Arapça kelime barındırmaktadır. İncelediğimiz gazellerde de çok sayıda Farsça ve Arapça kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Ör: aḳşam (Ar.), subh (sabah Ar.), şâm (Akşam Far.), elbette (Ar.), ziyâde (Ar.)

10 Farsça ve Arapçada kelimeye olumsuzluk anlamı veren bi-ve na- ön ekleriyle kullanılan bazı kelimeler, Çağatay Türkçesinde de dile girmiş olan dilsel unsurlar arasındadır. İncelenen gazellerde bu tür ön ekli kelimelere rastlanmıştır. (Ör: bî-dermân (takatsiz), nâ-murâd (şanssız), bî-ġam (gamsız)...

11 Türkiye Türkçesinde kullanılan isimden isim yapma görevindeki +lI ekinin yerini Çağatay Türkçesinde Farsça bir ek olan +dâr ekinin karşıladığı yapı görülmüştür. Ör: dildâr (sevgili).

12 İncelediğimiz gazellerde Çağatay Türkçesinde, "gibi" edatının yerine Farsçadaki +veş ekinin kullanıldığı örnekler mevcuttur. Ör: perî-veş (peri gibi), felek-veş (felek gibi).

Bu çalışmada bir dil aktarımının akabinde dil incelemesi yapıldığından dolayı çok sayıda dil bilgisel sonuca ulaşılmıştır, yapılmış olan diğer benzer çalışmalardaki ulaşılan sonuçlardan ziyade bu bölümde sadece en dikkat çekici ve en önemli görülen sonuçlara yer verilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, Türk dili üzerindeki dilsel çeşitlilik ve dilin zaman içindeki değişimi konusundaki farkındalığımızı arttırmıştır. Türkçenin geçmişindeki farklı dönemleri ve lehçeleri anlamak, dilbilim ve kültürel araştırmalar açısından büyük bir öneme sahiptir.

Genel olarak, Çağatay Türkçesi ile genel Türkçe arasındaki dilbilgisi ve kelime dağarcığı farklılıkları, Türk dilinin tarihindeki değişiminin bir yansımasıdır.

Çalışmanın sonuçları, Türk dilinin zenginliklerini, çeşitliliğini ve değişimini vurgulamaktadır. Dilin zaman içerisinde değiştiği ve yeni unsurlar ile zenginleştiği görülmektedir. Türkçenin geçmişindeki farklı dönemler ve lehçeler, dilin tarihsel ve kültürel bağlamını ortaya koyar. Bu da alan içinde çalışan araştırmacıların Türk dilinin kökenleri, tarihsel süreçteki değişimi gibi konulardaki çalışmalarına katkı sunar.

Bu çalışma, dilbilimcilerin ve Türkoloji sahasında çalışan araştırmacıların, Türk dilinin tarihsel süreçteki değişimini daha iyi anlamalarına yardımcı olarak Türkoloji bilimine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig İndeks.* İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Argunşah, M. (2021). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Arı, F. F. (2022). *Vesile-Nâme (Dil İncelemesi-Metin-Dizin).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Banguoğlu, T. (2019) *Türkçenin Grameri.* (11. bs.). Ankara: TDK Yayınları.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.

Caferoğlu, A. (1974). *Türk Dili Tarihi II.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Canpolat, M. (2002). "Çağatay Dili ve Edebiyatı", Yeni Türkiye Yayınları, C. 8, s. 769-776.

Coşkun, V. (2001). "Standart Türkçedeki Ünlü ve Ünsüzler", Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi, 4. say.

Demir, N., & Aslan, S. (2009). Anlambilim. N. Demir, & E. Yılmaz içinde, Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım (s. 138-148). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev.:Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.

Eckmann, J. (2017). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK Yayınları.

Efendioğlu, S. (2021). *Mevlâna Lutfî Gül Ü Nevrûz: (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım).* Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Eraslan, K. (1992). "Çağatay Şairi Atayi'nin Gazelleri", TDAY Belleten 1987, C. 35, s. 113-164.

Eraslan, K. (1993), "Çağatay Edebiyatı". TDV İA, C. 8, s. 113-164.

Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi.* (21. bs.) Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2021). *Türk Dil Bilgisi*. (3. bs.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gündoğan, S. (2019). *Nedîm Dîvân'ının Dil Özellikleri (Ses ve Şekil Bilgisi).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Dilbilgisi*. (3. bs.). Engin Yayınevi.

http://www.luggat.com

http://www.lügatim.com

Ildırı, N. (2016). *Mücrim Âbid Divânı (İnceleme-Metin-Dizin).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kara, F. (2011). *Muḥammed Ya'ḳûb-ı Çingî, Zebaân-ı Türkî (Kélür-nâme). İnceleme-Metin-Dizin.* Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara. TDK

Karaağaç, G. (2021). *Türkçenin Söz Dizimi*. (6. bs.). İstanbul: Kesit Yayınları.

Karahan, L. (2021). *Türkçede Söz Dizimi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Kayumov, A. (1961). *Kokan Edebîy Muhiti.* Taşkent: Özbekistan SSR Fenler Akademisi Neşriyatı.

Kızıltunç, R. (2015). *Çağatay Edebiyatında Antoloji Geleneği Olarak Beyazcılık.* Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Kızıltunç, R. (2019). *Muhammed Niyāz Niṣātī Dīvān.* Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Koç, D. (2019). *Üveysî Divan'ındaki Gazellerin Dil Özellikleri (Ses ve Şekil Bilgisi).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Korkmaz, Z. (2019) *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (6. bs.). Ankara: TDK Yayınları.

Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emirî Divanı (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım).* Erzurum: Fenomen Yayınları.

Köktekin, K. (2013). Yusuf Emirî, Dehnâme. Ankara: TDK Yayınları.

Köprülü, F. (1945). "Çağatay Edebiyatı" İA, C. 3, s. 270-323.

Köprülü, F. (2020) *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Merhan, A. (2007). "Özbek Edebiyatı" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 31, s. 57-170 Yazılı.

Ölmez, M., &Tekin, T. (2014). *Türk Dilleri Giriş.* İstanbul: Bilgesu Yayınları.

Ölmez, Z. (1993). *Mahbûbu'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ölmez, Z. (2003). "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 5, s. 173-219.

Pala, İ. (2008). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türk î. Ankara.* TDK Yayınları.

Tarlan, A. N. (2017). *Fuzûlî Divanı Şerhi.* Ankara: Akçağ Yayınevi.

Tekin, F. (2011). *Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı.* International Periodical For The Languages, Litarature and History of Turkish or Turkic, 1843-1850.

Teres, E. (2013). *Çağatay Türkçesi Dil Bilgisi ve Metin Çalışmaları.* İstanbul: Sürat Yayınları.

Toparlı, R. (1984). "Çağatay Şairi Hâfız Hârezmî", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü.* Konya: Eğitim Yayınları.

Vural, H., & Böler, T. *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	KAAN ORHAN
Doğum Yeri ve Tarihi:	
EĞİTİM DURUMU	
Lisans	
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller	
İŞ DENEYİMİ	
Kurum Adı	
Statüsü	
Sertifikalar	
İLETİŞİM	
Mail:	